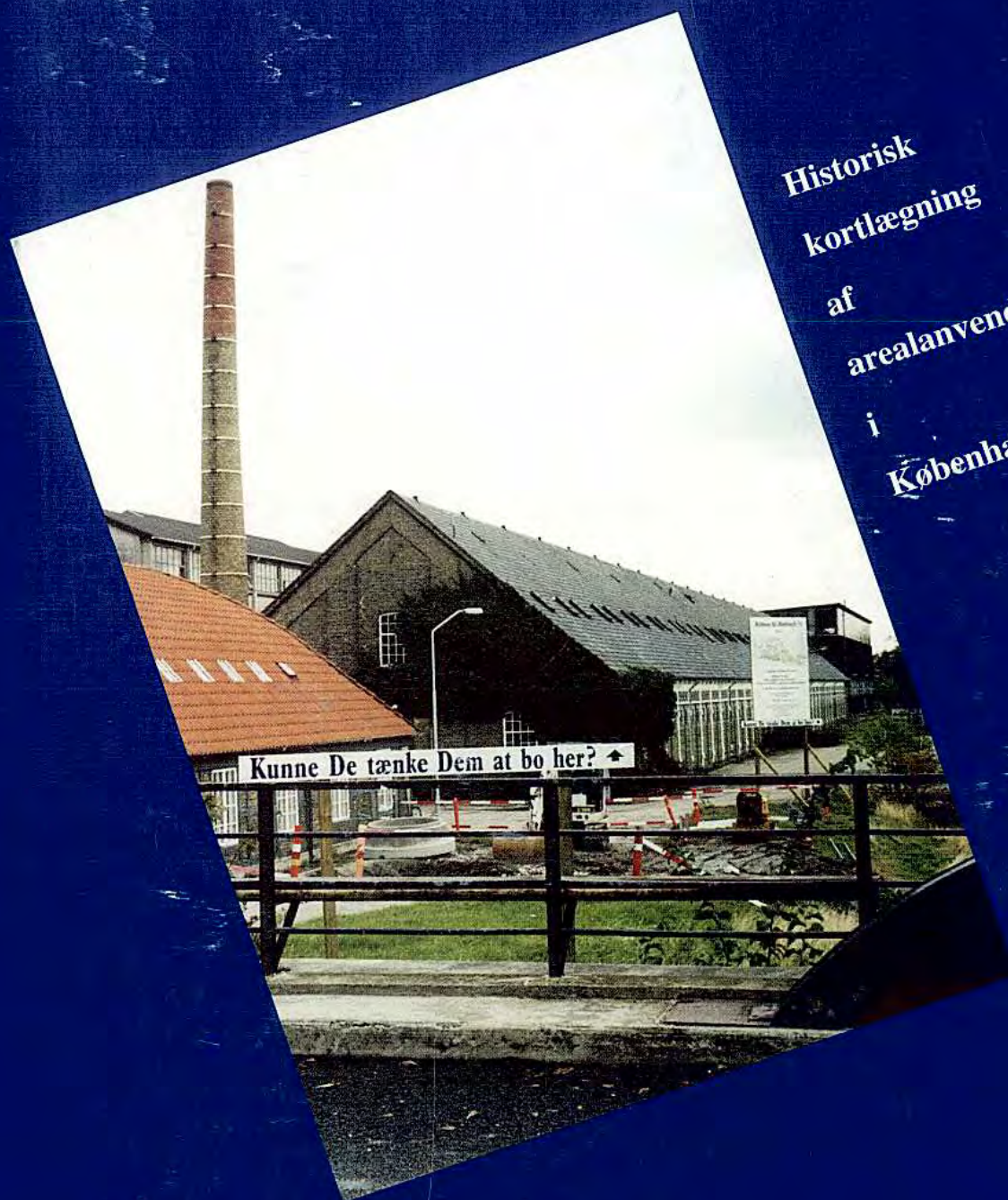

Arealanvendelse

Historisk
kortlægning
af
arealanvendelsen
i
København

Københavns Kommune
Miljøkontrollen

Arealanvendelse

Historisk kortlægning af arealanvendelsen

i

København

John M. Eriksen

**Københavns Kommune
Miljøkontrollen
1998**

Udgiver: Miljøkontrollen
Flæsketorvet 68
1711 København V

Titel: Arealanvendelse.
Historisk kortlægning af arealanvendelsen i København.

Forfatter: Cand.mag. John M. Eriksen, Hovedstadens Jordrens.
Udarbejdet for Miljøkontrollen på konsulentbasis.

Layout: John M. Eriksen.

ISBN 87-88920-87-9

Udgivelsesår: 1998
Redaktionen afsluttet december 1998
1. oplag: 1000

Produktion: Vester Kopi

Pris: Kr. 225,- inkl. moms

© Copyright og ophavsret til kortgrundlaget tilhører Stadskonduktørembedet,
Københavns Kommune. (J.Nr. 55-10-01).

*Forside: Ændringer af byens arealanvendelse finder fortsat sted - her er det Holmen, der efter 300 år som flådestation og skibsværft overgår til bl.a. beboelsesområde. Til venstre ses Bohlendachhuset fra 1801, der har været snedkerværksted og senere museum. Bag ved ses Værftsbygningen fra 1867, hvor der blev bygget chalupper og andre mindre træbåde.
Foto John M. Eriksen 1998.*

Indhold

Indledning	5
Metode	5
Opbygning	6
Kilder	7
Historie	12
Industriens udvikling	14
Industrialiseringen	15
Industriens placering	17
1700- og 1800-tallet	17
1900-tallet	20
Mobilitet	23
Havneområder	24
Jernbaneterrænet	25
Sporveje/busser	27
Militærområderne	28
Nabokommunerne	32
Antal virksomheder	36
Baggårdsvirksomheder	37
Ændret arealanvendelse	38
Indre By	41
Historie	41
Afgrænsning	41
Industrikvarterer	44
Bremerholm (Gammelholm)	44
Ny-København	45
Øster Vold Kvarteret	47
Nørre Vold Kvarteret	47
Vester Vold Kvarteret	48
Beboelsesområder	49
Grønne områder	49
Ændret arealanvendelse	50
Christianshavn	54
Historie	54
Afgrænsning	55
Industrikvarterer	55
Applebys Plads	55
Bådsmadsstræde	58
Holmen	58

Refshaleøen	60
Sofiegade/Amagergade	60
Strandgade	60
Beboelsesområder	62
Grønne områder	62
Ændret arealanvendelse	62
Østerbro	64
Historie	64
Afgrænsning	64
Industrikvarterer	64
Frihavnen	68
Helgoland	70
Nygårdsvej/Landskronagade	71
Ryesgade	71
Beboelsesområder	72
Grønne områder	74
Ændret arealanvendelse	75
Nørrebro	77
Historie	77
Afgrænsning	80
Industrikvarterer	80
Ryesgade	82
Lyngbyvej	82
Rådmandsgade	82
Tagensvej	82
Beboelsesområder	84
Grønne områder	87
Ændret arealanvendelse	88
Vesterbro	90
Historie	90
Afgrænsning	90
Industrikvarterer	90
Indre Vesterbro	91
Amerikavej-området	91
Kalvebod Brygge	91
Godsbanegården	94
Beboelsesområder	94
Grønne områder	95
Ændret arealanvendelse	96
Kongens Enghave	98
Historie	98
Afgrænsning	98
Industrikvarterer	98
Sydhavnen	98
Sydhavnsgade	99
Grønrisvej	102
Beboelsesområder	103

Grønne områder	103
Ændret arealanvendelse	104
Valby	106
Historie	106
Afgrænsning	106
Industrikvarterer	106
Det gamle Valby	107
Vigerslev Allé, Trekronergade	110
Håndværkerbyen	112
Beboelsesområder	113
Grønne områder	116
Ændret arealanvendelse	116
Vanløse	118
Historie	118
Afgrænsning	119
Industrikvarterer	119
Vanløse gamle industriområde	119
Skjulhøj industriområde	119
Slotsherrensvej-området	123
Beboelsesområder	123
Grønne områder	124
Ændret arealanvendelse	125
Brønshøj-Husum	127
Historie	127
Afgrænsning	127
Industrikvarterer	131
Frederikssundsvej/Gadelandet	131
Engelholmvej	131
Beboelsesområder	131
Grønne områder	134
Ændret arealanvendelse	136
Bispebjerg	138
Historie	138
Afgrænsning	138
Industrikvarterer	139
Gartnerivej	142
Glentevej-kvarteret	142
Lersø Parkallé	143
Lygten	143
Rentemestervej	143
Beboelsesområder	144
Grønne områder	147
Ændret arealanvendelse	148
Amager	150
Historie	150
Afgrænsning	150

Industrikvarterer	151
Holmbladsgade	151
Geislersgade-kvarteret	151
Islands Brygge	154
Beboelsesområder	155
Grønne områder	159
Ændret arealanvendelse	161
Bilag 1	164
Miljøstyrelsens fortegnelse over potentielt forurenende brancher	164
Bilag 2	166
Ændrede gadenavne	166
Kilder	167
Litteratur	168
Register	174

Indledning

Formålet med denne undersøgelse har været at kortlægge, hvilken arealanvendelse der har været i København fra midten af 1800-tallet og frem til i dag.¹ Den historiske undersøgelse har kortlagt hvilke aktiviteter, der har fundet sted på de enkelte adresser i Københavns Kommune, og skal danne grundlag for en vurdering af potentielt forurenede områder i byen.

Den tidsmæssige afgrænsning er bestemt af industrialiseringen, der for alvor slog igennem i 1870'erne og som steg under højkonjunktureren i 1890'erne. Der blev i 1996 foretaget en historisk kortlægning af byens lossepladser, og de efterfølgende forureningsundersøgelser påviste forurening fra industriaffaldet fra dette tidlige tidspunkt.²

Takket være en enkelt kilde er det muligt at kortlægge hver eneste matrikel fra 1940'erne og frem til i dag. Herved undersøges perioden, hvor byens industri toppede sidst i 1950'erne for i de følgende årtier at rykke udenfor København. Med udflytningen skabtes der store ændringer i arealanvendelsen.

Metode

Undersøgelsen starter på det overordnede plan og beskriver den historiske udvikling af Københavns bebyggelse og arealanvendelse fra landskabet forvandlede fra åben mark til nutidens byområde. Herefter arbejdes videre ned til de enkelte bydele, hvor der ses nærmere på hver enkelt adresse. Det er tilstræbt af lokalisere alle de adresser, hvor der har været, eller stadig er, industrielle aktiviteter, men ikke samtlige virksomheder.

Det primære udgangspunkt er kommunens rekognosceringsplaner (matrikelkort), hvor der findes oplysninger om bebyggelse og aktiviteter på de enkelte matrikler. Dette kortlægningsarbejde startede i 1940'erne, og er siden løbende blevet ajourført. For at få et sikkert billede af, hvor den tidligste industri var lokaliseret, er en række andre kilder blevet inddraget heriblandt de tidligste matrikelkort samt relevant litteratur.

For en række kilder gør sig gældende, at der kun oplyses om adressen på virksomhedens hovedkontor, hvorimod produktionsstedet ikke oplyses. Dette gælder blandt andet for Kraks vejviser og til en vis grad *Danmarks Hovedstad København* (Industrifortegnelsen fra 1920).

Efter gennemgangen af rekognosceringsplanerne er de grunde gået igennem, der ligger som små oaser omgivet af grunde med industrielle aktiviteter. Her er søgt i andre kilder samt gået tilbage i tid, for at sikre

¹ Ved København menes i det følgende hele det område, der i dag udgør Københavns Kommune.

² Eriksen, Lossepladser og opfyldning i København, 1996.

at der ikke har været industrielle aktiviteter på grunden.

I det omfang det har været muligt, er der indsamlet oplysninger om virksomhedens størrelse i form af antal ansatte. Disse oplysninger foreligger for 1920 (*Danmarks Hovedstad København*) og 1935 (*Industriregistreringen*), hvor de er umiddelbart tilgængelige.

Mens oplysningerne om grunde med industrielle aktiviteter er systematisk registreret ud fra kilderne, er der for beboelsesområderne benyttet trykt litteratur. Her er først og fremmest hentet oplysningerne fra de Bydelsatlas, der er udgivet for hver bydel i Københavns Kommune. Oplysningerne om de grønne områder, kolonihaver m.m. stammer fra litteraturen, Københavns Kommunes arkiver samt Miljøkontrollens øvrige historiske undersøgelser.

Opbygning

Undersøgelsens første del beskriver overordnet de enkelte bydele, deres historie, industrikvarterer, beboelseskvarterer, grønne områder samt ændringer i arealanvendelsen. Udviklingen i ændringen af arealanvendelsen er for hver bydel suppleret med kort fra 1906 og 1926 samt oversigtskort, hvor alle industrigrundene er markeret.

I undersøgelsens appendix findes en fortegnelse over de adresser, hvor der har ligget eller ligger industrivirksomheder. Fortegnelsen er opbygget ligesom Kraks vejviser, med ulige gadenumre først og derpå lige gadenumre. Fortegnelsen er indskrevet i en database og findes på elektronisk kort, der vil blive løbende ajourført. Begge findes i Miljøkontrollen.

Årstallene angiver ikke driftsperioden for den pågældende produktion, men det/de år, hvor virksomheden optræder i Københavns Kommunes rekognosceringsplaner, der rækker fra 1940'erne til i dag, eller i andre kilder.

Ud fra den historiske litteratur og andre historiske kortlægninger af enkelte virksomheder har det været muligt at udbygge oplysningerne. Det fremgår af følgende angivelser i appendix'et:

- * Hvor der er angivet f.eks. "1966-" betyder det, at virksomheden stadig er i drift.
- * Hvor driftsperioden er angivet længere tilbage i tid end 1940'erne er der her tale om en videre undersøgelse.
- * Hvor der er angivet "c. 1935" stammer oplysningen fra *Industriregistreringen*.
- * Hvor der er angivet "c. 1920" stammer oplysningen fra fortegnelsen *Danmarks Hovedstad København*.
- * Hvor der er angivet "c. 1915" stammer oplysningen fra fortegnelsen *Krak, Danmarks ældste forretninger, 1915*.
- * Hvor der er angivet "1888" stammer oplysningen fra Berggreens

karréplaner, Rådhusbiblioteket.

- * Hvor der er angivet "1841" stammer oplysningen fra Severin Sterms kvarterkort, Det kongelige Bibliotek.
- * Dateringen "?-" angiver nuværende arealanvendelse, og er anvendt for beboelsesejendomme, hvor der tidligere har været industri på grunden.

Baggårdsvirksomhed er angivet med forkortelsen "bg", og kældervirksomhed med "kld". Hvor intet andet er nævnt var/er hele grunden anvendt til industriel aktivitet.

Ved de enkelte adresser i fortegnelsen er oplyst ændring i arealanvendelsen, f.eks. opførelse af boligbebyggelse på tidligere industrigrund. I afsnittene *Ændret arealanvendelse* ved hver enkelt bydel findes en sammenfatning over det pågældende område.

Da der løbende sker matrikulære ændringer, kan denne undersøgelse ikke betragtes som ajourført på dette punkt. Hvor der er tale om tidligere matrikelnumre eller gadenumre er disse skrevet med kursiv. Tidligere gadenavne er ligeledes skrevet med kursiv.

Kilder

Der findes en række kilder til belysning af arealanvendelsen i Københavns Kommune. Det er muligt at finde detaljerede oplysninger om hver eneste grund i byen, samt oplysninger om de industrielle aktiviteter, der har fundet sted. Til den historiske kortlægning er derfor udvalgt nogle centrale og repræsentative kilder, der i det følgende vil blive beskrevet.

Matrikelkort

Det første samlede kort over København med matrikelnumre blev udarbejdet af Christian Gedde i 1757 og består af 12 kvarterkort. Kortene var suppleret med en fortegnelse over grundejerne.

I 1771 blev det indført, at der skulle være påmalet matrikelnumre på hvert enkelt hus i byen, og fra 1859 indførtes gadenumre.

Det næste matrikelkort kom i 1841 og var udarbejdet af Severin Sterm. Mens Geddes kort var håndtegnet, er Sterms kort det første trykte kort indeholdende matrikelnumre. Kortene har angivet kirker, stiftelser, apoteker, teatre, større institutioner samt enkelte virksomheder.³

V.F.A. Berggreen udarbejdede i 1886 det næste matrikelkort, der består af 112 karréplaner over Københavns gamle bydel. Planerne indeholder oplysninger om gadenavne, husnumre og matrikelnumre samt

³

Dahl og Gamrath, Bykort, prospekter og byens historie, s. 108

større institutioner og virksomheder.⁴ Desuden er oplyst bygningsmaterialerne: Grundmur, jern, bindingsværk og træbygninger. De industrielle oplysninger er meget sparsomme og omfatter primært kun enkelte brancher såsom brænderier, dampmøller samt pakhuse.

I forbindelse med indlemmelserne af landsognene i Københavns Kommune i 1901-02 blev der udarbejdet matrikelkort over disse områder. Disse kort blev lavet i perioden 1901 til 1907 og indeholder oplysninger om gadenavne og matrikelnumre. Desuden er markeret institutioner, gasværker, vandværker og større gårde. Kun ganske få større virksomheder er med på kortene.⁵

Fra omkring 1940 begyndte Stadsingeniørens Direktorat (senere Plan- og Ejendomsdirektoratet) at udgive rekognosceringsplaner (matrikelkort) for hele København. Disse planer bliver løbende ajourført, når der sker bebyggelsesmæssige og matrikulære ændringer.

Foruden gadenavne, husnumre og matrikelnumre indeholder kortene oplysninger om arealanvendelsen: Beboelse, beboelse og erhverv, erhverv, institutioner, udhuse m.v.

For hver eneste bygning på matriklen er angivet antal etager samt bygningens funktion. Ved forretninger er oplyst type: Kiosk, parfumeri, tøjforretning o.lign. Disse rekognosceringsplaner er således en enestående kilde til Københavns historie omkring arealanvendelsen fra 1940'erne og frem til i dag. Da der ved hver rekognoscering har gået en eller to personer rundt i karreen og noteret oplysningerne ned, har planerne derfor en høj kildeværdi.

Kraks vejviser

Vejviseren blev omlagt i 1863 og fra dette år findes adressefortegnelse for byens virksomheder. Kraks vejviser består både af en adressevejviser samt en fagvejviser, hvor man kan søge under bestemte brancher. Her skal man være opmærksom på de ændringer i branchenavne, der er sket i årenes løb. For de ældre årgange kan det være et problem at lokalisere præcist, idet gadenummer eller matrikelnummer i nogle tilfælde mangler, ligesom gadenavnet kan være ændret.⁶ Et metodisk problem er, at der for de større virksomheder i mange tilfælde kun oplyses adressen på hovedkontoret og ikke adressen hvor produktionen har fundet sted.

Det forholder sig anderledes med en anden udgivelse fra Krak, nemlig *Danmarks ældste forretninger*, der udkom for årene 1910, 1915, 1940 og 1950. De virksomheder, der har forskellige adresser for hoved-

⁴ Wilmann, 1979, s. 43

⁵ Stadsarkivet, Kort- og tegningssamlingen, IV C, De indlemmede distrikter 1901-18.

⁶ Bilag 2 indeholder en oversigt over ændrede gadenavne.

kontoret og fabrikken, har dette oplyst i fortegnelserne. De to første udgaver omfatter virksomheder anlagt før 1870. Udgaven fra 1940 omfatter virksomheder grundlagt før 1900 og udgaven fra 1950 virksomheder grundlagt før 1911.

Danmarks Hovedstad København

Bag denne titel gemmer sig fire bind udgivet i serien *Danske Købstæders Historie og deres erhvervsliv 1919-1923*. Der er her samlet oplysninger om en stor del af byens virksomheder på dette tidspunkt. For hver enkelt er der en udførlig beskrivelse af virksomhedens historie, udvikling, størrelse og produktion. Hver virksomhed er ledsaget af et eller flere fotografier af eksteriør og i nogle tilfælde interiør med personalet. Værket giver et godt billede af dansk industri og virksomhedernes indretning i 1920'erne.

Ved at sammenligne med erhvervstællingen fra 1935 (se nedenfor) er det muligt at vurdere fortegnelsens repræsentativitet. Det viser sig, at der er stor forskel på, hvilke brancher der findes her. Detailhandlere er i stort overtal, og de mange forretninger skal formentlig ses som en form for reklame, hvilket mange af beskrivelsene også bærer præg af.

En sammenligning med erhvervstællingen viser for eksempel at der figurerer 17 autoværksteder og 1 autolakereri i *Danmarks Hovedstad København*, mens der i erhvervstællingen fra 1935 optræder 323 autoværksteder. Der optræder kun 1 garveri og 1 lædervarefabrik overfor 1935-tællingens 53 garverier og læderfabrikker. Af metalvarefabrikker findes 9 virksomheder, mens der i erhvervstællingen er 149.

Selvom der er en tidsforskel på ca. 15 år mellem oplysningerne i *Danmarks Hovedstad København* og erhvervstællingen fra 1935 kan førstnævnte ikke betegnes som repræsentativ med hensyn til antallet af virksomheder i København. Omvendt gives der en indgående beskrivelse af et udvalg af virksomheder indenfor forskellige brancher af stor historisk værdi.

Industriregistreringen og erhvervstællingen 1935

Nationalmuseets industriregistrering blev foretaget i 1970'erne og 1980'erne og tog udgangspunkt i erhvervstællingen fra 1935. I 1935 fandtes omkring 10.000 virksomheder i Danmark og ved registreringen udvalgte virksomheder med over 5 ansatte, hvilket giver ca. 6.000. For alle disse virksomheder blev der indsamlet oplysninger om produktion, tidsperiode, antal ansatte samt bygningernes arkitektur og bevaringsværdi.

Omfanget af historiske oplysninger, der er indsamlet for de enkelte virksomheder er meget svingende, men de primære oplysninger om adresse, produktion, årstal og antal ansatte er en værdifuld kilde til

Arealanvendelse

kortlægningen af arealanvendelsen i København.

For København er registreret 2.082 virksomheder ud af erhvervs-tællingens 3.174.

Erhvervstællingen for København omfatter i alt 20.256 virksomheder. Af disse har 17.082 virksomheder under 5 ansatte og således 3.174 over 5 ansatte. Ud af de 3.174 er der i industriregistreringen samlet oplysninger om 2.082, og registreringen dækker således omkring 2/3 af Københavns virksomheder med over 5 ansatte.

Et metodisk problem er derfor hvilke brancher, der har et stort antal virksomheder med under 5 ansatte, og således ikke er omfattet af registreringen. Her tegner der sig følgende billede:

Indenfor nærings- og nydelsesmiddelindustrien gælder det bagerier og brødfabrikker, chokolade- og sukkervarefabrikker, slagterforretninger samt tobaks- og cigarfabrikker.

Indenfor tekstilindustrien er det kun håndvæverier, der har under 5 ansatte. Derimod har beklædningsindustrien et stort antal virksomheder med under 5 ansatte. Indenfor jordarbejde og bygningsindustri er det primært de mindre håndværksforretninger, der har under 5 ansatte såsom murere, maskinsnedkerier og glarmestre. For trævareindustrien er det ligeledes mindre forretninger bl.a. møbelsnedkerier, snedkerier samt tapetserer- og dekoratørforretninger. Indenfor læder- og lædervarerindustri har næsten alle skoreparationsforretninger under 5 ansatte samt en del skotøjsfabrikker. Men også garverier og læderfabrikker (5 stk) samt lædervarefabrikker (58 stk) har under 5 ansatte. Indenfor stenter- og glasindustri er det generelt omkring halvdelen af virksomhederne, der har under 5 ansatte.

For metalindustrien er omkring 3/4 af virksomhederne på under 5 ansatte. Det drejer sig primært om guld- og sølvsmede, sølv- og elektrotølvarefabrikker, gørtlere, blikkenslagere, metalvarefabrikker, kleinsmede, grovsmede, jernvare-, kniv- og værktøjsfabrikker, jernstøberier og maskinfabrikker, maskinværksteder, autoværksteder, cykelværksteder, urmagere, elektrotekniske fabrikker og endelig elektroinstallatører.

Indenfor den kemiske industri er omkring halvdelen af virksomhederne på under 5 ansatte. Det drejer sig om produktion af malervarer, produktion af apoteker- og materialhandelsvarer, produktion af sværte og smørelse, gummivarefabrikker og galvaniseringsanstalter, farverier og tøjrenserier, prod. af kulsyre, ilt, brint, ammoniak m.v., destruktionsanstalter, produktion af lim, gelatine, valsemasse m.v., sæbe- og parfumefabrikker, produktion af osteløbe, smørfarve og mejeripræparater, produktion af galvaniske elementer og endelig ladestationer.

Indenfor papirindustrien er det kun produktion af æsker og kartonnage samt andet uspesificeret papirarbejde, der har under 5 ansatte. Indenfor fremstilling af bøger, billeder og blade er det omkring 3/4 af virksomhederne, der har under 5 ansatte. Endelig viser soigneringsindustrien sig af have næsten alle virksomheder med under 5 ansatte.

I kortlægningen af arealanvendelsen i København er der undersøgt videre indenfor de brancher, der figurerer i Miljøstyrelsens vejledning omkring historiske kortlægninger. *Se bilag 1.* ⁷

Erhvervstællingen 1948

Mens erhvervstællingen fra 1935 opererede med 12 overordnede branchegrupper med ialt 196 brancher, så blev dette i 1948 reduceret til to hovedgrupper: Industri og håndværk samt handel. Tilsvarende er antallet af brancher 114.

Erhvervstællingen 1958

Ved denne erhvervstælling opereres med 146 brancher fordelt på 8 overordnede grupper. Det drejer sig om fremstillingsvirksomheder m.v., Bygge- og næringsvirksomhed, el-, gas- og varmekværker, engroshandel, detailhandel, vognmandsforretninger o.lign., hoteller, restauranter m.v. samt forskellig servicevirksomhed.

I nærværende historiske kortlægning af arealanvendelsen i København er benyttet erhvervstællingen fra 1935. I forbindelse med anvendelsen af Nationalmuseets industriregistrering, er de virksomheder med under 5 ansatte, der ikke er omfattet af registreringen, blevet undersøgt.

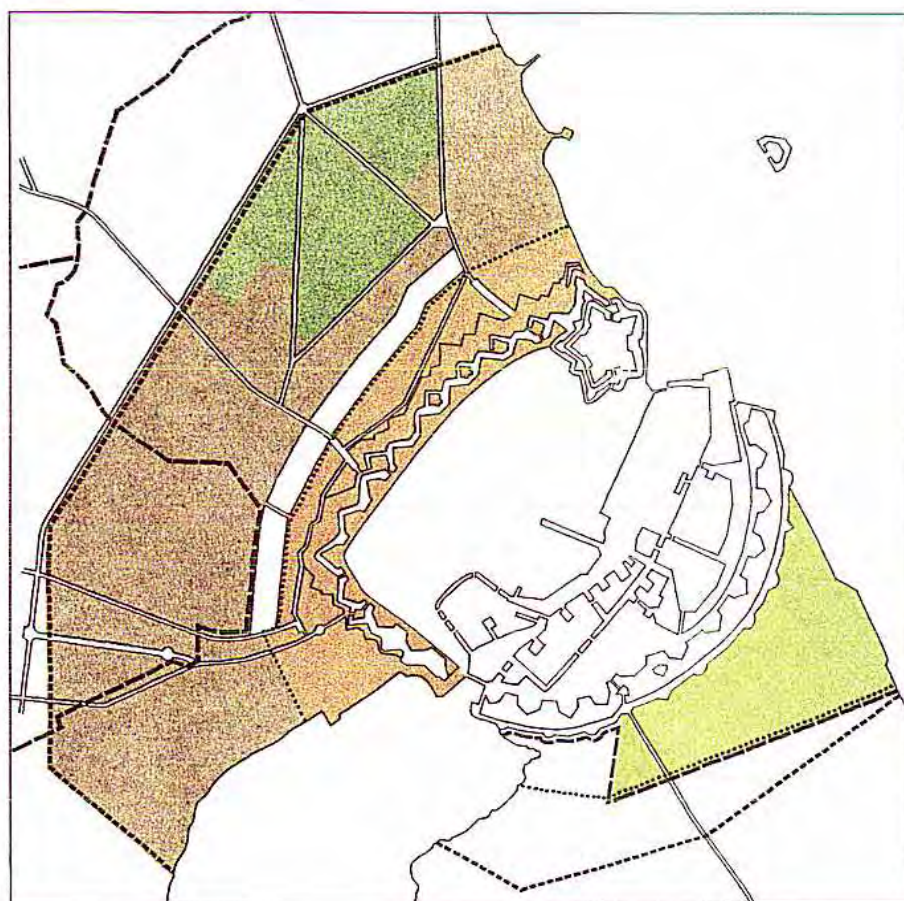
På grund af forskellene i opbygningen mellem erhvervstællingerne er det ikke umiddelbart muligt at foretage sammenligninger, hvorfor tællingerne fra 1948 og 1958 ikke er inddraget yderligere i undersøgelsen.

⁷

Miljøstyrelsen, Vejledning i kortlægning af jordforurening og kilder hertil. Version af 9. oktober 1997.

Historie

Ved midten af 1800-tallet var der opstået bebyggelse uden for byens volde. Den var påvirket af demarkationsterrænet, der af forsvarsmæssige grunde kun måtte bebygges i begrænset omfang. Den største bebyggelse fandtes på Vesterbro samt indre Nørrebro.

Arealer frigivet til bebyggelse efter 1852

- *Arealet mellem Søerne og Jagtvej frigivet 1852*
- *Voldterrænet på Sjælland frigivet 1867*
- *Fællederne, delt mellem staten og kommunen 1893*
- *Amagerbro frigivet 1909*
- *Demarkationslinie før 1852*
- *Demarkationslinie efter 1852, på Sjælland til 1867 og på Amager til 1909*
- *Kommunegrænser før 1901*

Kort over de forskellige demarkationslinier. Der var tale om områder udenfor voldene, der kun måtte bebygges i begrænset omfang. De forskellige arealer blev frigivet i etaper, som det fremgår af kortet. Disse etaper fik derfor indflydelse på placeringen af bebyggelsen i brokvartererne, og er baggrunden for at nogle af byens ældste industrier placeredes ude langs Holmbladsgade på Amager samt langs Jagtvej på Sjællandssiden. *København forslag til kommuneplan 1985.*

Op gennem 1850'erne skete der en stigning i byggeriet såvel indenfor som udenfor voldene. Indenfor foregik der store projekter i den nordlige del af byen omkring Sankt Pauls Gade, Gernersgade og Nikolajgade. Her blev opført 4-5 etages beboelsesejendomme. Udenfor

voldene tog bebyggelsen fart i området omkring Blågårdsgade på Nørrebro. Her var det beboelsesejendomme på 2-3 etager, der blev opført, og omkring de nyanlagte Allersgade og Gormsgade fra 1854 blev anlagt flere erhvervsejendomme.⁸

Østerbro var endnu forholdsvis ubebygget. En undtagelse er Lægeforeningens Boliger (Brumleby), der opførtes i 1853 samt Viborggade (tidl. Batterivej).

På Vesterbro opførtes en del erhvervsbyggeri, af større anlæg kan nævnes Messerschmidts fabrikker. Desuden opførtes talrige lager- og butikbygninger for mindre virksomheder.

Sundbyerne var bebygget ud langs Amagerbrogade og hertil var allerede i slutningen af 1700-tallet flyttet flere virksomheder. Sammen med virksomhederne fulgte de første beboelsesejendomme og området ved den nuværende Skotlands Plads blev i 1830'erne udlagt til boligområde for Holmens søfolk og arbejdere.

Længere udenfor byen opførtes i 1700-tallet fabriksanlæg ved Strandmøllen, i Brede, Lyngby og Ørholm og i løbet af 1800-tallet i Valby.

Industriens placering var på grund af den svage bygningslovgivning i høj grad præget af tilfældigheder. Mange steder var der sket en sammenblanding mellem industrivirksomheder og boligbebyggelse. Det første egentlige industrikvarter var Refshaleøen, der blev skabt ved opfyldning af et vådområde i perioden 1862 til 1880, hvor B&W skibsværft begyndte i 1872. Næste industriområde opstod i forbindelse med anlæggelsen af Frihavnen i 1891-94. Det tredje industriområde blev ligeledes skabt ved opfyldning syd for Langebro, hvor Islands Brygge skabtes 1903-06.

Københavns nuværende omfang blev skabt i 1901-02, hvor de omkringliggende sogne blev indlemmet i kommunen. Det drejede sig om Brønshøj sogn, Valby distriktet, Kongens Enghave og Sundbyerne. Byens areal blev hermed tredoblet fra ca. 2.300 ha til ca. 7.000 ha.

Størstedelen af de indlemmede distrikter var på dette tidspunkt endnu landbrugsområder. I Sundbyerne, i Valby og på Utterslev Mark udenfor Nørrebro fandtes mindre forstadsbebyggelser. Gartnerier fandtes i stort tal indenfor kommunegrænsen i Brønshøj, Vanløse og enkelte i Sundbyerne. Men de fleste gartnerier fandtes i Rødovre, Hvidovre, Gladsaxe, Søborg og Kastrup.

I 1908 blev der udskrevet en international byplankonkurrence. Fælles for de indkomne forslag var, at de tog udgangspunkt i hvordan udviklingen var gået frem til 1908. Samtidig med at vise hvordan man ønskede det udvidede byområde anlagt, afspejlede konkurrencen i lige så høj grad, hvordan byen så ud. Det blev den tyske Stadtgeometer Carl Strintz fra Bonn, der vandt konkurrencen, men det blev den byplan, der

vandt anden præmien, som fik størst indflydelse. Det hænger sammen med, at den var lavet af kommunens afdelingsingeniør Aage Bjerre, der i årene fra 1927 til 1936 var Stadsingeniør og dermed ansvarlig for byplanlægningen.

Bolignøden efter første verdenskrig førte til en stigning i opførelsen af boligkvarterer. I 1925 oprettedes en særlig byplanafdeling og i 1934 blev de eksisterende industriområder stadfæstet ved lov.⁹ Under den industrielle vækstperiode fra sidst i 1940'erne og op gennem 1950'erne blev byens areal fuldt udnyttet til industri og beboelse. I de efterfølgende tiår skete der en stor udflytning af virksomheder fra byen og store arealer overgik til anden anvendelse. Endnu i dag ligger der tomme industriarealer, der venter på at blive genanvendt.

Industriens udvikling

Ved industri menes masseproduktion for et større, mere eller mindre kendt marked, mens der ved håndværk forstås produktion på bestilling for en enkelt kunde. Begrebet *industri* stammer fra 1800-tallet hvor dampmaskiner og mekaniske maskiner dukkede op. Før den tid benyttes ordene *manufakturer* og *fabrikker*. Masseproduktion for et større marked kendes dog helt tilbage fra oldtiden.

Skibsbyggeriet kendes fra oldtiden og blev udviklet op gennem vikingetiden og videre frem til i dag. Det ældst kendte skibsværft er fundet ved Fribrødreå på Falster og stammer fra vikingetiden. Ved bygning og vedligeholdelse af træskibe blev der anvendt tjære til tætning helt op i 1900-tallet. Skibene blev trukket op land eller krænget om på siden ved strandbredden og blev tjærebehandlet. I København fandt dette primært sted på de lave holme på Christianshavn. Derfor kan man i dag under gravning i de senere opfyldte områder støde på rester af tjære. Det kendes bl.a. fra området ved Applebys Plads.

Med etableringen af flådens skibsværft på Bremerholm skabtes byens første industrikvarter, og det var i de følgende århundreder landets største arbejdspladser. Således var der i 1700-tallet omkring 5.500 ansatte, hvilket var 15% af den mandlige befolkning i København. Den teknologiske udvikling indenfor skibsbyggeriet kom for alvor i gang i slutningen af 1600-tallet, og i de europæiske søfartsnationer etableredes uddannelse i skibsbyggeri. Efter fransk forbillede grundlagdes i 1701 Søofficersskolen, hvor der bl.a. blev undervist i konstruktionstegning. Baggrunden for den teknologiske udvikling var behovet for bedre sejlførende krigsskibe og mere effektiv udnyttelse af træet i konstruktionen på grund af knaphed på træ til skibsbyggeriet.¹⁰

⁹ Københavnske industrikvarterer, Stadsingeniørens Direktorat, 1957-58.

¹⁰ Rasmussen, The Royal Danish-Norwegian Dockyard, s.44ff.

I de følgende århundreder helt frem til den industrielle revolution i det 19. århundrede, var det staten, der direkte eller indirekte stod bag industriproduktionen. De tidligste statslige initiativer skete i senmiddelalderen, hvor kong Hans omkring år 1500 etablerede orlogsflåden og orlogsværftet i København. Man gik på dette tidspunkt væk fra at udskrive skibe fra købstæderne og begyndte i stedet opbygningen af en regulær orlogsflåde på Bremerholm. (Her var bl.a. kanonstøberi - hvor nu Det kongelige Teater findes. Vest for i nuværende gadeareal af Holmens Kanal lå tjærehuset).

Samtidig opstod klædemanufakturer, krudtfabrikker og bøsse- og våbenfabrikker (våbenfabrikker) i København og den nærmeste omegn. Fælles for disse fabrikker var, at de alle tjente militære formål. Det var militæret, der var den afgørende faktor for fremvæksten af den industrielle masseproduktion.

Industrialiseringen

Med dampmaskinens opfindelse i 1700-tallet skete en betydelig omvæltning i hele den vestlige verden, og i Danmark dukkede de første industrivirksomheder, i ordets nuværende betydning, frem omkring 1840. Til forskel fra den tidligere masseproduktion, der oftest var statsligt finansieret, var det nu private initiativer der stod bag.

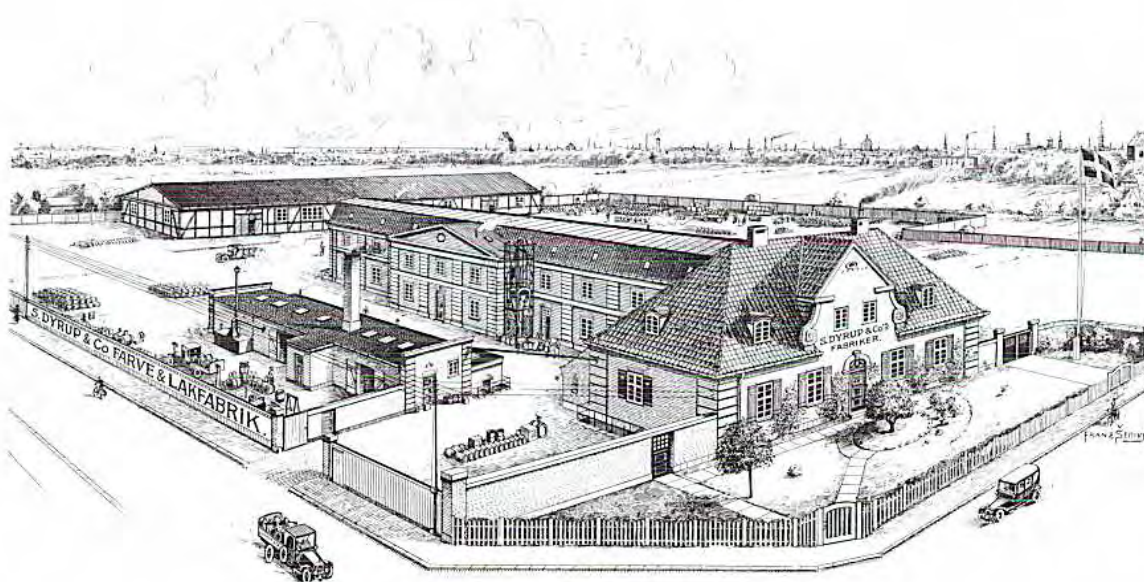
Københavns industri bestod frem til omkring 1840 primært af tekstilindustri, men i de følgende tiår dukkede andre industrier frem såsom jernstøberier og maskinfabrikker og sidst i århundredet den elektrotekniske industri.¹¹

Frem til 1870'erne var der primært tale om en håndværkspræget industri. Det var mindre virksomheder og den mekaniske kraft i form af dampmaskiner var endnu begrænset. Virksomhederne var enten enmandsejede eller interentselskaber med ganske få interessenter. I løbet af perioden fra 1840 til 1870 skete der voldsomme ændringer i samfundet. Dannelsen af andelsbevægelsen medførte industrialisering af landbruget hvilket betød en stor afvandring fra landet til byen, først og fremmest til København.

Fra 1870'erne forsvandt det håndværksmæssige fra industrien og erstattedes af en mekanisering drevet af dampmaskiner. På dette tidspunkt skete der en kraftig vækst i industrialiseringen. Under den økonomiske højkonjunktur i midten af 1890'erne begyndte elektricitet for alvor at spille en rolle og viste sig i gadebilledet dels ved belysningen og dels ved overgangen til elektriske sporvogne fra århundredskiftet.

Perioden fra omkring 1917 var kendetegnet ved statslig regulering og indgriben i udenrigshandelen, og frem til 1932 var industrien inde i en økonomisk vækstperiode.

¹¹ Hyldtoft, Københavns Industrialisering 1840-1914.

S. Dyrup & Co Farve og Lakfabrik på Kabbelejevej i Brønshøj. Tegning af Franz Sedivy, c. 1930. Tegningen viser fabrikken anlagt udenfor byen og i det fjerne ses byens tårne. I de følgende tiår voksede byen og virksomheden befandt sig til sidst midt i et villakvarter. Bygningerne var opført for Nordisk Kinofilm-Fabrik, der lå her fra 1915 til 1922. Herefter etableredes farve- og lakfabrikken Johs. Nordsigs Fabrikker, der i 1928 blev til S. Dyrup & Co. Virksomheden lå her til 1967 hvor den flyttede til Gladsaxe. Produktionen efterlod en jordforurening, der i dag er oprenset og på ejendommen er nu opført beboelse. Tegning i Nationalmuseet nyere tid, Industriregistreringen, u.å.

Perioden fra 1932 til 1958 var karakteriseret af en statsstyret forsyningspolitik med importregulering. Den økonomiske krise i 1932 blev efterfulgt af en økonomisk vækst frem til den 2. verdenskrig. Krigen betød vareknaphed, men fra 1945 til 1958 kom der atter en vækstperiode.¹²

Fra slutningen af 1950'erne og frem til 1973 var præget af en uafbrudt økonomisk vækst i verdensøkonomien. Perioden viste samtidig den største nedgang i industrien i København. Med egnsudviklingslovens indførelse, samt industriens voksende pladskrav skete der en udflytning fra byen. Industrien flyttede fra København efterladende en række tomme bygninger og industrigrunde.

I løbet af 1950'erne stagnerede antallet af virksomheder såvel i København som på Frederiksberg og i Gentofte. Til gengæld steg antallet af virksomheder i forstadskommunerne Gladsaxe, Herlev, Ballerup, Rødovre og Brøndbyerne. Fra omkring 1960 og op gennem de

¹²

Johansen, Industriens vækst og vilkår 1870-1973.

næste tiår ændrede flere industrikvarterer karakter fra at huse produktionsvirksomheder til servicevirksomheder og andre liberale erhverv.

I 1973 oplevede den vestlige verden et konjunkturomslag i forbindelse med oliekrisen, der førte til lukninger af virksomheder og stor arbejdsløshed. For en enkelt branche betød krisen et markant omslag, nemlig oliebranchen, hvor der skete et betydeligt fald i antallet af benzinstationer. I 1984 var der ca. 150 tilbage mod tidligere ca. 500. Af de omkring 350 nedlagte benzinstationer er ca. 60-70 blevet oprenset, og arealerne overgået til andre aktiviteter.

Industriens placering

1700- og 1800-tallet

Den tidligste oversigt over byens virksomheder uden for voldene stammer fra ca. 1780. Det er Nicolai Jonge *Københavns beskrivelse*, hvor han bringer et "Anhang om Kiøbenhavns Forstæders som ligger uden for Stadens fire Porte". Her fandtes følgende industri- og håndværksvirksomheder:

Vesterbro

En lang række tømmerpladser ved stranden
5 reberbaner (til tovværksfremstilling)
1 kattuntrykkeri *) ved stranden
1 sejldugsfabrik med stampe- og valkemølle ved Sct. Jørgens Sø
1 grynmølle

Nørrebro

Blegdammene
Det Kongelige Danske Dug-Manufactur på Blaagaards Jorder
Blegdams Barkemølle
1 kattunfabrik ved Ladegården

Østerbro

4 kattunfabrikker *), hvoraf 3 ved Blegdammene
2 voxblegerier og voxlysestøberier ved Blegdammene
1 sejldugsfabrik
1 skibsbyggeri en fjerding-mil nord for Østerport
2 kalkbrænderier ved den gamle strand nord for Kastellet

Amager

2 oliemøller uden for Porten
1 stentøjsfabrik ved stranden i Kastrup
1 kalkbrænderi ved stranden i Kastrup
1 limfabrik uden for Porten
1 grubbe- eller perlegrynmølle

*) Kattun - bomuld, af det engelske ord cotton

Den afgørende betydning for ovennævnte virksomheders placering var råstoffet vand, og her særligt Sortedam søerne hvor en række af dem lå. I byens opland fandtes på dette tidspunkt en række industrier i Lyngby og Brede samt det øvrige område langs Mølleåen, ligeledes anlagt med udnyttelse af vandkraften for øje.

Den tidligste lovgivning omkring virksomhedernes beliggenhed opstod i perioden fra 1770'erne til omkring 1810. Her blev det påbudt at forurenende virksomheder skulle ligge uden for byen og ikke måtte være til gene for beboerne. Ved forurenende virksomheder mentes virksomheder, hvis røg og stærke lugt påvirkede omgivelserne. Bag definitionen på forureningen lå miasmeteorien - en lægevidenskabelig teori hvis rødder går tilbage til Hippokrates i antikkens Grækenland. Miasmeteorien gik ud på, at smitten ved epidemier spredtes gennem luften ved hjælp af røg, snavs og den stærke lugt. Påbudet omfattede bl.a. garverier, slagterier, sæbesyderier og limfabrikker.¹³

Med loven af 10. marts 1852 blev det uddybet hvilke typer virksomheder, der skulle ligge uden for byen. Det omfattede:

Slagterier
Udsmeltning af rå talg
Garverier
Skindtilberedning, hvortil bruges tran
Pergament-, tarmstrenge- og limfabrikation
Benkogerier
Benbrænderier
Trankogerier
Stivelsesfabrikation
Kemiske fabrikker for tilvirkning af mineralske syrer, salte og andre præparater
Male-, farve- og gødningstoffer og deslige

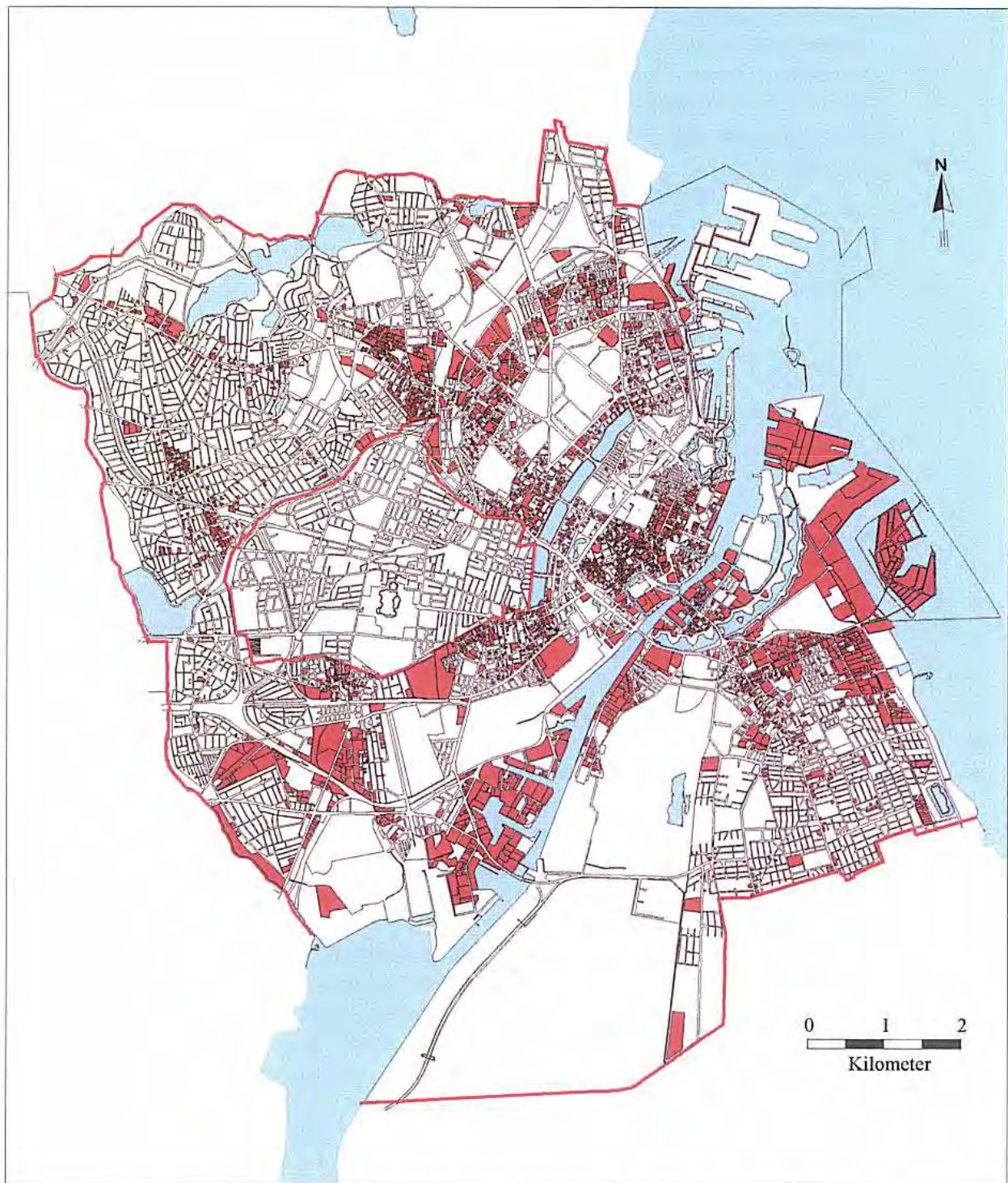
Sundhedspolitiet anviste særlige områder, hvor virksomheder med et af følgende produktioner kun måtte foregå:

Oplag af råsaltede huder
Sæbesyderier
Fabrikation af friktionssvovstikker
Chichoriefabrikker (erstatningskaffe)
Gasværker

Ved salget af Københavns udenbys jorder omkring år 1800 var de store arealer behæftet med de såkaldte røde servitutter. Det vil sige, der krævedes byggetilladelse fra magistraten med klausul om, at *"der maa ikke paa Grunden gøres noget Anlæg eller nogen Indretning, som enten for det almindelige eller for de tilstødende Beboere ikke kan tillades"*. Med andre ord måtte der ikke opføres virksomheder, der var generende for omgivelserne. Disse tidlige regler blev dog ikke overholdt fuldt ud.

¹³

Hyldtoft, Teknologiske forandringer i dansk industri 1870-1896, s. 228.

Kort over København med tidligere og nuværende industrigrunde markeret. Længs havnefronten findes store industriområder og på Amager er det nordøstlige område præget af industriområder. Desuden ses store koncentrationer i Valby og i Nordvestkarteret. Kortet bygger på de data, der er samlet i appendix, og er knyttet op på matrikelnumre. Det giver det metodiske problem, at alle umatrikulerede områder ikke er angivet på kortet. Det drejer sig bl.a. om Frihavnen og Nordhavnen, Holmen, Lynetten, Prøvestenen, Godsbanegården med DSB's centralværksteder og jernbaneterrænet.

I 1852 ophævedes demarkationen for terrænet mellem søerne og Jagtvejslinien og der begyndte et hidsigt byggeri, især på Vesterbro og Nørrebro. Både på Vesterbro, det nordlige og østlige Frederiksberg, indre og ydre Nørrebro, Bryggervangen samt den inderste del af Sundbyerne udvikledes store kvarterer med en blanding af industri og boligbebyggelse.

Efter af bebyggelsesplanerne for voldterrænet blev godkendt i 1872 anlagdes en række parker og der opførtes flere velregulerede boligkvarterer, skabt efter tidens krav, i området mellem Nørre/Øster Voldgade og søerne.

1900-tallet

Ved indlemmelserne i 1901-02 blev meget store arealer allerede ved udstykningen pålagt servitutter (åben og lav bebyggelse), som i praksis betød udelukkelse af industri. I det store Brønshøj distrikt (incl. Bispebjerg) fandtes kun industriområder i de ældre kvarterer på grænsen til Nørrebro (Rentemestervej-kvarteret).¹⁴

Det sidste demarkationsområde, der blev givet frit var på Amager i 1909, hvorfra der i dag endnu eksisterer det grønne område Kløvermarken. Arealet mellem Amagerbanen langs Kløvermarken og Prags Boulevard blev af Borgerrepræsentationen i 1914 udlagt til industriområde.

I 1917 blev kommunens arealer ved Haraldsgade mellem Jagtvej og jernbanen udlagt til industriområder, og på samme tidspunkt skabtes industriområdet i Sydhavnen.

..fordi denne By med sin centrale Beliggenhed og store Skibsfart, bød særlige Betingelser for Eksport til Udlandet og for Import af Sydfrugter, Droger og Kemikalier..

Dette var begrundelsen for at Nordisk Essens Fabrik ved etableringen i 1909 blev anlagt i København (Peder Skrams Gade 7).¹⁵

Infrastrukturen, dvs. transportvejene er en af de primære faktorer for industriens lokalisering. Det fremgår bl.a. af en større undersøgelse, der blev lavet for industrikvarteret i Valby i 1940'erne. Dette område udvikledes fra år 1900 og frem, og beliggenheden ved godsbanestationen var en af de væsentlige årsager til, at virksomhederne slog sig ned her. Enkelte af de større virksomheder havde eget direkte jernbanespor. For de senere tilkomne virksomheder spillede genbrug af tidligere fa-

¹⁴ G. Forchammer, Københavns Industris Lokalisering, 1946-47

¹⁵ Danmarks Hovedstad København, bd. 2, s. 173

briksbygninger også en stor rolle.¹⁶

Landets industri var fra midten af 1800-tallet lokaliseret i København og de større provinsbyer på øerne og i Østjylland. I perioden fra sidst i 1930'erne og frem til omkring 1960 skete der en relativ lille vækst i antallet af industriarbejdere i København, hvorimod der i Nord-, Vest- og Sønderjylland skete en større stigning.

For området omkring København var det helt fra industrialiseringen i 1800-tallet og frem til omkring 1940 kun i Lyngby og Tårnbæk, at der fandtes større industriområder. Dette forhold ændredes i de følgende årtier op til 1960, hvor industrien bredte sig til kommunerne vest og nordvest for hovedstaden, først og fremmest Gladsaxe.¹⁷

København har helt frem til sidst i 1950'erne haft størstedelen af landets industrivirksomheder. Det er en kombination af flere faktorer, der ligger til grund for dette forhold:

- * Beliggenheden ved indgangen til Østersøen
- * Transporten ad søvejen var billig og bekvem
- * Havnens kapacitet
- * Rigeligt med kvalificeret arbejdskraft
- * Byens eget marked -
her findes omkring en fjerdedel af landets befolkning
- * Centraladministrationen findes her
- * Kapital

Danmark har kun ganske få råstoffer, hvorfor importen har haft betydning for industriens placering. Historisk blev det således de større byer med marked og arbejdskraft, der fik betydning for hvor industrien blev anlagt. På grund af Københavns store befolkningstal, centraladministrationens placering og kapital lå omkring halvdelen af landets industri her.

For den lokale placering af de forskellige industrier gør en række faktorer sig gældende. De vigtigste er råstoffer/halvfabrikata, kraft, transport, arbejdskraft samt markedet. Placeringen er desuden påvirket af de byplanmæssige love og vedtægter. Endelig er byens historiske udvikling i høj grad en afgørende faktor.

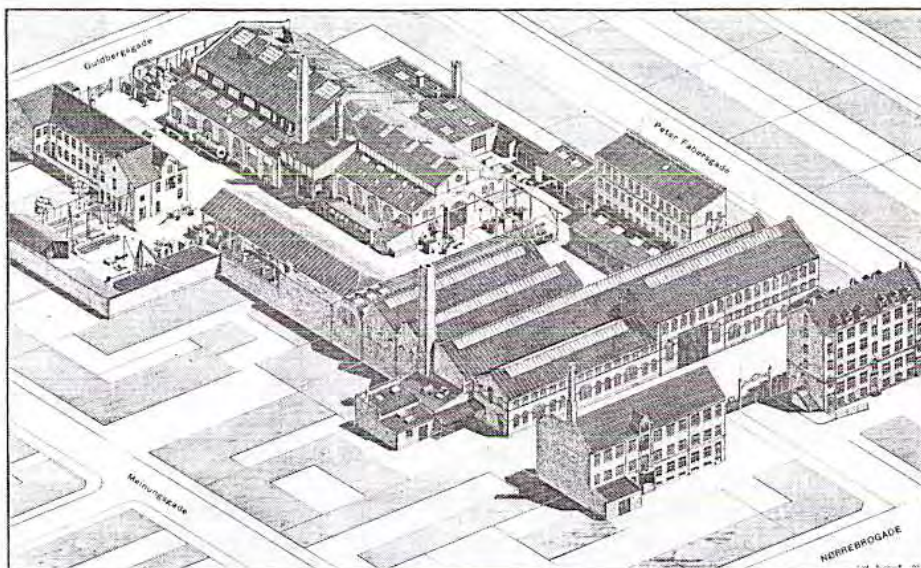
Industri kvarterernes placering afspejler sig i infrastrukturens udvikling. Den tidligste industri anlagdes ved havneområderne i København samt omkring Kastrup Havn og Tuborg Havn ved midten af 1800-tallet. Med jernbanernes fremkomst opstod industriområder langs Amagerbanen på Amagers østkyst, samt i Valby, hvor der etableredes en godsbanestation. Etableringen af de nye industriområder i Københavns omegnskommuner, der dukkede op efter krigen blev etableret nær det ringvejsystem, der anlagdes uden om København. Her er det lastbil-

¹⁶ Bredsdorff, Industri kvarter I, Valby, 1945.

¹⁷ Anthonsen, Placeringen af Danmarks industri 1938 til 1960.

Arealanvendelse

transporten, der samtidig kom til at spille en større rolle end jernbanetransporten. DSB's godstransport ændredes i forbindelse hermed til dør-til-dør transport, hvor varerne blev transporteret med kombineret tog og lastbil. Det skete i forbindelse med udbredelsen af containertransporten, der var udviklet indenfor søfarten i løbet af 1960'erne, men nu også blev udbredt på land.¹⁸

Smith, Mygind & Hüttemeier Maskinfabrik og Kedelsmedie på Nørrebrogade 68. Tegning af Erik Lundwald, 1943. Tegningen viser hele fabrikskomplekset mellem Nørrebrogade og Guldborgsgade. Virksomheden producerede dampanlæg, fyringsanlæg, bryggerianlæg, kedler o.lign. og lå her fra 1872 til 1954. Herefter overtoges bygningerne af Bordings Bogtryk, og i dag findes en række mindre servicevirksomheder. Tegning i Nationalmuseet nyere tid, Industriregistreringen, 1943.

Mobilitet

Omkring 1870 var industrien koncentreret i centrum og lå mere spredt jo længere man kom væk fra centrum. I løbet af de følgende tiår op til år 1900 flyttede stort set al industri ud fra centrum, der herefter husede handel- og servicefunktioner. Industrien fandtes herefter i forskellige kvarterer i de enkelte bydele. Industrien skubbedes langsomt ud efterhånden som byen voksede.¹⁹

De større industrier viste størst mobilitet, mens mindre baggårdsvirksomheder lå mere permanent. Det skyldes til dels, at baggårdsvirksomheder i højere grad betjener det nære marked.²⁰

Under saneringerne i 1940'erne og 1950'erne blev der opført nye industrihuse til de udsanerede baggårdsvirksomheder, således *Værkstedetsbyen* ved Værkstedvej syd for Grønttorvet i Valby samt *Industrihuset* på hjørnet af Gothersgade og Borgergade.

I forbindelse med de omfattende saneringer i de seneste tiår på Vesterbro og Nørrebro er antallet af baggårdsvirksomheder faldet betydeligt.

Industriens udflytning fra København begyndte i 1950'erne, og den skete ud ad to akser i Vestegnen, med en nordlig gennem Rødovre, Gladsaxe, Herlev, Ballerup og Herstedøster, og en sydlig over Avedøre Holme og Brøndbyvester. Det var en bevidst styring af industrialiseringen i disse retninger, idet man ønskede det nordsjællandske område forbeholdt beboelse og bevaring af naturområderne.²¹

Udviklingen afspejler sig i befolkningstallet, der toppede i 1950 med 768.000 indbyggere i Københavns Kommune. Frem til 1960 faldt tallet med 40.000 og parallelt hermed flyttede 234 industrivirksomheder ud af byen. I perioden fra 1965 til 1974 flyttede 750 virksomheder fra byen og heraf slog omkring 500 sig ned i en af kommunerne i Københavns Amt.²² Udflytningen betød samtidig et skift i erhvervene, idet der skete en ekspansion indenfor servicesektoren. Skiftet i arealanvendelse fra større industrivirksomheder kan i mange tilfælde ses ud af de aktiviteter, der har fundet sted på enkelte grunde i byen. Det drejer sig i flere tilfælde om større fabrikskomplekser, hvor der oprindeligt lå en stor virksomhed, der efter udflytning eller nedlæggelse har efterladt en tom grund. Det store fabrikskompleks er derpå blevet overtaget af flere mindre virksomheder.

Den udflytning, der fandt sted fra omkring 1960 og de følgende to årtier, var meget brancheorienteret. Blandt de kendte årsager til udflyt-

¹⁹ Hyldtoft, 1970

²⁰ Erhvervsregistrering, forundersøgelsesrapport, 1982.

²¹ København, Gyldendals Egnsbeskrivelse, bd. 12, 1973, s. 305ff.

²² Hvidberg, Vestegnen - fra gartneriland til forstad, s. 20.

ningen var lavere lønomkostninger pr. produceret enhed og bedre pladsforhold. Størst mobilitet viste sig indenfor fodtøjs- og beklædningsindustrien efterfulgt af møbelindustrien, elektroindustrien, jern- og metalindustrien samt træindustrien.

De brancher der udviste den mindste mobilitet er drikkevareindustrien, jern- og metalindustrien samt transportmiddelindustrien. Baggrunden for disse branchers ringe mobilitet er, at de ofte er store og kapitalkrævende, nogle er stærkt markedsorienterede, mens andre kræver store havneanlæg eller adgang til jernbaner.²³

Havneområder

Havneområderne er under konstant udvikling og er vokset i takt med de mange opfyldninger, der har fundet sted. Industrier og pakhuse er opstået i tilknytning til havnefronten, og i forbindelse med havneudvidelserne er aktiviteterne spredt ind over de nyanlagte områder. Hvert nyt område har til at starte med været uden matrikelnummer eller vejnavne, og de mange udvidelser og ændringer gør det vanskeligt at lokalisere især de tidlige og mindre virksomheder helt præcist. Problemet er størst for Nordhavnens vedkommende. Mens der i Sydhavnen i dag er matrikelnumre på næsten alle grundene er forholdene anderledes i Frihavnen og Nordhavnen. Her er området omkring Sundkrogsgade flere steder matrikuleret, mens størstedelen har havnevæsenets registrering med litranumre. Endelig er der fortsat umatrikulerede områder, primært i de senest opfyldte områder.

Siden anlæggelsen har havneområderne været udlagt som industriområder. Områderne er kendetegnet ved skibsværfter, pakhuse, oplagspladser, maskinværksteder, speditionsvirksomheder, olieselskaber m.m.

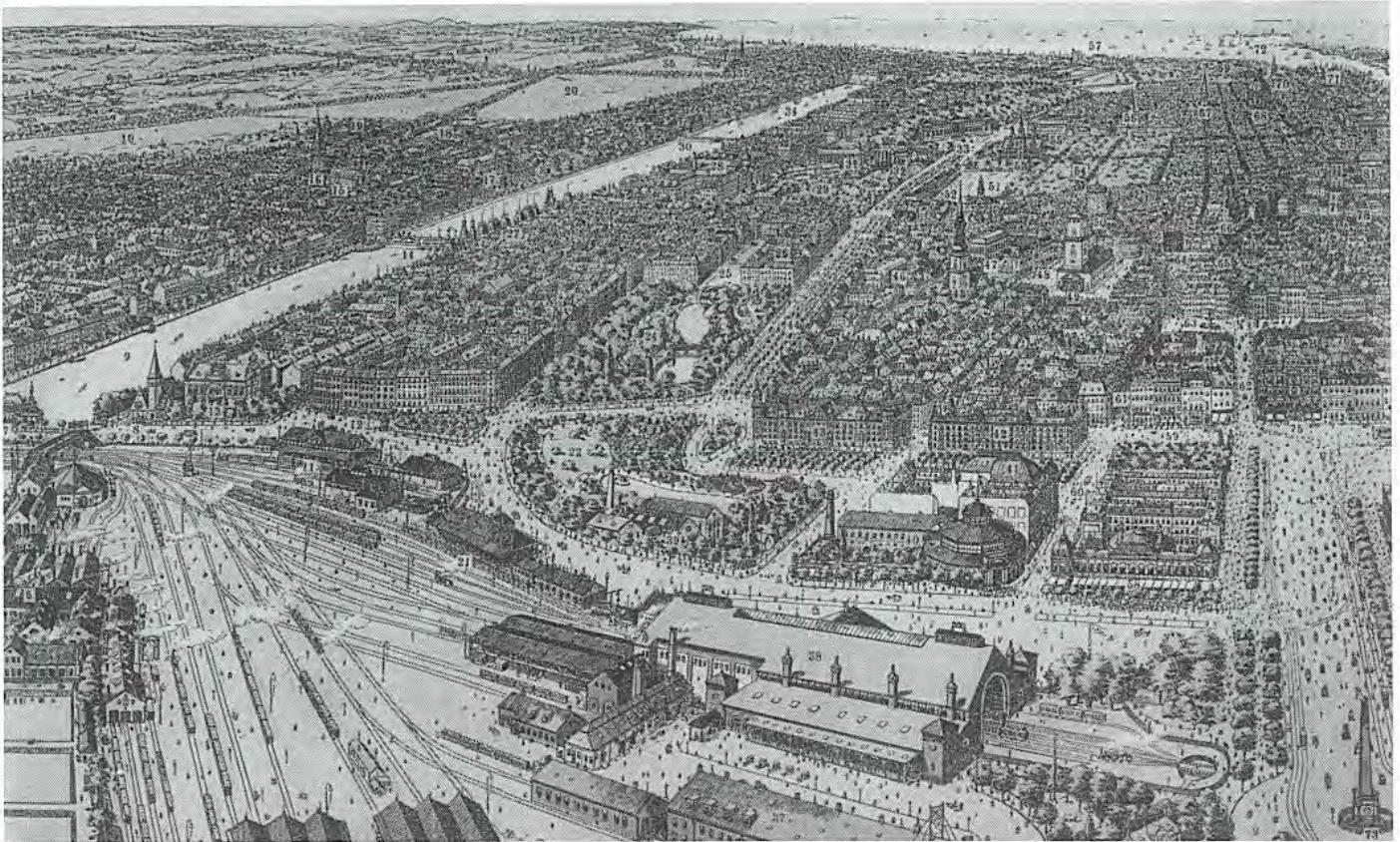
Havnens industriområder har i de seneste årtier ændret sig radikalt. Der er sket et betydeligt fald i skibstrafikken i havnen, hvor især Sydhavnen kun har få virksomheder med anløb af skibe. Langs Kalvebod Brygge er kontorbygninger under opførelse, og i Inderhavnen er de resterende pakhuse omdannet til beboelse og hotel. Frihavnen forvandles også i disse år til beboelsesområder og kontorbyggeri på de tidligere industrigrunde. Kun i Nordhavnen er der fortsat en vis skibstrafik hvor der er containerhavn.

En nærmere beskrivelse af hvert havneområde findes under de enkelte bydele.

23

Ulf Christiansen, Storbyerhvervenes mobilitet 1961-76.

Jernbaneterrænet

Tegning af Københavns anden hovedbanegård. Udsnit af tegning af Franz Sedivy fra Illustreret Fammliejournal 1897. Hovedbanegården lå nord for Vesterbrogade ved nuværende Axelortov. Nederst i forgrunden skimtes remiserne og til venstre langs Sankt Jørgens Sø lå værkstederne.

Byens første banegård blev anlagt i 1847 hvor perronerne til hovedbanegården findes i dag. Baneterrænet gik ad det nuværende Halmtovet, videre ad Sønder Boulevard og fortsatte forbi Valby station mod Roskilde. Værkstederne til lokomotiver og vogne lå syd for banegården ud mod Kalveboderne. Dette område er i dag en del af sporterrænet.²⁴

Banegården og forbindelsen blev nedlagt i 1864 og herefter flyttet over på den anden side af Vesterbrogade, hvor byens anden hovedbanegård blev opført. Den lå hvor Palads biograferne findes i dag.

Banegårdsbygningerne bestod af Hovedbanegården på det nuværende Axelortov og Nordbanegården lå nord for. Baneområdet var mod syd afgrænset af Vesterbrogade og strakte sig til Nyropsgade, hvor der lå vandværksbassiner i tilknytning til Sankt Jørgen Sø.

24

De danske Statsbaner 1847-1947, s. 447.

Værksteder og remiser lå i det nordlige hjørne op til Sankt Jørgens Sø på karréen afgrænset af Gyldenløvesgade, Vester Søgade, Kampmannsgade og Nyropsgade. Her fandtes remiser, reparationsværksteder, smedie, og malerværksteder.²⁵

Fra banegårdsområdets nordlige del udgik baneterrænet over dæmningen mellem Sankt Jørgen Sø og Peblinge Sø og delte sig her i to linier vestpå videre over Frederiksberg station og nordpå gennem Nørrebro (med station i den nuværende Nørrebropark) over Nørrebro station. Jernbaneterrænet afspejler sig endnu i gadebilledet og efter nedlæggelsen af denne strækning blev området benyttet af blandt andet en række mindre værksteder.

Byens anden hovedbanegård var i drift frem til 1911, mens Nordbanestation først blev nedlagt i 1921.

Den nuværende og tredje hovedbanegård i København blev indviet i 1911 efter et af de største anlægsarbejder i byen. Banegården blev flyttet tilbage til den førstes placering. Hele Kalvebod Strand var blevet opfyldt i 1894-96 og her anlagdes Godsbanegården, der blev taget i brug i 1901. Al jernbanetrafik førtes dermed udenom byen gennem den nyudgravede viadukt mellem Enghave station og Valby station. Midt i området med Godsbanegården etableredes i 1907-10 DSB's centralværksteder.

Ved opførelsen og indretningen af værkstederne var man bevidst om nogle af de mest åbenlyse forureningskilder. Det ses ved indretningen af vognreparationsværkstedet, hvor man i to særlige rum foretog udskiftning og reparation af akkumulatorer. "Ved dette arbejde udvikles meget støv og dårlig luft", hvorfor der blev "draget omsorg for særlig god luftfornyelse, og hvori gulvet er belagt med asfalt for bedre at kunne modstå den spildte svovlsyre".²⁶ Loftet blev samtidig gjort uigennemtrængeligt for syredampe, af hensyn til etagen over. Hvordan forholdene har været inde i værkstedet melder historien ikke.

I forbindelse med anlæggelsen af Frihavnen i 1891-94 blev Frihavnsbanen i 1892-94 anlagt fra Nørrebro over Svanemøllen station og ned langs den oprindelige kystlinie til området ved Østerport station. Stationen opførtes i 1897 og var oprindelig endestation for Kystbanen indtil Boulevardbanen ændrede området.

Den næste store etape skete med udgravningen til Boulevardbanen i 1912-14, der blev udgravet under de tidligere volde ved nuværende Nørre Voldgade og Øster Voldgade. I den forbindelse anlagdes jernbaneområdet ved Østerport station og Helgoland ved Svanemøllen station.

²⁵ DSB Banestyrelsen, tegningsarkivet.

²⁶ Busse, Statsbanernes nye Centralværksteder ved Kalvebodstrand, 1909

Sporveje/busser

Byens infrastruktur blev yderligere udbygget da man i 1863 fik hestetrukne sporvogne. Hesteporvognene var i drift frem til elektrificeringen i begyndelsen af 1900-årene. Til de hestetrukne sporvogne blev der anlagt en række remiser forskellige steder i byen. Byens første remise blev anlagt på Nørrebro i 1867, men den præcise lokalisering kendes ikke. Den blev i 1874 afløst af remisen i Baldersgade 8.²⁷ De øvrige remiser blev anlagt på Vesterfælledvej 110, Blegdamsvej 132, Øster Farimagsgade 16B, Nørrebrogade 198, Tagensvej 41 og Nordre Frihavnsgade 24. Blandt disse var der indrettet værksteder i remiserne i Baldersgade, Blegdamsvej og Nørrebrogade.²⁸

Med overgangen til elektriske sporvogne i 1901 krævedes større og mere moderne remiser med værkstedsfaciliteter. Langt de fleste remiser blev derfor afhændet og erstattet af større anlæg. De nedlagte remisebygninger blev herefter taget i brug af forskellige virksomheder. Således overtog Atlas Maskinfabrik bygningerne på Nørrebrogade 198 og i Øster Farimagsgade udvidede Dehns vaskeri og overtog remisebygningen. På Vesterfælledvej 110 blev bygningerne overtaget af Carlsberg Bryggerierne, mens bygningerne i Baldersgade herefter husede Engelsk Forniklingsanstalt. I Nordre Frihavnsgade blev bygningerne overtaget af Max Mauritzen & Co's metalvarefabrik, der senere efterfulgtes af Søren Nielsens Maskinfabrik. Ejendommen på Tagensvej 41 (nu nr. 97) blev overtaget af Christian Bandholtz maskinfabrik.

Af de nye større remiser for elektriske sporvogne var Enghaveremisen (Enghavevej 80-82) fra 1898 den første, og her blev der indrettet hovedværksted, hvor der såvel blev bygget som samlet sporvogne. I Ahlefeldtsgade blev hesteporvognsremisen fra 1890'erne ombygget og udvidet til vagtstation. Remisen husede tårnvogne, der rykkede ud og foretog ledningsarbejder og andre reparationer.

Der blev anlagt sporvognsremise på Nørrebro i 1897, som var i drift frem til 1972. I Valby blev den første remise anlagt ved Valby Langgade 86 i 1902 og den blev i 1943 flyttet til Valby Langgade 148, hvor den var i drift frem til 1991.²⁹ I Sundbyerne blev anlagt en remise på Amagerbrogade 189, der var i funktion til 1969. Efterhånden som buslinier erstattede sporvognslinierne, blev remiserne samtidig omdannet til busgarageanlæg med tilhørende værksteder. De udrangerede sporvogne blev kørt til Tippen i Kongens Enghave, hvor de blev afbrændt på et areal tilhørende Københavns Sporveje, mens andre blev solgt til udlandet.

Med afskaffelsen af sporvognene blev remiserne nedlagt og de har

²⁷ Miljøkontrollens arkiv.

²⁸ Hesteporvognen nr. 10, 4. årg., Oktober 1981.

²⁹ Remisen findes i dag bevaret på Sporvejsmuseet ved Skjoldnæsholm.

Arealanvendelse

i dag fundet anvendelse som bl.a. sportshaller, medborgerhuse og dag-institutioner. For busserne anlagdes garageanlæg ved Irlandsvej, Ørnevej, Artillerivej samt i Ryvangen, og sidstnævnte er i dag det eneste anlæg i Københavns Kommune, der stadig er i brug. Alle garageanlæggene havde autoværksteder og tankanlæg til busserne.

Militærområderne

Militæret spillede en fremtrædende rolle i byens udvikling helt frem til voldenes fald i 1870, hvor København ophørte som fæstningsby. Flåden og hæren ejede store områder, såvel indenfor som udenfor voldene, i form af skibsværfter, ammunitions- og våbenfabrikker, kaserner og øvelsesområder.

Søværnet har siden 1500-tallet haft skibsbyggeri dels på Gammelholm og dels på Nyholm. De to værftsområder er nærmere beskrevet under henholdsvis *Indre by* og *Christianshavn*.

Produktionen af ammunition foregik på Hærens Laboratorium, det senere Ammunitionsarsenalet, der blev oprettet i 1676. Siden oprettelsen har produktionen foregået på Christianshavn, de første århundreder ved Strandgade og fra midten af 1800-tallet ved Bådmandsstrædes Kaserne, det nuværende Christiania.

Våbenproduktionen var siden skydevåbenes introduktion i middelalderen blevet varetaget af bøssemagere og havde håndværksmæssigt præg. Hver enkelt våben blev fremstillet i en sammenhængende proces og derpå signeret af bøssemageren. Med dampmaskinens opfindelse og den industrielle udvikling, der så småt begyndte i midten af 1800-tallet, ændrede våbenproduktionen karakter. I forbindelse med indførslen af ombyttelighedsprincippet - en standardisering, der gjorde det muligt at udskifte enkeltdele, begyndte der en egentlig masseproduktion. Det militære nederlag i 1864 førte blandt meget andet til, at hæren blev reorganiseret, og der indførtes moderne våben. I den forbindelse oprettedes i 1866 Geværfabrikken ved Tøjhuset og Proviantgården. Fabrikken blev udvidet med produktion af kanoner, der fortsatte efter geværfabrikkens udflytning til Ny Tøjhus i 1887. Først i 1905 flyttede kanonproduktionen til Ny Tøjhus i forbindelse med opførelsen af Det kongelige Bibliotek.

I løbet af 1900-tallet blev Hæren reduceret betydeligt og i perioden fra 1909 til 1937 reduceredes antallet af regimente fra 15 til 8. Med vedtagelsen af Hærloven i 1932 blev forsvarsbudgettet mindsket med 20%. Hermed faldt produktionen af våben og ammunition, men den øgedes atter fra 1937 på grund af udviklingen i Europa. Efter 2. Verdenskrig ophørte våbenproduktionen og erstattedes af import fra de øvrige NATO-lande, hvis produktion helt udkonkurrerede den

danske.³⁰

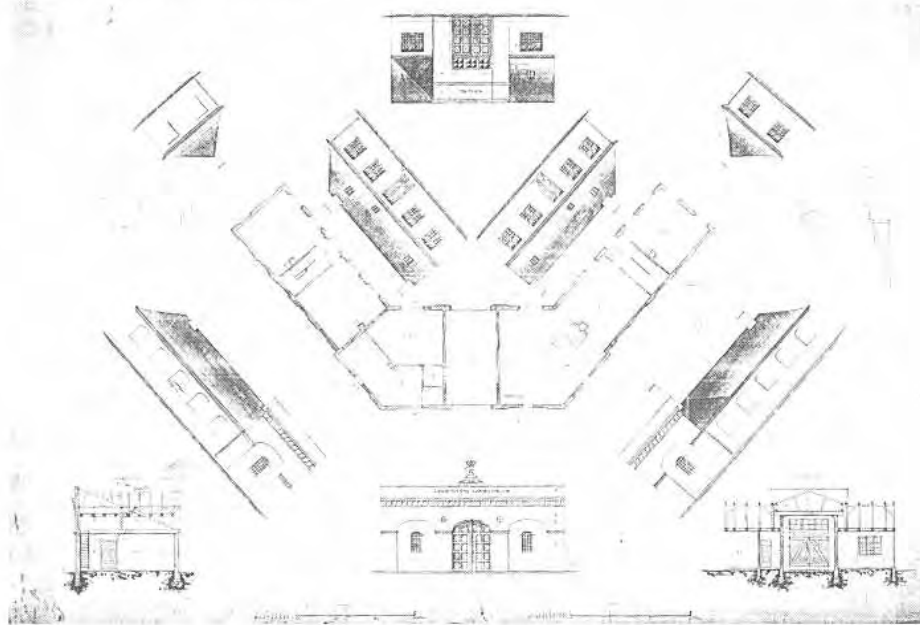
Der er i det følgende kun givet en nærmere beskrivelse af de kaserne, hvor der har været værksteder, produktion af våben/ammunition, skydebaner eller andre aktiviteter, der kan give anledning til forurening.

Bådsmadsstrædes Kaserne og Hærens Laboratorium

Bådsmadsstrædes Kaserne blev anlagt i løbet af 1830'erne på Christianshavn, og i det nordlige område med bastionerne, blev i 1869 Hærens Laboratorium/Ammunitionsarsenalet anlagt. Disse to militærområder udgør i dag Christiania, der etableredes i 1971.

Bådsmadsstrædes Kaserne ligger på et område, der blev opfyldt fra omkring 1801, og i de følgende tiår benyttedes det som øvelsesplads for Borgervæbningen. I 1830'erne opførtes artillerikaserne, der blev yderligere udbygget i løbet af 1850'erne i forbindelse med udflytningen fra Bremerholm. Foruden artillerikaserne fandtes også en kaserne for den kongelige hestgarde.

Hærens Laboratorium - Ammunitionsarsenalet - oprettedes i 1676 og fik til huse på Christianshavn, hvor det har ligget helt frem til udflytningen fra København i 1971. Det lå oprindeligt i Strandgade 3 på den senere B&W-grund og flyttede i 1869 til området nord for Bådsmadsstrædes Kaserne.

Landetatens Laboratorium - Hærens Laboratorium - Ammunitionsarsenalet - kært barn har mange navne. I dag hedder området Christiania. Bygningstegning af hovedbygningen udformet som et papirklip. Forsvarets Bygningstjeneste, 1872.

Hovedformålet med Hærens Laboratorium var at gøre landet selvforsynende med ammunition. I perioden fra 1914 til 1939 blev produktionen moderniseret og der blev indrettet fænghættefabrik, håndgranatværksted, gasmaskefabrik, trotylstøberi, sprængstofpresseri, automatværksted, og presserværksted for artilleriprojektiler. I 1940 var der ca. 400 ansatte ved Hærens Laboratorium. Produktionen blev omstruktureret i 1960'erne, og i forbindelse med indtrædelse i NATO, skete der import af ammunition, idet det ikke længere var nødvendigt at være selvforsynende. Hærens Laboratorium flyttede i 1971 til Elling ved Frederikshavn.³¹

Kløvermarken

Kløvermarken var det sidste af militærets demarkationsområder, der først blev frigivet i 1909. Området blev indtil da benyttet til eksercits. (Se *Amager, grønne områder*)

Ny Tøjhus

Kaserneområdet var under militærets benyttelse tæt bebygget med værksteder af forskellig slags, boliger, barakker, kontorbygninger m.m. Ny Tøjhus var geværfabrik og blev etableret her i 1888. Geværfabrikken lå fra 1866 til 1887 i den tidligere Tøjhushavn (nuværende have ved Det kongelige Bibliotek), der blev opfyldt på dette tidspunkt. Herefter flyttede Ny Tøjhus til det opfyldte område på Islands Brygge (Thorshavns-gade 1-3).

Ny Tøjhus bestod af smede- og maskinværksteder, kanon- og affutageværksted, flyvemaskineværksted, hærderi, sprøjtemalingsværksted, metalliseringsanlæg, autoværksted, snedkerværksted, sadelmager, kemikaliedepot samt elværk. Geværfabrikken havde ifølge industritællingen i 1935 347 ansatte.

Geværfabrikken var i drift frem til 1961 og hele området hørte i årene 1968-71 til Hærens Materielkommando. I 1971 blev bygningerne overtaget af bl.a. Søværnets Teknikskole, Det kongelige Teater og Statsprøveanstalten. Alle bygningerne blev nedrevet omkring 1980-82.

En del af området blev frem til 1960 benyttet til kolonihaver og i 1969 solgtes området ved Amager Boulevard/Artillerivej til SAS, der opførte hotel på grunden.³²

³¹ K. Lindegaard, Ammunitionsarsenalets 300 års jubilæum.

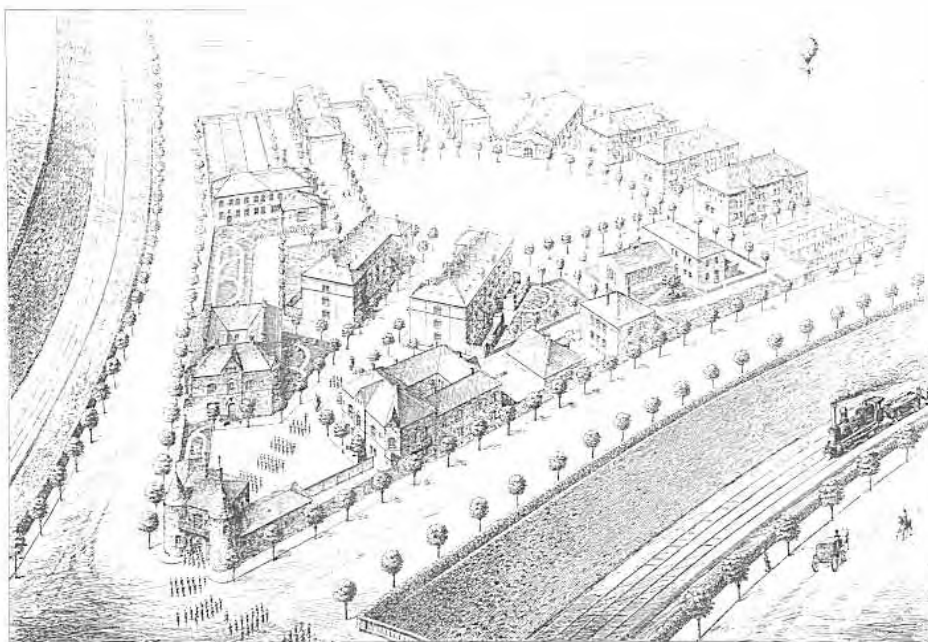
³² Den sjællandske øgruppes landmilitære domiciler, bd. 1: Ny Tøjhus.

Svanemøllens Kaserne

Området med Svanemøllens Kaserne var oprindelig en fællede, der tilhørte Københavns Kommune. I 1894 blev arealet erhvervet af staten, der byggede kaserne for Ingeniørregimentet i 1894-96.³³

I 1945-46 blev der opført en række svenske træbarakker for 2. Motorvognskompagni med bl.a. garager, autoværksteder og belægningsstuer. Barakkerne blev nedrevet først i 1970'erne og dele af området anvendes i dag til idrætsformål.

Øvelsespladsen, der lå nord for jernbanen mellem stationerne Hellerup og Ryvangen, havde skydebaner i det nordlige område, hvor *Mindelunden* i dag er anlagt. Det øvrige øvelsesområde var indrettet med baraklejr og forskellige værksteder. Her findes i dag det rekreative område *Ryvangens Naturpark*.

Tegning over Svanemøllens Kaserne 1894 af Axel E. Aamodt. På illustrationen ses kasernebygningerne med jernbanen mod Hellerup til højre og til venstre Frihavnsbanen fra Nørrebro til Frihavnen. Kaserneområdet i baggrunden til højre husede senere 2. Motorvognskompagni, der havde garager, autoværksteder m.m. Tegning i Det kongelige Garnisonsbibliotek, 1894.

Nabokommunerne

Den historiske udvikling i arealanvendelsen i Københavns Kommune skal ses i sammenhæng, med den udvikling, der fandt sted i omegnen af byen. I det følgende vil den historiske udvikling i nabokommunerne blive kort beskrevet. Den tidligste industri, der dukkede op i 1700-tallet blev anlagt i forbindelse med vandløb, hvor vandkraften kunne udnyttes. Således anlagdes industrier langs Mølleåen i Brede, Lyngby, Ørholm og Strandmøllen.

Industriområdernes placering er affødt af infrastrukturen og det ældste område fra 1800-tallet lå i Hellerup omkring Tuborg Havn. De øvrige industriområder stammer primært fra årtierne efter 1945 og ligger ved det ringvejsystem, der er anlagt omkring København.

I midten af 1950'erne fandtes der en række større industriområder i nabokommunerne til København. På Amager lå der i Kastrup ved kommunegrænsen et større område, samt ved Englandsvej/Smedekærvej. I Rødovre findes industriområder ved Højnæsvej, Egegårdsvej og Rødovrevej. I Herlev ved Marienlundsvej og Musikkvarteret (tidl. kaldet Kagsgården), i Gladsaxe ved Tinghøjvej og endelig i Gentofte ved Tuborg Havn.³⁴

Frederiksberg

Frederiksberg ligger som en ø omkranset af Københavns Kommune, hvor de fleste af områderne langs kommunegrænsen består af beboelsesejendomme. Mod syd findes Søndermarken og i sydvest omkring Nordens Plads ved Roskildevej lå tidligere et større gartneri. Kun ved jernbanen nær Vanløse station samt mod nord omkring Hillerødgade findes industrikvarterer.

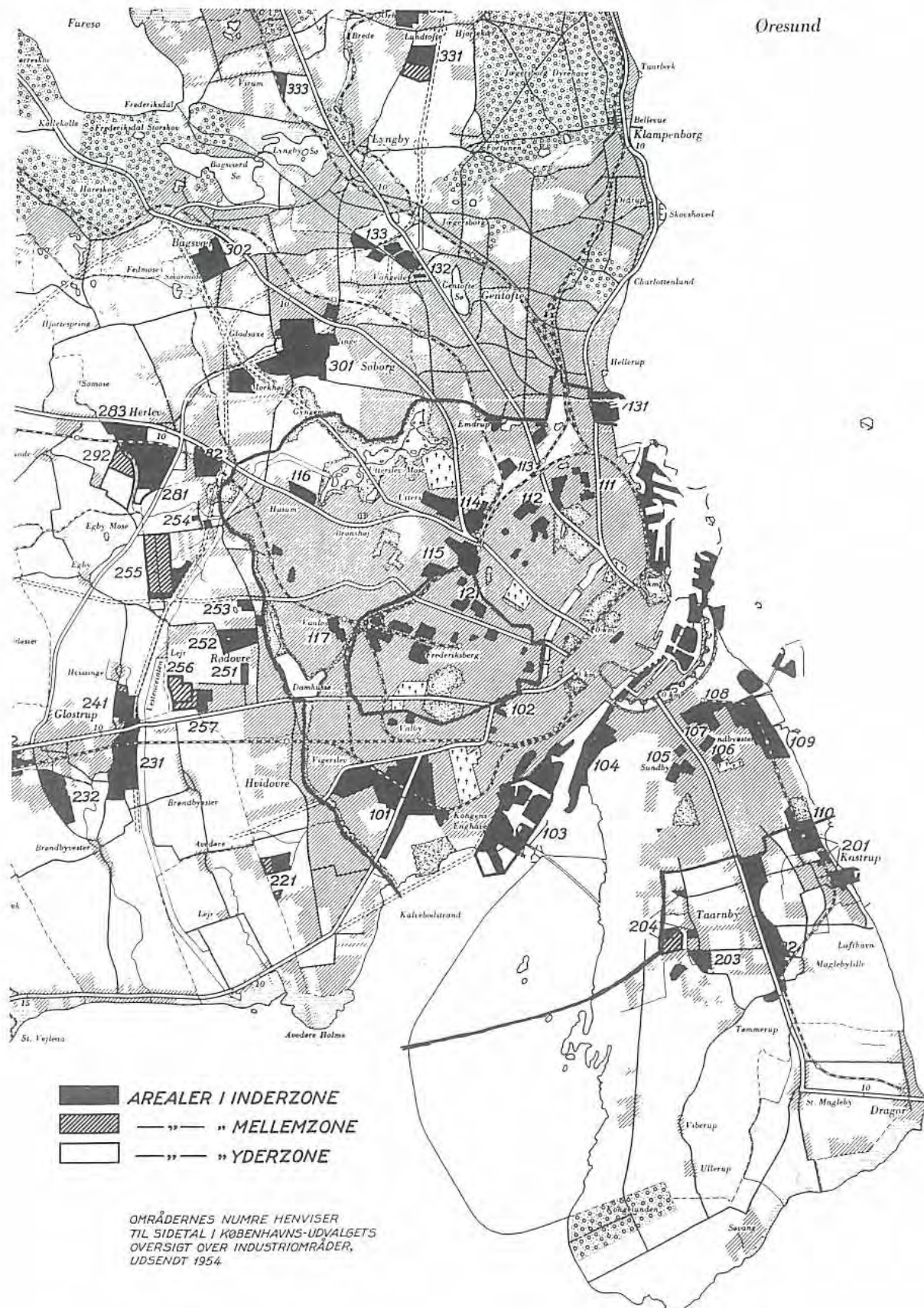
De tidligste virksomheder etableredes i 1800-tallet under industrialiseringen og de fleste virksomheder blev senere nedlagt og erstattet af boligbebyggelse.

Udviklingen i arealanvendelsen på Frederiksberg følger i store træk udviklingen i Københavns Kommune. Det store københavnske

Kort over københavnsegnen hvor tidligere og nuværende industriområder i København og omegnskommunerne er markeret med sort. Af kortet fremgår det, at industriområderne er påvirket af infrastrukturen. Beliggenheden af industri med relation til havnen og den søværts transport. De tidlige industriområder i Valby, Vanløse og Nordvestkvarteret lå nær jernbanen og godstransportstationerne. På Frederiksberg ses industriområderne placeret langs jernbanen, samt øst for Frederiksberg Station i tilknytning til den tidligere jernbanestrækning. Industrikvartererne i nabokommunerne er alle placeret ved det ringvejsystem, der er anlagt udenom København. Kortet er udarbejdet på baggrund af kortet fra "Industriområder i københavnsegnen", København 1954.

³⁴

Industriområder i Københavnsegnen, 1954 og Larsson, 1977.

Arealanvendelse

industriområde omkring Glentevej, Nordre Fasanvej og Hillerødgade fortsætter ind over kommunegrænsen. Syd for ved Falkoner Allé, Holger Danskes Vej og Kronprinsesse Sofies Vej findes et område med blandet bolig og erhverv, hvor der findes industri- og værkstedsbygninger. Her lå tidligere remise for Københavns Sporveje ved Dronning Olgas Vej (*Kort over københavnseggen, nr. 121*).

I kommunens vestlige del omkring jernbanen mellem Finsensvej og Bernhard Bangs Allé findes et andet industriområde op til kommunegrænsen.

De nu nedlagte større industrivirksomheder lå grupperet langs jernbanen mellem Vanløse Station og Frederiksberg Station.

Gentofte

Bortset fra Tuborg Havn-området består området langs kommunegrænsen primært af villakvarterer.

I Gentofte Kommune lå tidligere et industriområde omkring Tuborg Havn med bryggeri, gasværk, samt olie- og benzinanlæg, der daterer sig tilbage til midten af 1800-tallet. Området er på ca. 37 ha (*nr. 131*). I løbet af de sidste tiår er disse virksomheder erstattet af liberale erhverv samt beboelse.

Gladsaxe

Området langs kommunegrænsen består udelukkende af beboelseskvarterer.

I Gladsaxe Kommune findes der to industriområder: Gladsaxe erhvervskvarter og Bagsværd erhvervskvarter. Gladsaxe erhvervskvarter ligger omkring Tinghøjvej mellem Mørkhøj og Søborg, og området er med sine ca. 120 ha det største industrikvarter i Københavnsområdet. Den første virksomhed var Monberg & Thorsens Maskinfabrik, der blev etableret i 1934, men erhvervskvartererne blev for alvor skabt under vækstperioden fra 1945 til 1948 parallelt med udflytningen fra Københavns Kommune. I 1950 var der 63 virksomheder, hvoraf lidt over halvdelen (36) kom fra København, 12 var oprettet på stedet og de resterende kom fra andre steder i Københavns-området. Gladsaxe-kvarteret er præget af mindre virksomheder indenfor makin- og metalbranchen samt autoværksteder i det sydlige område nær Mørkhøj. Derimod er kvarteret i Søborg-området præget af større virksomheder. Her lå oprindeligt en del større produktionsvirksomheder, der inden for de sidste tiår i stigende grad er blevet erstattet af serviceerhverv og kontorer (*nr. 301*).³⁵

³⁵

Isaksen, Industrikvarteret i Gladsaxe, 1988.

Herlev

Nærmest kommunegrænsen findes i Herlev et industriområde ved Kagsgården ved Cellovej på ca. 10 ha. Her findes en række mindre industrielle virksomheder (*nr. 282*). Vest for Kagsgården findes et større industriområde ved Marienlundsvej på ca. 75 ha, hvor der er større virksomheder samt oplagspladser (*nr. 281*).

De første industrier opstod i løbet af 1920'erne og 1930'erne ved Kagsgården og Enggården nær Frederikssundsbanen, der blev anlagt i 1876 til 1879. Herlev var på dette tidspunkt præget af landbrug og gartnerier, men under 2. Verdenskrig blev flere store områder udlagt til industrikvarterer. I perioden fra 1945 til 1951 flyttede 41 virksomheder til de nye industrikvarterer.³⁶

Hvidovre

I Hvidovre Kommune findes industriområde omkring Landlystvej og Biblioteksvej. Sidstnævnte område på ca. 17,9 ha blev i 1950'erne udlagt til industri og var endnu på dette tidspunkt landbrugs- og gartnerijord (*nr. 221*).

Hvidovre var i begyndelsen af 1900-tallet landbrugsområde samt havde en del fiskeri. På dette tidspunkt skete der store opkøb og der blev anlagt gartnerier i store dele af kommunen.

Rødovre

Langs kommunegrænsen findes villakvarterer og grønne områder først og fremmest Damhusengen og Damhus Sø. De eksisterende erhvervsområder stammer helt tilbage fra 1940'erne, da man begyndte en systematisk byplanlægning.

I Rødovre Kommune findes tre industriområder nær kommunegrænsen. Ved Højnæsvej mellem Rødager Allé og Præstebakken ligger et område på ca. 3,5 ha, hvor der findes mindre værkstedsbygninger og småindustri (*nr. 251*). Ved Egegårdsvej ved Ejbyvej, Tårnvej, Gunnekær og Rødovrevej ligger et område på ca. 20 ha, med blandet beboelse samt mindre og mellemstore virksomheder (*nr. 252*). Endelig findes ved Rødovrevej syd for Jyllingevej et område på ca. 6 ha med større fabrik-sanlæg (*nr. 253*).

Tårnby

Op til kommunegrænsen i Kastrup findes et større industriområde på ca. 46,2 ha ved Amager Strandvej. Her findes en række større virksomheder og her har bl.a. ligget Kastrup Glasværk, Kastrup Maskinfabrik og Dansk Svovlsyre- og Superphosfatfabrik (nr. 201). Ved Maglebylille og Amager Landevej findes et industriområde på ca. 9,7 ha, hvor der hovedsagelig har været tekstilfabrikker (nr. 202). Området ved Løjtegårdsvej og Englandsvej består af mindre virksomheder på et areal på ca. 14,2 ha (nr. 203). Endelig findes et industriområde ved Smedekærsvvej og Englandsvej på ca. 29,8 ha, med primært mindre virksomheder (nr. 204).

I Københavns Kommune findes langs Amagerbrogade og videre ad Amager Landevej en række industrigrunde. Dette mønster fortsætter langs Amager Landevej videre ind i Tårnby Kommune. Her findes industri, værksteder, håndværk og liberale erhverv.

De øvrige områder langs kommunegrænsen består primært af villakvarterer.

Antal virksomheder

Der er siden midten af 1800-tallet udført erhvervstællinger med løbende mellemrum. Der er foretaget tællinger i 1872, 1882, 1897, 1935, 1948 og 1958.

De tre tællinger i 1872, 1882 og 1897 er blevet indgående bearbejdet i den historiske litteratur, senest af Ole Hyldtoft, der har opstillet dem så det er muligt at sammenligne antal virksomheder i de forskellige brancher.³⁷ I de tre tællinger er angivet en særskilt opgørelse over antal virksomheder i hovedstaden, dvs. København og Frederiksberg. Fordelt på 16 brancher findes her oplysninger om antal virksomheder, medarbejdere, mekaniske virksomheder samt maskinkraft i HK.

De seneste tællinger fra 1935, 1948 og 1958 har alle forskellig opbygning, hvor der er ændret på f.eks. branchebetegnelserne. Det er derfor ikke muligt at foretage umiddelbare sammenligninger.

Stadsingeniørens Direktorat udarbejdede i 1939-40 en række temakort over den indre by med oplysninger om trafikbelastning (antal cykler, biler og lastbiler), beboelsestæthed samt følgende brancher: Metalindustri, beklædningsindustri, den grafiske industri, fabrikker og værksteder, kontorer hvor antal virksomheder og ansatte er oplyst. Heraf fremgår det, at der i 1939 fandtes 232 virksomheder indenfor metalindustrien med ialt 1519 arbejdere. Beklædningsindustrien talte 224 virksomheder med 7064 arbejdere. Den grafiske industri talte 152

³⁷

Hyldtoft, Teknologiske forandringer i dansk industri 1870-1896, 1996.

virksomheder med 2658 arbejdere. Af en opgørelse over lejemål i den indre by fra 1940 fremgår det, at der var 1072 fabrikker og værksteder.³⁸

Ved erhvervstællingen i 1948 var der 69.200 industri- og håndværksvirksomheder i landet, og heraf havde kun 3,8% mere end 20 ansatter. Dansk industri var med andre ord identisk med mindre virksomheder af den størrelse. En af forklaringerne på dette forhold er, at det daværende kapitalmarked betjente landbruget, boligbyggeriet og kommunerne, mens industrien var selvfinansierende. Det hang sammen med industriens modstand mod, at få statsstøtte til investeringer.³⁹

Fra 1958 skete der en økonomisk vækst i den vestlige verden, som også påvirkede industrien i Danmark. Samtidig gik man her over til en mere liberalistisk politik, og kapitalmarkedet tilpassedes industrien i form af lempeligere adgang til det internationale lånemarked. Det skabte en del mellemstore virksomheder. Trods denne udvikling er industrien dog stadig præget af primært mindre virksomheder, som de bl.a. findes i erhvervskvarterne i Vanløse (Skjulhøj) og Bispebjerg (Nordvestkvarteret).

Før egnsudviklingstøtten indførtes i 1960'erne var det meste af industrien næsten udelukkende lokaliseret i og omkring Storkøbenhavn. I 1958 fandtes totrediedele af industrien i landets fire største byområder, og heraf halvdelen i København.

Baggårdsvirksomheder

Mens byen endnu befandt sig inden for voldene, lå værksteder og beboelse på samme grund. Med voldenes sløjfning og bebyggelsen af brokvartererne i anden halvdel af 1800-tallet skabtes der her en tilsvarende bebyggelse med en blanding af beboelse og erhvervsvirksomheder på samme grund. Brokvartererne udviklede sig således med det samme mønster som inden for voldene med beboelse og virksomheder på samme grund. Baggårdsvirksomheder er i dag et sindbillede på brokvartererne inden man i nyere tid begyndte på saneringer og gårdrydninger. Baggårdsvirksomhederne var som regel mindre foretagende, der betjente det lokale marked.

Ved baggårdsvirksomheder menes derfor bredt al form for håndværksmæssig og industriel produktion, der ligger midt i boligområderne enten i baggårdene eller i selve forhusene.

Omkring 1970 fandtes der ca. 1500 virksomheder i brokvartererne midt i selve boligkarreerne. Virksomhederne beskæftigede gennemsnit-

³⁸ Det kongelige Bibliotek, kortsamlingen.

³⁹ Danmarks Historie, bd. 8, s. 86.

Arealanvendelse

ligt 6 personer.⁴⁰

De største baggårdsvirksomheder lå på Indre Nørrebro, og de mindste på Amager. Antallet af virksomheder fordelte sig i 1970 således for de enkelte brokvarterer:

Østerbro	160
Indre Nørrebro	550
Ydre Nørrebro	240
Vesterbro	480
Amagerbro og Sundby	120

Baggårdsvirksomhederne er kendetegnet ved at være fremstillingsvirksomheder primært indenfor træ-, møbel-, sten-, og anden industri, men også jern- og metalindustri findes. Der er forskelle for de enkelte kvarterers brancher. Således er fremstillingsvirksomhed dominerende i baggårdene på Nørrebro og Vesterbro.

Bygge- og anlægsvirksomheder kendetegner Østerbro og Amager. Handelsvirksomheder findes der flest af på Østerbro, hvilket er et produkt af Frihavnen med den varetransport, der finder sted her. Transportvirksomheder er størst på Amager. Liberale erhverv samt administration findes hyppigst på Indre Nørrebro og Vesterbro.

En stor del af baggårdsvirksomhederne er enkeltmandsdrevne og i mange tilfælde er virksomheden ikke videreført ved ejerens død. Tendensen er, at lokalerne i stedet er overtaget af en anden virksomhed.⁴¹

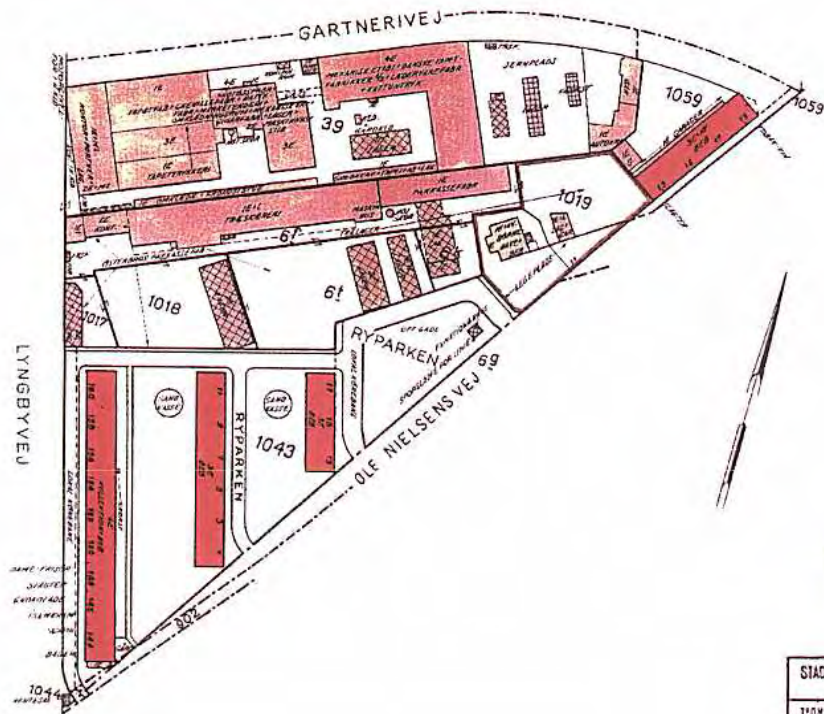
Ændret arealanvendelse

Den helt store ændring af arealanvendelsen i København skete med selve urbaniseringen af hele det område, der i dag udgøres af Københavns Kommune. Fra at have været landbrugsområde blev arealerne omdannet til beboelses-, industri- og rekreative områder. I det følgende vil kort blive beskrevet ændringerne på det overordnede plan, en nærmere beskrivelse findes under de enkelte bydele og endelig findes hver adresse i appedix'et.

Arealanvendelse før og nu. De 2 rekognosceringsplaner over området i Ryparken ved Lyngbyvej/Gartnerivej er fra henholdsvis 1955 og 1983. Planerne viser et område, hvor der er sket en stor ændring af arealanvendelsen. Rymarksvej, der i dag hedder Ryparken, hed således i 1955 Ole Nielsens Vej. I 1955 var der tale om et industriområde hvis rødder går tilbage til begyndelsen af århundredet med Nordisk Læderfabrik som en af de tidligste fra c.1910 og Østerbro Pakkasefabrik fra 1914. Hele området er i dag forvandlet til beboelseskvarter. Plan- og Ejendomsdirektoratet.

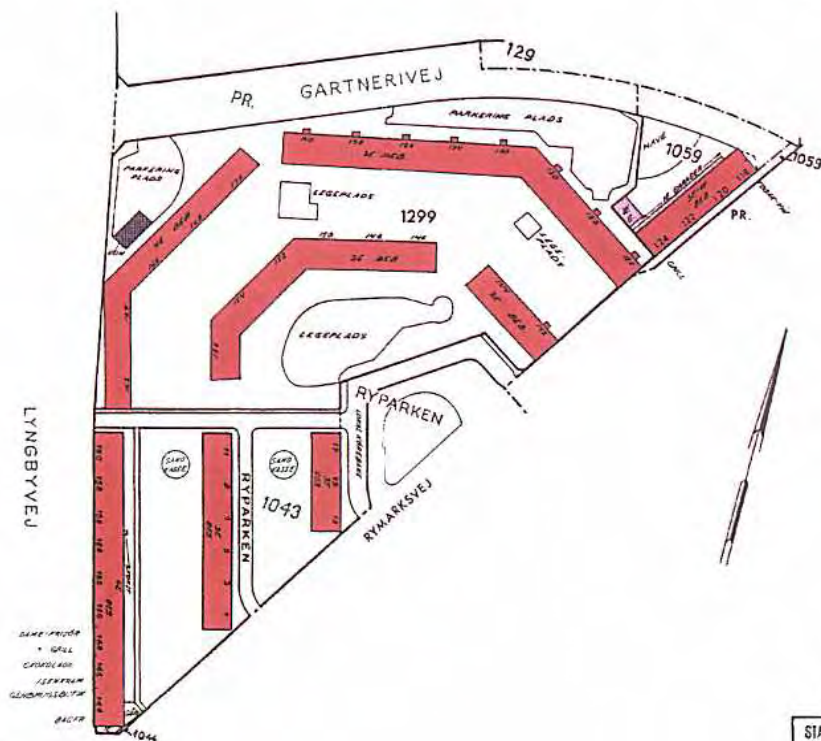
⁴⁰ Müller, Baggårdserhverv i brokvartererne, 1973.

⁴¹ Erhvervsregistrering, forundersøgelserapport Vesterbro, 1982.

#017

STADSINGENIØRENS DIREKTORAT BYPLANKONTORET		
TEGN. NR.	EM. 36	
REKON. D. 7. 1985	AF: P. Ryge	MALESTOK: 1:1000

- Beboelse
- Beboelse og erhverv ca. 50%
- Erhverv
- Institutioner
- Udhuse m.v.
- Kommunens ejendomme

STADSINGENIØRENS DIREKTORAT BYPLANKONTORET		
TEGN. NR.	EM. 36	
REKON. D. JUNI 83	AF: MW	MALESTOK: 1:1000

Arealanvendelse

Antallet af virksomheder i København var stigende fra anden halvdel af 1800-tallet og op til 1950'erne. Fra dette tidspunkt skete en stagnation og gennem 1960'erne og 1970'erne flyttede mange virksomheder ud af byen. Bag sig efterlod de en række tomme industrigrunde. Fra 1960 og op til 1974 faldt antallet af fremstillingsvirksomheder fra ca. 8.000 til ca. 5.000 og samtidig halveredes antallet af arbejdspladserne fra 160.000 til 70.000. Hermed faldt Københavns andel af landets industrielle arbejdspladser fra 27 % til 11 %.

Allerede omkring år 1900 skete der store ændringer i arealanvendelsen. Her var det primært i Sundbyerne på Amager, hvor de gamle industriområder omkring Amagerbrogade og Holmbladsgade blev erstattet af store beboelsesejendomme.

I 1940'erne skete omfattende sanering af bebyggelsen omkring Adelgade og Borgergade. Her lå en tæt bebyggelse, der var en blanding af beboelse, baggårdsvirksomheder og mindre industrigrunde. Det hele saneredes og blev erstattet af beboelsesejendomme og kontorbyggeri. På hjørnet af Gothersgade og Borgergade opførtes i 1943-45 industri- og værkstedshuset, der i 1950 rummede 60 forskellige virksomheder og 10 butikker. Formålet med placeringen af dette hus var at samle de mange mindre virksomheder, der havde city-funktioner.

Ifølge Stadsingeniørens Direktoratets opgørelse fra 1958, var der på dette tidspunkt 48 industrikvarterer i København dækkende et areal på ca. 574 ha.⁴² Det var især områder på Nørrebro, Østerbro samt det nordlige Amager, at der skete ændringer i arealanvendelsen.

I perioden 1970 til 1985 overgik omkring 30 ha til boligområder mens ca. 20 ha skiftede til anden erhvervsanvendelse, der ikke har med industri at gøre. I 1985 lå endnu 20 ha industriområder tomme.⁴³

Jernbane afløses af bil

Det er karakteristisk flere steder i byen at iagttage hvordan nedlagte jernbaneområder er overtaget af primært autoværksteder - den ene transportform afløser den anden.

Området omkring Axeltorv og Ved Vesterport var jernbaneterræn i tilknytning til byens anden hovedbanegård. Ved nedlæggelsen blev området overtaget af en læng række mindre værksted, hvor autoværksteder og autolakerier prægede billedet.

Ligeledes blev det tidligere jernbaneterræn, hvor Nordbanen gik gennem Nørrebro, overtaget af først og fremmest autoværksteder og med benzinstationer ud til de større veje, bl.a. Jagtvej.

⁴² Stadsingeniørens Direktorat, Beretning og regnskab, 1958.

⁴³ København forslag til kommuneplan 1985.

Indre By

Historie

Siden grundlæggelsen af København i 1100-tallet holdt byen sig op gennem Middelalderen stort set inden for byvolden, der løb omtrent hvor i dag findes Vester Voldgade, Nørre Voldgade og Gothersgade. Planerne for byens udvidelse mod nord opstod i begyndelsen af 1600-tallet i forbindelse med udvidelse af voldanlægget op til Kastellet, der blev opført ved kystlinien. I løbet af 1600- og 1700-tallet blev Ny-København anlagt, og det østlige område afgrænset af Store Kongensgade - Frederiksstaden - blev grundlagt i 1749.

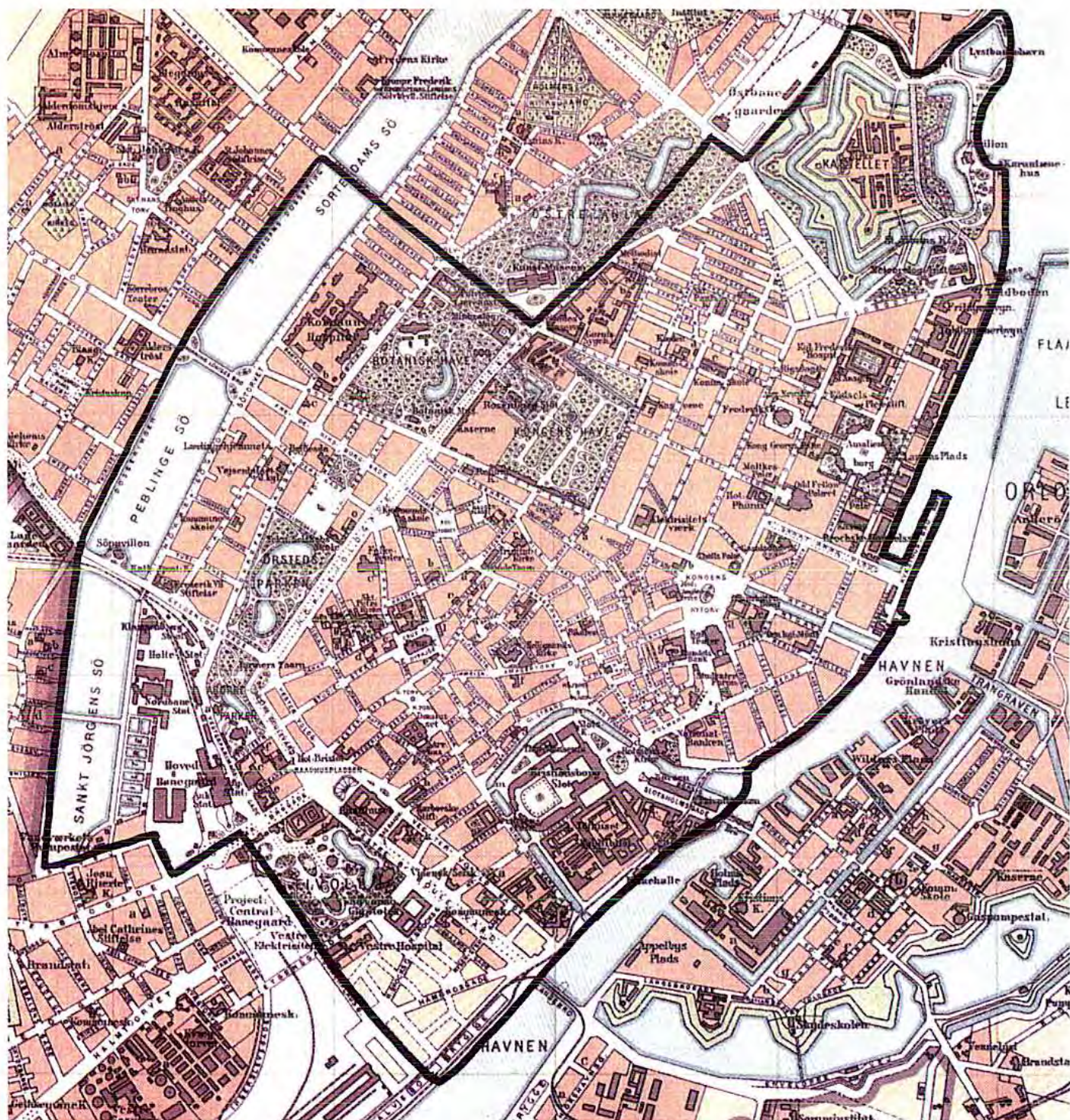
Det vestlige område med Adelgade-Borgergade kvarteret blev anlagt ud fra planer fra 1649 og revideret i 1662. Kvarteret bebyggedes med borgerhuse og anlagdes med store haver inde i karreerne. På Geddes kort fra 1757 ses de haver, der var anlagt. Byudviklingen betød dog, at tilflytningen til området voksede og befolkningspresset betød, at der skete yderligere tilbygninger på bekostning af baghaverne. Ved den store sanering af Brøndstræde-kvarteret ⁴⁴ omkring år 1900 skete der en stor tilflytning til Adelgade-Borgergade kvarteret og hele området var en tæt bebyggelse med bag- og sidehuse. Foruden den tætte beboelse fandtes adskillige virksomheder og mindre værksteder i baggårdene. Allerede i begyndelsen af 1900-tallet fremkom der saneringsplaner for kvarteret, der havde udviklet sig til et berygtet fattigkvarter. I forbindelse med saneringsplanerne fra 1930'erne viste det sig, at godt halvdelen af etagearealet blev udnyttet til erhverv. ⁴⁵

Afgrænsning

Ved Indre By forstås byen inden for voldene omfattende middelalderbyen afgrænset af Vester Voldgade, Nørre Voldgade og Gothersgade samt det nordlige område Ny-København afgrænset af Øster Voldgade op til Kastellet. I dette afsnit er valgt også at beskrive voldkvartererne, dvs. Øster-, Nørre- og Vester Vold Kvarter.

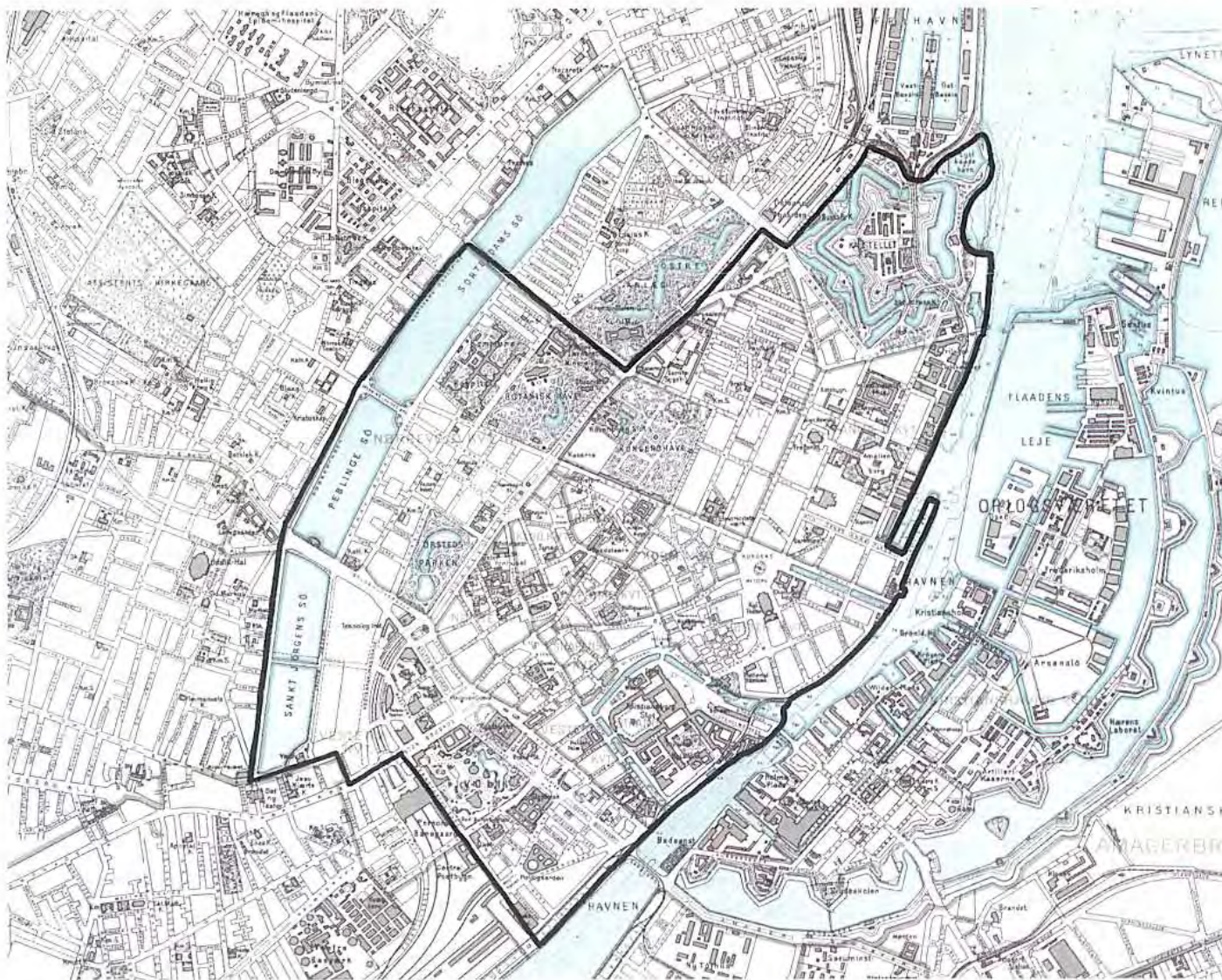
⁴⁴ Kvarteret lå i området afgrænset af Gothersgade, Landemærket, Vognmagergade og Møntergade.

⁴⁵ København fra bispetid til borgertid, s. 137-142.

Kort over Indre By fra 1906.

Kortet viser udviklingen på dette tidspunkt, hvor de gamle volde nu er helt forsvundet. Området mellem Nørre Voldgade og Søerne er udbygget mens området ved Vestervold med Glyptoteket er under opbygning. Her er Hambrosgade anlagt og de omkringliggende gader markeret med stiplede linier. Endelig er området mellem Store Kongensgade og Grønningen under projektering. Københavns Stadsarkiv.

Kort over Indre By fra 1926.

Det er ikke de store ændringer der er sket for Indre By. Området omkring Hambrosgade og Polititorvet er nu anlagt og Politigården opført. Endelig er området mellem Store Kongensgade og Grønningen anlagt. Københavns Stadsarkiv.

Industrikvarterer

I nyere tid har der ikke eksisteret regulære industrikvarterer i den Indre By, dog har der været en tæt koncentration af virksomheder i Adelgade-Borgergade kvarteret i Ny-København.⁴⁶ Ligeledes har hele Bremerholm (Gammelholm) tidligere været skibsværft for flåden fra begyndelsen af 1500-tallet og frem til de første årtier af 1800-tallet hvor værftet afvikledes og flyttede til Nyholm.

Bremerholm (Gammelholm)

Bremerholm er byens ældste industriområde. Her blev der etableret skibsværft allerede i 1500-tallet og landets første dampmaskine blev taget i brug her i 1790. I 1800-tallet skete store ændringer i arealanvendelsen. Området afgrænses af Holmens Kanal, Kongens Nytorv, Nyhavn og Inderhavnen.

Det var kong Hans, der omkring år 1500 grundlagde en orlogsflåde. Det første værftsområde var på Slotsholmen, men det præcise sted kendes ikke. Omkring 1550 blev skibsværftet flyttet til Bremerholm, der oprindeligt var en holm uden for kysten på samme måde som Slotsholmen.

Her blev der ved etableringen i 1562 opført en tømmermandsbod, reberbanen (bygning til vinding af tovværk), ankersmedie (nuværende Holmens kirke) og i 1578 bolig for admiralen samt kornloft i 1579. I det efterfølgende århundrede blev værftsområdet udvidet. I 1630'erne blev der opført en sammenhængende række bygninger (ved nuværende matr.nr. 335 og 338 samt Nationalbanken tværs over Niels Juels Gade) hvor der blev indrettet smedie, kontorer og bolig. Det blev ombygget i 1750 til en stor indretning med ankersmedie (2 ildsteder), grovsmedie (10 ildsteder) og kleinsmedie (2 ildsteder). På det nuværende Kongelige Teaters grund blev i 1671 opført et kanonstøberi - Gjethuset - (kommer af det tyske ord for at støbe giessen/Gieten).

Støbningen af metalkanoner begyndte omkring 1540 i den nuværende Sct. Petri Kirke (Tyske kirke) i Nørregade, der på dette tidspunkt var nedlagt som sognekirke. Støbningen blev i 1586 flyttet til Sct. Klara Kloster på sydsiden af nuværende Møntergade. Det blev afløst af et nyt gjethus på klostrets grund ud mod Sværtgade og var i drift til 1671.

I de første år blev der støbt ca. 30.000 kg metal. Ifølge en opgørelse fra 1680 bestod flåden af 77 krigsskibe med 2325 kanoner. Foruden kanoner støbtes gryder, lysestager, taljeblokke, hjulbøsninger m.m.

⁴⁶

Ny-København er området nord for Gothersgade og Kongens Nytorv op til Kastellet.

Taljeblokke var forsynet med skiver af kobber og ifølge instrukserne for drejerne på Bremerholm skulle de i begyndelsen af 1600-tallet levere 20 blokke om ugen i sommerhalvåret og 16 blokke om vinteren.⁴⁷

Den sidste støbeopgave i Gjethuset var Sallys rytterstatue til Amalienborg Plads i 1760'erne. Bygningen blev i 1785 ombygget og anvendt til Artillerikadetinstitut, og blev nedrevet over to omgange i 1866 og 1872 for at give plads til Det kongelige Teater.⁴⁸

Ved tøjhuset Blauenstein blev i 1698 opført et tjæremagasin ved siden af Gjethuset (nuværende gadeareal af Holmens Kanal). Tjæremagasinet var i brug til 1741 hvor det blev flyttet til Trunken, der var opført i 1705 som fængsel for slaverne - livstidsfangerne. (nuværende Nationalbankens grund)

Landets første dampmaskine blev i 1790 opstillet i en tilbygning øst for smedebygningen. Nord for på det åbne område *Dellehaugen*, der var oplagsplads for tømmer, var deponeret stenkul til dampmaskinen.

Efter krigen mod England 1807-14 fik Bremerholm mindre betydning og værftsproduktionen blev flyttet til Nyholm.⁴⁹

Bygningerne blev taget i brug til administrative formål og i 1859 kom en bebyggelsesplan for området. I de følgende to årtier blev den nuværende bebyggelse opført. Her blev opført beboelsesejendomme, kontorbyggeri, Det kongelige Teater og i flere baggårde blev der indrettet mindre industri. Den seneste store ændring af arealanvendelsen skete i 1964-78, hvor hele karreen Havnegade, Holmens Kanal og Niels Juels Gade blev nedrevet og den nye Danmarks Nationalbank blev opført.

Ny-København

Den vestlige del af Ny-København var frem til 1950'erne kendetegnet ved en lang række industrier. De fandtes i området afgrænset af Kronprinsessegade, Fredericiagade, Bredgade og Gothersgade. Næsten hele spektret af industrier var repræsenteret i kvarteret, såsom medicinalvarefabrikker, maskinværksteder, galvaniseringsanstalter, autoværksteder, plasticfabrikker, lædervarefabrikker, parfumefabrikker, gummifabrikker, vulkaniseringsanstalter samt et stort antal snedkerier, trykkerier og bogbinderier.

Der skete en større sanering af industrierne i området omkring Borgergade og Adelgade sidst i 1940'erne og begyndelsen af 1950'erne. På de ryddede grunde opførtes beboelsesejendomme, kontorhuse og på

⁴⁷ H.D. Lind, Kong Kristian den fjerde og hans mænd på Bremerholm, s. 381.

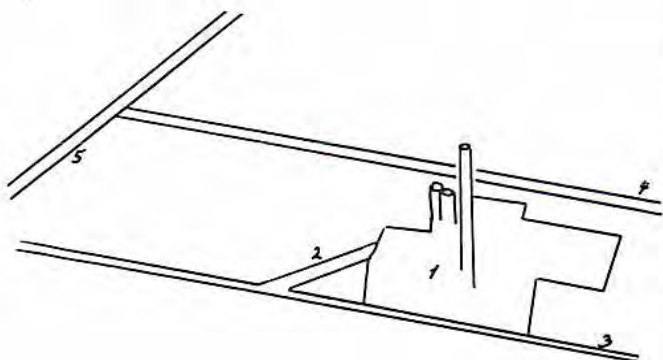
⁴⁸ Den sjællandske øgruppes landmilitære domiciler, bd. 1, 1980

⁴⁹ Schultz, Den danske marine 1814-1848, II. bind, s.63ff.

Indre By

hjørnet af Gothersgade og Borgergade et regulært industrihus beregnet på virksomheder med tilknytning til den indre by.

I det nordligste område af Ny-København opførtes i 1631-41 Nyboder og ved anlæggelsen af Kastellet i 1662-64 opstod et trekantet åbent område - *Grønland* - efter det nærliggende Grønlands Bastion. Området afgrænses af Esplanaden, Kastellet, Oslo Plads, Østre anlæg, Hjertensfrydsgade, Elsdrygade og Store Kongensgade.

Adelgade-Borgergade kvarteret før saneringerne i 1940'erne og 1950'erne. I forgrunden ses Gothersgades Elektricitets- og Varmeværk (1) og til venstre skimtes den nu nedlagte Helsingørgade (2), der gik på tværs mellem Adelgade (3) og Borgergade (4). Bag skorstenen ses de 4 dampakkumulatorer, der hørte til turbinehallerne. Billedet viser den meget tætte koncentration af for- og baghuse hvor beboelse og virksomheder lå flettet ind i hinanden. Til venstre ses Dronningens Tværgade (5). Foto Stadsingeniørens Direktorat, u.å.

Den kongelige Grønlandske Handel opførte i 1782 en reberbane på østsiden af Store Kongensgade på strækningen fra Esplanaden til Grønningen. Øvelsesterrænet blev yderligere reduceret i forbindelse med udvidelsen af Nyboder i årene fra 1785 til 1795, hvor trekantområdet nord for Elsdyrsgade blev bebygget. Eksercerpladsen flyttedes derfor i 1785-87 til sin nuværende plads i Kongens Have ved Rosenborg slot, og skydebanerne var i brug frem til 1809.⁵⁰

Øster Vold Kvarteret

Øster Farimagsgade 16 er en større grund, hvor der i baggården har været industri siden midten af 1800-tallet. N.I. Dehns vaskeri og fabrik startede her i 1854 og blev fra 1930'erne afløst af en række mindre virksomheder såsom trykkerier, kedelrensning og reparationsværksted, elektrofabrik, autoværksted m.m.

På adressen Lille Farimagsgade ligger flere baggårdsvirksomheder, der grænser op til Øster Farimagsgade 16. Her har bl.a. ligget Emil Poulsens Pengeskabsfabrik og Dansk Sidevognsfabrik. Senest har der været snedker- og smedeværksteder. På nabogrunden, Upsalagade 7, lå der tilbage i 1930'erne en ridebane og staldbygninger, der blev afløst af garageanlæg og en benzintank.

Nørre Vold Kvarteret

Kvarteret langs Nansensgade er karakteriseret ved en række mindre industrier beliggende i de store åbne baggårde i hver karre. Her lå tilbage i 1940'erne flere garageanlæg, bl.a. for Illum. På adressen Ahlefeldtsgade 30/33 havde Københavns Sporveje remise siden 1890'erne for sporvogne og senere garageanlæg og værksteder for busser. Området er kendetegnet ved en række autoværksteder, mindre smede-, metal- og maskinværksteder samt så blandede brancher som trykkerier, linnedfabrik, lædervarefabrik, malerværksted, posefabrik o.m.a.

I Vendersgade og det omkringliggende kvarter har der ligget en række laboratorier.

Det nuværende gadeareal ved Jarmers Plads skabtes i 1950'erne. Oprindelig udløb Gyldenløvesgade fra Jarmes Plads langs Ørstedsparken i direkte forlængelse af Vester Voldgade. Frem til dette tidspunkt fandtes en karré i gadearealet med den nu nedlagte Jarmers Gade.

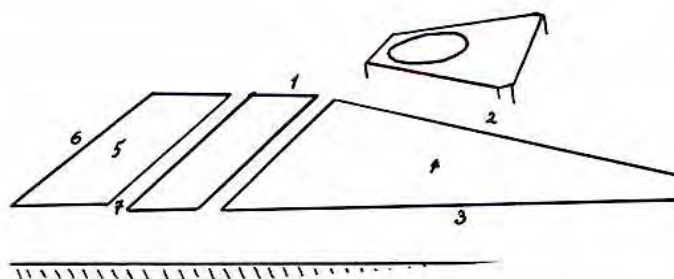
⁵⁰

Den sjællandske øgruppes landmilitære domiciler, bd. I.

Vester Vold Kvarteret

Vester Vold-kvarteret har indenfor de sidste 150 år gennemgået omfattende ændringer. I midten af 1840'rne anlagdes her byens hovedbanegård, først hvor den nuværende ligger, dernæst i området omkring Axeltorv og endelig ved Bernstorffsgade/Tietgensgade.

Bernstorffsgade gik oprindeligt til Polititorvet. Her lå en karre omgivet af gaderne Syndergaardsgade og Ved Godsbanegården. Hele området her samt karreen mellem Kalvebod Brygge og Hambrosgade

Billedet viser området ved Polititorvet (1), Hambrosgade (2) og Kalvebod Brygge (3), der var et virvar af mindre værkstedsbygninger, med en tæt bebyggelse (4). Til venstre i forgrunden ses karreen (5) mellem Ved Godsbanen (6) og den nu nedlagte Syndergaardsgade (7). Den store lave bygning var oprindeligt kølehus og flæskehal, men blev i 1935 overtaget af F. Bülow & Co, der indrettede autoværksted og vulkaniseringsanstalt. Foto Stadsingeniørens Direktorat, 1953.

var et tæt industrikvarter med en række mindre virksomheder. Her lå så forskellige erhverv som galvaniseringsanstalt, lakereri, kemikaliefabrik, vulkaniseringsanstalt, autoværksted, benzintank, smedie, tarmfabrik, fiskekonservesfabrik, fødevarefabrik m.m.

Området blev saneret i 1967 og ved den lejlighed blev Bernstorffsgade ført igennem fra Polititorvet til Kalvebod Brygge, idet karreen mellem Syndergaardsgade og Ved Godsbanegården blev sløjfet. I den forbindelse opførtes det 10 etager høje industrihus.

Beboelsesområder

På grund af de særlige forhold der kendetegner den indre by er der meget få regulære beboelsesområder. Det karakteristiske har været en sammenblanding af beboelse, baggårdsindustri og håndværksvirksomhed for hele den indre bys vedkommende.

Nyboder er det ældste regulære beboelsesområde i den indre by, hvor der ikke har været industrielle aktiviteter. Området var bymark indtil det ved voldudvidelsen i 1600-tallet blev en del af byen ved etableringen af Ny-København.

Kartoffelrækkerne langs Sortedams Sø er byggeforeningshuse opført i årene 1873-89 på det tidligere demarkationsområde. Navnet afspejler dels den tidligere arealanvendelse, idet der her fandtes kartoffelmarker, og dels formen med de tætte parallelle rækker.

Rosengården

Dette beboelsesområde ved Rosengade og Fredericiagade stammer tilbage fra 1780'erne og blev restaureret i 1974-75 og udvidet med nybyggeri i 1978-79 ved Fredericiagade, Kronprinsensgade og Rosengade samt i 1979-80 ved Rosengade 14-16.⁵¹ Af tidligere baggårdsvirksomhed har der her ligget C.H. Andresens smedeværksted i 1930'erne på adressen Fredericiagade 77.

Grønne områder

I den indre by udgør de grønne områder dele af det tidligere voldanlæg, der var militært forsvarsanlæg indtil midten af 1800-tallet. Det drejer sig om Tivoli, Ørstedparken, Botanisk Have og Østre Anlæg. Disse

⁵¹

Foreningen Socialt Boligbyggeri 1942-1985.

Indre By

anlæg skabtes i slutningen af 1900-tallet i takt med voldene blev sløjft.

Kongens Have er anlagt i tilknytning til Rosenborg Slot i begyndelsen af 1600-tallet.

Desuden findes der mindre, grønne områder som f.eks. haven ved Det kongelige Bibliotek, der oprindeligt var flådehavn, anlæg ved Nyboder og Langelinie samt Amaliehaven.

Ændret arealanvendelse

Indre by har forvandlet sig fra at være en by med alle funktioner såsom beboelse, værksteder, skibsværfter, handelshuse, centraladministration, militær, flåde m.m. indenfor byens volde og til i dag, hvor der primært er tale om butikker, kontorer, handels- og servicevirksomheder og kun få beboelseskvarterer. I det følgende er beskrevet nogle af de områder, hvor der er sket store ændringer i arealanvendelsen.

Endelig er der sket ændringer i arealanvendelsen på enkelte grunde, som det fremgår af adresselisten i appendix.

Slotsholmen

Slotsholmen rummer i dag Folketinget, flere ministerier og andre institutioner. Helt tilbage i første halvdel af 1500-tallet var skibsværft på et uidentificeret område, indtil aktiviteterne flyttede til Bremerholm. I årene 1598 til 1604 blev Tøjhuset opført, Proviantgården i 1602-06 og samtidig blev Tøjhushavnen udgravet. Der var tale om et 4 meter dybt havnebassin for oplægning og udrustning af flådens mindre skibe.

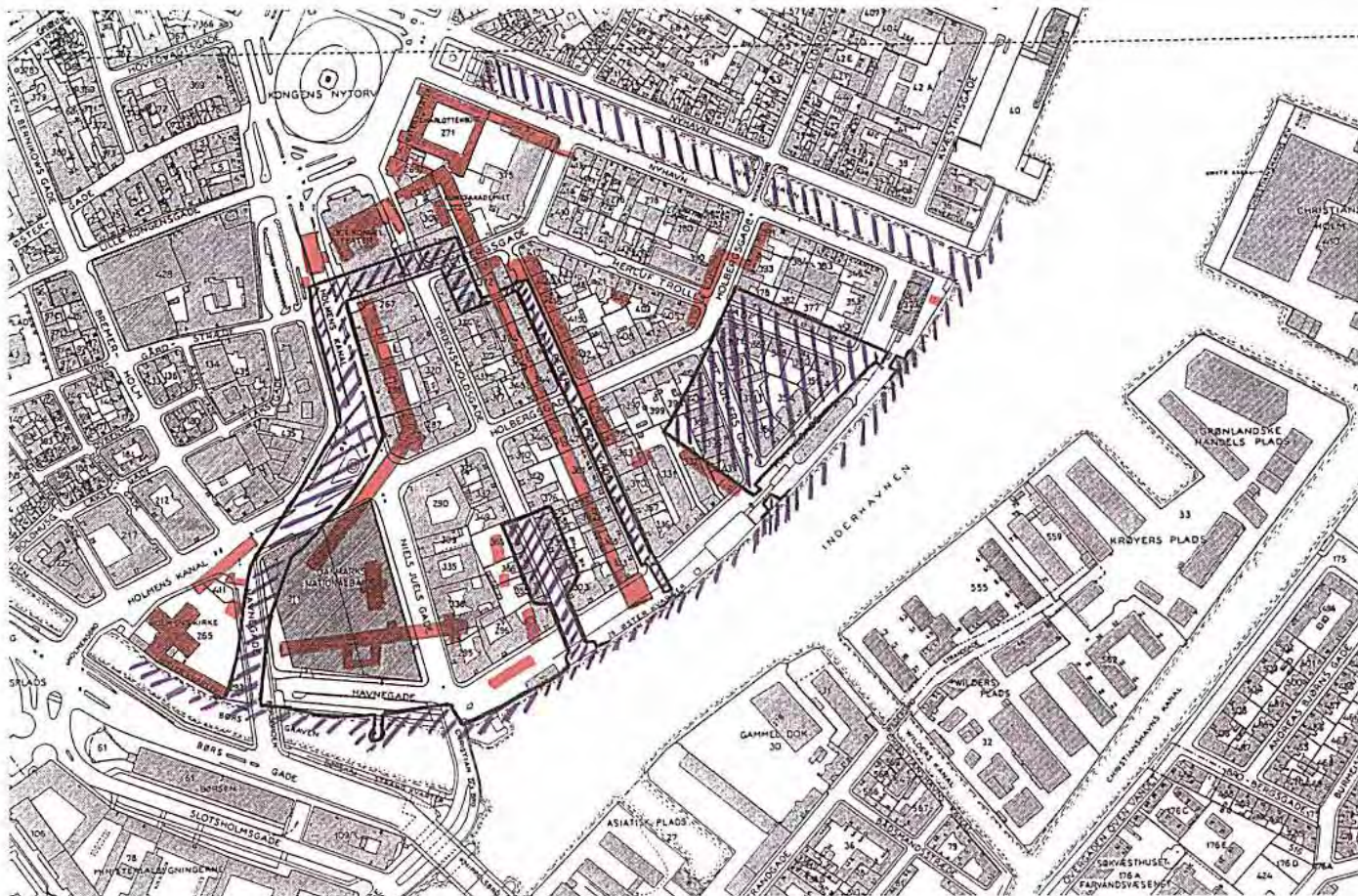
Tøjhushavnen blev opfyldt i løbet af 1800-tallet og i 1866 anlagdes en geværfabrik foran Proviantgården i det nuværende haveanlæg. Fabrikken blev udvidet i 1869 og omfattede smedie, slibe- og glødeværksted samt smergel- og reparationsværksted. Geværfabrikken var i drift frem til 1887, hvor produktionen flyttedes til Ny Tøjhus ved Thorshavnsgade på Amager, der var opført i 1887. I det følgende år frem til 1905 blev der fremstillet kanoner i bygningerne, som herefter blev revet ned.⁵²

Adelgade-Borgergade Kvarteret

Ved de omfattende saneringer sidst i 1940'erne og først i 1950'erne blev størstedelen af bebyggelsen nedrevet, gaderne blev gjort bredere og der opførtes beboelsesejendomme og kontorbygninger i kvarteret. På hjørnet

⁵²

Andersen-Høyer, Den danske Vaabenindustri Udvikling, 1943.

Arealanvendelse før og nu. Kort over Bremerholm som orlogsværft i 1757 tegnet ind på kort over området i dag.

af Gothersgade og Borgergade opførtes et regulært industrihus.

I forbindelse med nedrivningerne skete der en række gadeændringer. Adelgade blev lidt bredere og Borbergades bredde fordobledes. Sølvgade blev ført igennem fra Adelgade til Borgergade. Samtidig sløjfedes Prinsensgade, der gik mellem Adelgade og Borgergade nord for Dronningens Tværgade. Syd for Dronningens Tværgade anlagdes Landgreven, som et gadeareal mellem Borgergade og Store Kongensgade.

Navnet landgreven stammer fra, at der på dette sted i 1600- og 1700-tallet lå en stor have tilhørende Landgreven af Hessen. Haven blev under pesten i 1711 omdannet til pestkirkegård.⁵³

Bremerholm kvarteret

Bremerholm, der efter anlæggelsen af Nyholm også kaldtes Gammelholm, var frem til midten af 1800-tallet skibsværft for flåden. Området afgrænset af Holmens Kanal, Kongens Nytorv, Nyhavn og Inderhavnen ændrede arealanvendelse i forbindelse med bebyggelsesplanen fra 1859 efter at flåden flyttede ud. I de følgende årtier opførtes beboelsesejendomme, kontorbygninger m.m. på hele området.

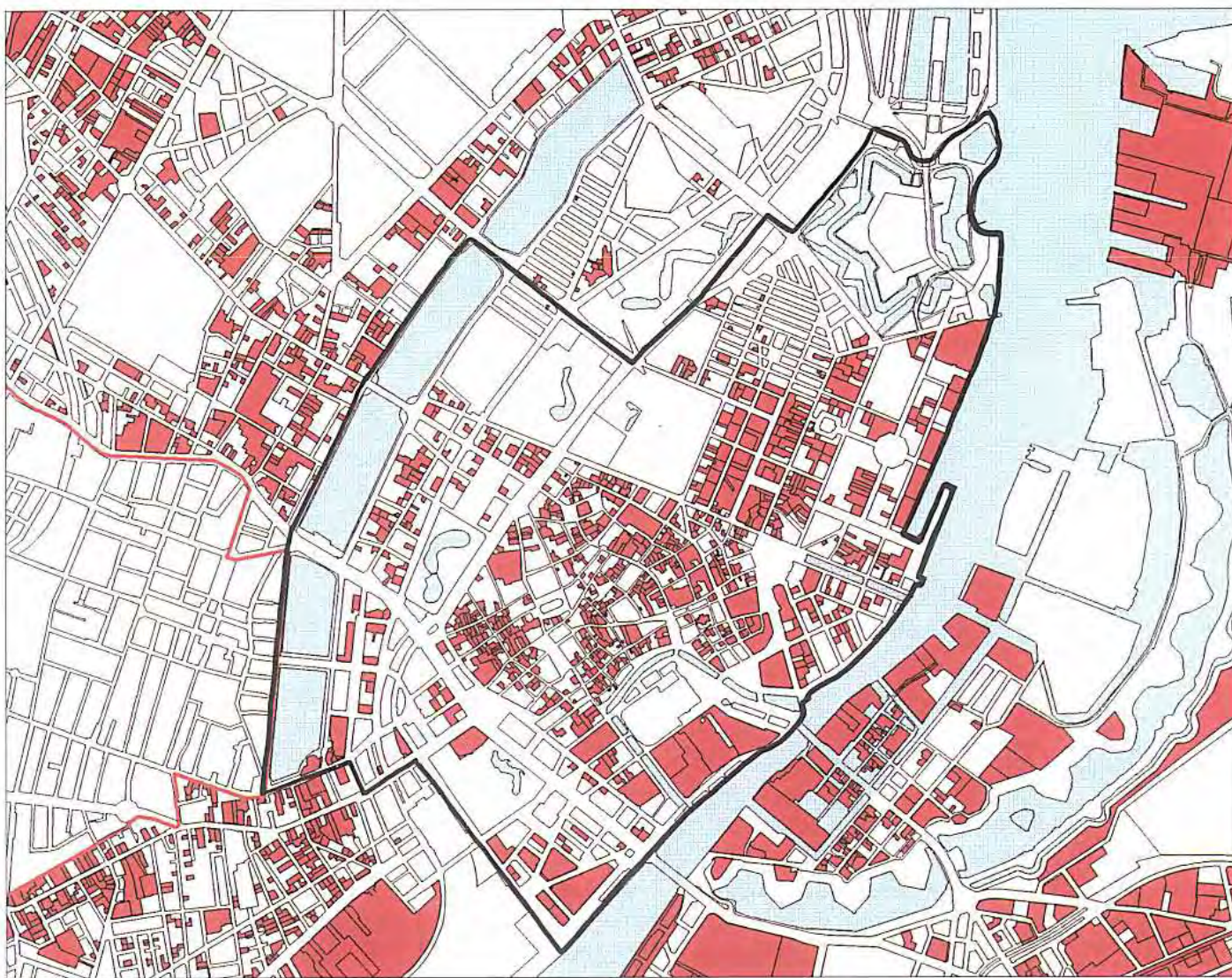
Vestervold-området omkring Vesterport station

Hele området afgrænset af Axeltorv, Vesterbrogade, Søerne og H.C. Andersens Boulevard blev benyttet til bygningerne for hovedbanegården i perioden 1864 til 1911. Efter nedlæggelsen i 1911 blev banegraven udgravet i 1913 i forbindelse med anlæggelsen af Boulevardbanen. Hele området udviklede sig til et broget kvarter med bazarbygninger, autoværksteder, garageanlæg, oplagspladser og lignende. Området beholdt denne karakter indtil der blev lavet en byplan og først i løbet af 1960'erne var hele det tidligere banegårdsterræn udbygget.⁵⁴

Det område var tidligere banegårdsterræn. Omkring 1930 saneredes området mellem Trommesalen og Vester Farimagsgade, hvor der bl.a. lå garagebygninger. Efter nedrivningen opførtes på arealet mellem Trommesalen, Vesterbrogade, Ved Vesterport og Meldahlsgade den nuværende erhvervsbygning. (Se under *Jernbaneterrænet*)

⁵³ Zinglersen, Københavnske gadenavnes historie.

⁵⁴ København under borgerstyre og de indlemmede distrikter, 1975.

Kort over tidligere og nuværende industrigrunde.

Indre by har haft en række baggårdsvirksomheder med den største koncentration i området omkring Adelgade og Borgergade. De markerede grunde langs havnen ved Slotsholmen afspejler bl.a. våbenfabrikken mens grundene i det nordlige kajområde viser pakhuse og mindre virksomheder.

Christianshavn

Historie

Christianshavn blev grundlagt omkring 1619 og var oprindeligt en selvstændig by med egen købstadsstatus. Der var tale om et lavvandet område med små holme og grundene blev afstukket med pæle fra robåde og solgt til private. Bydelen har siden grundlæggelsen været påvirket af beliggenheden ved havnen og her har været skibsværfter, småindustrier, handelshuse og beboelsesejendomme.

Asiatisk Plads og Gammel Dok har ligeledes huset skibsværft siden opfyldningen i midten af 1700-tallet. Området erhvervedes i 1880 af De forenede Oplagspladser, der opførte pakhuse på området ved Gammel Dok.

Wilders Plads hed oprindeligt Bjørnsholm efter handelsmanden Andreas Bjørn, der erhvervede området i 1735 og stod for opfyldningen, som skete med fyld fra den samtidige udgravning til Dokken nær ved. Her etableredes skibsværft, der bl.a. byggede orlogsskibe til flåden.

På Krøyers Plads og Grønlandske Handels Plads etableredes handelskompagnier og her opførtes pakhuse.

Bodenhoffs Plads opfyldtes omkring 1768 af skibsreder og grosserer Andreas Bodenhoff og her opførtes pakhuse.⁵⁵

Industrien kom tidligt til Christianshavn, og et af landets første jernstøberier blev grundlagt i 1769 af Thomas Potter i Langebrogade ved reberbanen nær Applebys Plads. Jernstøberiet blev senere overtaget af D. Løwener & Co's Kedelfabrik. Men allerede i 1700-tallet måtte nogle af de mest forurenende virksomheder flytte udenfor voldene til Sundbyerne. Det drejer sig bl.a. om Roggows limfabrik, der oprindeligt lå i Prinsessegade 54, hvor Philip de Langes salpeterværk havde ligget. Det blev i 1776 overtaget af Carl Friederich Roggow, som startede limproduktion baseret på affald. Lugten herfra var så kraftig, at klager fra de omkringboende førte til, at limfabrikken allerede året efter måtte flytte ud (til nuværende Amagerbrogade 21-25, ved *Limgården*).⁵⁶ Tilsvarende måtte Hoogkercks sæbesyderi grundlagt i 1720, det senere Fredens Mølles Fabrikker, i 1827 flytte ud (til nuværende Amagerbrogade 43-49).

Trods udflytningen, af de i samtiden forurenende virksomheder, fandtes der fortsat en række virksomheder med skibsværterne og de dertil relaterede industrielle aktiviteter som de dominerende. Med den

⁵⁵ Bygninger og anlæg i Københavns havn.

⁵⁶ Husted, Fra limfabrik til bankhus, s. 17.

store indvandring til København i anden halvdel af 1800-tallet blev Christianshavn kraftigt overbefolket. For de mange arbejdere, der var beskæftiget på skibsværfterne og de øvrige virksomheder på Christianshavn blev der i 1901 opført den tætte boligbebyggelse *Aladdin* ved Bodenhoffs Plads.

Trods de trange boligforhold skete der ikke de samme voldsomme saneringer, som fandt sted i Adelgade-Borgegade kvarteret i 1940'erne og 1950'erne. Da turen kom til Christianshavn var man blevet bevidst om de bevaringsværdier, der eksisterede og beboelsesejendommene er i langt de fleste tilfælde bevaret. Udflytningen af virksomheder fra byen fra 1960'erne og frem kendetegnede også Christianshavn og med lukningen af B & W's skibsværft er den sidste af bydelens større virksomheder forsvundet fra området.

Afgrænsning

Christianshavn afgrænses til alle sider af vandet, dels havnen og dels voldgraven med det endnu bevarede voldanlæg. I dette afsnit vil den tidligere flådestation Holmen, Margretheholm samt Refshaleøen også blive behandlet.

Industrikvarterer

Christianshavn har siden grundlæggelsen i begyndelsen af 1600-tallet været kendetegnet af skibsværftsindustri. Bydelen var desuden præget af mange pakhuse, der lå i tilknytning til havnefronten.

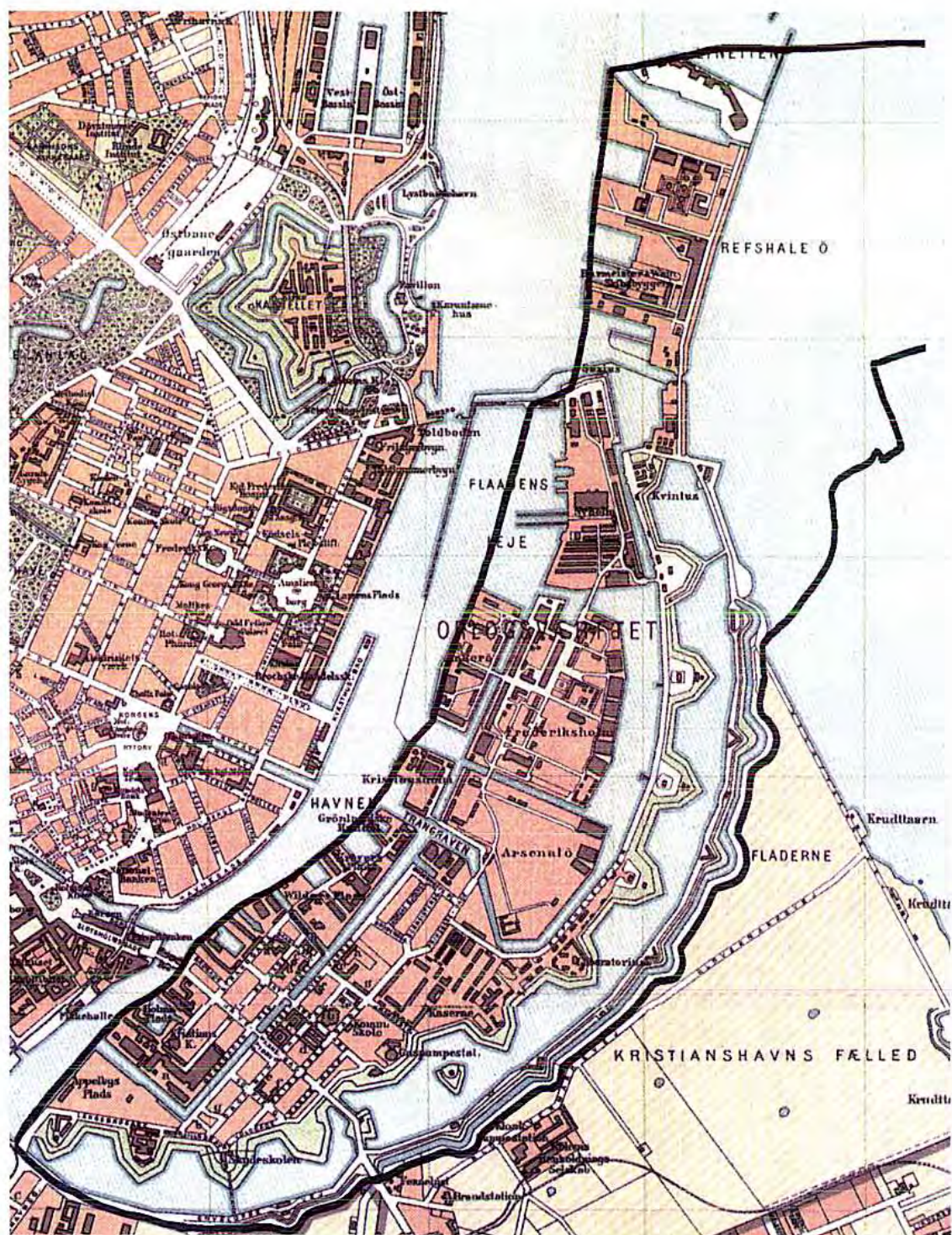
Applebys Plads

Applebys Plads er opkaldt efter englænderen Peter Applebye, der erhvervede området omkring 1750 og etablerede skibsværft på det opfyldte område. Det meste af pladsen blev senere erhvervet af storkøbmanden og skibsrederen Jacob Holm, der desuden ejede havnefronten ved Wilders Plads og Larsens Plads. Hans startede desuden i 1812 tovværksfabrikken Jacob Holm & Sønners Fabrik ved Reberbanegade på Amager.⁵⁷

Langs Langebrogade opførtes en reberbane, der i begyndelsen af 1800-tallet ombyggedes til boliger for værftsarbejderne. Værftsområdet blev i 1912-13 erhvervet af De danske Sukkerfabrikker, som opførte et sukkerraffinaderi.

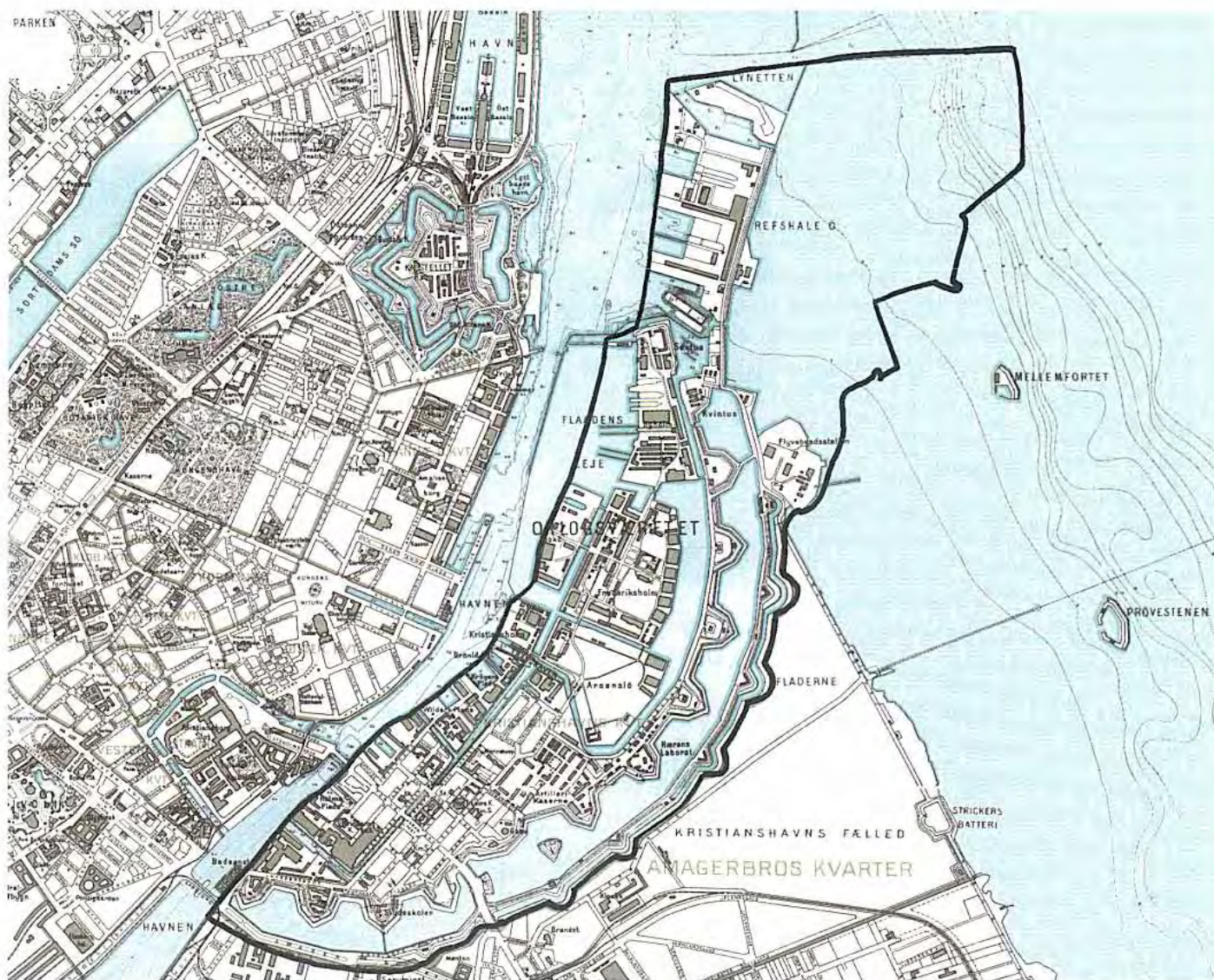
⁵⁷

Bygninger og anlæg i Københavns Havn, 1988, s. 20.

Kort over Christianshavn fra 1906.

Bydelen var allerede på dette tidspunkt fuldt udbygget. Kun langs havnen ses flere havnebassiner, der i dag er opfyldt. Mod nord er Refshaleøen anlagt, der på dette tidspunkt endnu ikke var udvidet mod øst. Lynetten består fortsat kun af det militære anlæg. Københavns Stadsarkiv.

Kort over Christianshavn fra 1926.

Sammenlignet med kortet fra 1906 er der ikke sket de store ændringer. Eneste undtagelse er Margretheholm, hvor der er anlagt Flyvebådsstation. Københavns Stadsarkiv.

Bodenhoffs Plads

Bodenhoffs Plads blev opfyldt omkring 1768 og her anlagde Andreas Bodenhoff skibsværft og oplagsplads. I området syd for oprettede stor-købmanden Joseph Hambroe i 1830'erne landets første dampmølle. Nord for ved Islands Plads lå frem til 1973 DFDS Maskinværksted og her har desuden været De forenede Skibsbrødsfabrikker.

Bådsmandsstræde

Kvarteret omkring Bådsmandsstræde, Prinsessegade, Christianshavns Voldgade og Sankt Annæ Gade var tidligt et blandet industri- og bolig-område. Ved Lille Mølle ved Christianshavns Voldgade lå tidligere Dansk Instrument- og Apparatfabrik, der var grundlagt i Allégade i 1912. Kvarteret har desuden rummet Danske Cigar- og Tobaksfabrikker, Lublin & Borgens elektro-mekaniske fabrik, metalvarefabrikken K.A. Birk & Co samt en række mindre virksomheder.

Holmen

Der lå såvel politiske som teknologiske årsager til grund for anlæggelsen af Holmen. Den storpolitiske baggrund for etableringen var, at den svenske konge, Karl d. 11, i slutningen af 1600-tallet anlagde flådehavnen Karlskrona. Nærheden til København var på grund af det spændte forhold mellem Danmark og Sverige medvirkende til, at det blev besluttet af udbygge Københavns befæstning til søsiden og samtidig samle flåden, der tidligere var spredt ved Bremerholm (Gammelholm) og Tøjhushavnen, ved Nyholm. Teknologisk var skibene efterhånden blevet så store, at det gav problemer at søsætte dem i det lavvande og smalle havneløb udfor Bremerholm.

Flådestation Holmen blev anlagt over flere etaper i løbet af 1600- og 1700-tallet. I perioden 1685 til 1692 anlagdes bastionerne og mod nord skabtes ved opfyldning Nyholm i samme tidsrum. Her blev der anlagt skibsværft til afløsning af værftet på Bremerholm. I løbet af 1700-tallet blev de andre øer skabt ved opfyldning i det grundede vand: Christiansholm, Arsenaløen, Frederiksholm, Ankerøen og Dokøen. Opfyldningen skete bl.a. med opmudret fyld fra den samtidige udgravning til havnebassinene. Herefter fandt skibsbygningen primært sted her, mens reparationer, støberi og mindre skibsbyggeri foregik på Bremerholm. Først i 1859 nedlagdes alle aktiviteterne på Bremerholm og blev overflyttet til Holmen. Skibsbyggeriet fortsatte her og i forbindelse med overgangen til jernskibe blev der anlagt nye store maskinværk-

steder.⁵⁸

På Nyholm har der ligget forskellige værksteder, på Frederiksholm torpedobådsværft, motorværksted, maskinværksted, akkumulatorværksted, kedelsmedje, grovsmedje, kobbersmedje samt forskellige andre mindre værksteder. Dokøen har givet plads til skibsbygningsværksted i tilknytning til dokken med bl.a. stålværksted og træimprægnering. Her har været lagerpladser og kulscurer. Arsenaløen har fortrinsvis været anvendt til forskellige magasiner, brændstof- og kemikalieoplag samt artilleriværksteder og et laboratorium.

Margretheholm blev opfyldt ud i Øresund i 1916 i forbindelse med anlæggelse af en flyvebådsstation. Her opførtes hangarer, værksteder, magasiner og mandskabsbarakker.

Flådestation Holmen blev nedlagt i løbet af 1990'erne og kun Nyholm er fortsat militært område. På de øvrige områder findes i dag arkitektskole, filmskole m.m.

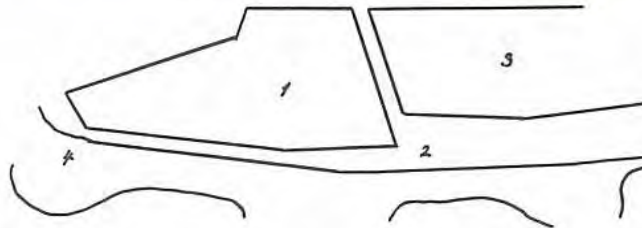

Foto af Flådestation Holmen samt den nordlige del af Christianshavn. Midt i billedet ud mod Erdkehlgraven (2) ses Arsenaløen (1) med magasiner og kanonbådsskurene fra 1845. Til højre for ligger Frederiksholm (3), der er mere tæt bebygget og her ses de tidligste kanonbådsskure opført i perioden fra 1825 til 1837. I forgrunden af billedet ses til venstre Ammunitionsarsenalet (4), hvor der blev produceret ammunition. På dette område blev i 1971 fristaden Christiania etableret. Foto Flyvevåbnets historiske Samling, 1930.

Refshaleøen

Refshaleøen er oprindelig et grundet vådområde, hvis ældste del blev opfyldt dels i perioden 1865 til 1880 og dels mellem 1882 og 1889. I 1872 etablerede B&W skibsværft på den kunstige ø og det var i drift frem til 1996.

På Refshaleøens nordside blev der i 1889 anlagt et større tankanlæg med 2 tanke af 2.800 liter petroleumsolie, der senere blev udvidet med 3 tanke. Anlægget blev sløjfet i 1918, hvor B & W opførte et beddingsanlæg på området.⁵⁹

Sofiegade/Amagergade

Den sydlige del af Christianshavn afgrænset af Torvegade, Christianshavns Voldgade og kanalen bestod tidligere af en række større og mindre industrivirksomheder, pakhuse og beboelsesejendomme. Her har bl.a. ligget D. Løwener & Co's Kedelfabrik med maskinværksted og jernstøberi, J.F. Mogensens Jernstøberi og maskinværksted, der var grundlagt i 1769 af Thomas Potter i Langebrogade ved reberbanen nær Applebys Plads, L.P. Holmblads stearinlysfabrik samt J.Chr. Jensens Galvaniseringsanstalt (1870-1969), der samtidig havde produktion i Holmbladsgade 39. Desuden fandtes en række mindre smede- og maskinværksteder samt andre værksteder.

Strandgade

B & W-grunden, Strandgade 3, var oprindelig et forholdsvis dybt område i havneløbet, hvor Grønnegårds Havn fandtes. Fra midten af 1600-tallet kom de første opfyldninger af området og David Balfour etablerede skibsværft på grunden. Fra 1846 overtog B & W grunden og anlagde maskinfabrik, der var i drift frem til 1986. Alle bygninger er i dag nedrevet og området er ved at blive bebygget med kontorer og beboelsesejendomme (1998).

Den østlige del af grunden afgrænset af Ovengaden neden Vandet, Wildersgade, Christianskirken og Christianshavns Kanal husede fra 1676 til 1869 Hærens Laboratorium. Det var et militært laboratorium, og her produceredes ammunition til artilleriet. En del af grunden blev i 1737 afgivet til Det kongelige Saltværk og hele grunden solgtes til B & W i 1869, hvor ammunitionsfabrikken flyttede til nuværende Christiania.⁶⁰ På den daværende nabogrund (tidl. matr.nr. 172) lå før 1827 en stivelsesfabrik og siden et sæbesyderi.

⁵⁹ G. Lorenz, Københavns Havns Udvikling, 1934.

⁶⁰ Den sjællandske øgruppes landmilitære domiciler, bd. II.

Wilders Plads

Byens første civile skibsværft blev anlagt her af Andreas Bjørn i 1735, og pladsen hed derfor tidligere Bjørnsholm. Værftet blev i 1762 overtaget af købmand og skibsreder Carl Wilder. Op gennem århundrederne var der skibsbyggeri og relaterede aktiviteter på området, senest af B & W, der havde maskinfabrik frem til 1973. Hele området blev her efter saneret og de nuværende beboelsesejendomme opført.

Foto af området ved Knippelsbro. På billedet er den nuværende bro under opførelse, mens den forrige ses til højre for. Langs Torvegade ses beboelsesejendomme, hvor Udenrigsministeriet nu er. Til højre ses de store pakhusbygninger i tilknytning til havnen. Øverst i billedet ses det tætte beboelseskvarter, hvor flådens værft Bremerholm tidligere lå. Til venstre i billedet ses karréen hvor Danmarks Nationalbank i dag har til huse. Foto Stadsingeniørens Direktorat, august 1936.

Beboelsesområder

Christianshavn er ligesom den indre by karakteriseret ved en blanding af beboelsesejendomme med baggårdsvirksomheder i det meste af bydelen.

Dronningensgade 8-12A

På adressen Dronningensgade 8-12A opførtes i 1979-80 det nuværende boligbyggeri.⁶¹ På ejendommen lå der i 1930'erne sæbefabrikken Special.

Grønne områder

Christianshavns grønne områder udgøres af det gamle voldterræn, der her er bevaret i sin fulde længde omkransende hele bydelen fra Inderhavnen ved Langebro i syd til Refshaleøen i nord.

Ændret arealanvendelse

I dag er alle de tidligere skibsværfter, der har ligget på Christianshavn, blevet nedlagt og områderne overgået til anden arealanvendelse. Hele området ved Wilders Plads blev i 1970'erne ryddet og her opførtes beboelsesejendomme. På Islands Plads blev der på samme tidspunkt saneret og opført beboelsesejendomme. B & W's tidligere værftgrund i Strandgade 3 er, efter at grunden er ryddet, ved at blive bebygget med kontorbyggeri og boliger.

Fristaden Christiania er i dag et større beboelsesområde med små værksteder. Den sydlige del var tidligere Bådsmandsstrædes Kaserne mens den nordlige del rummede Hærens Laboratorium, hvor der blev produceret ammunition.

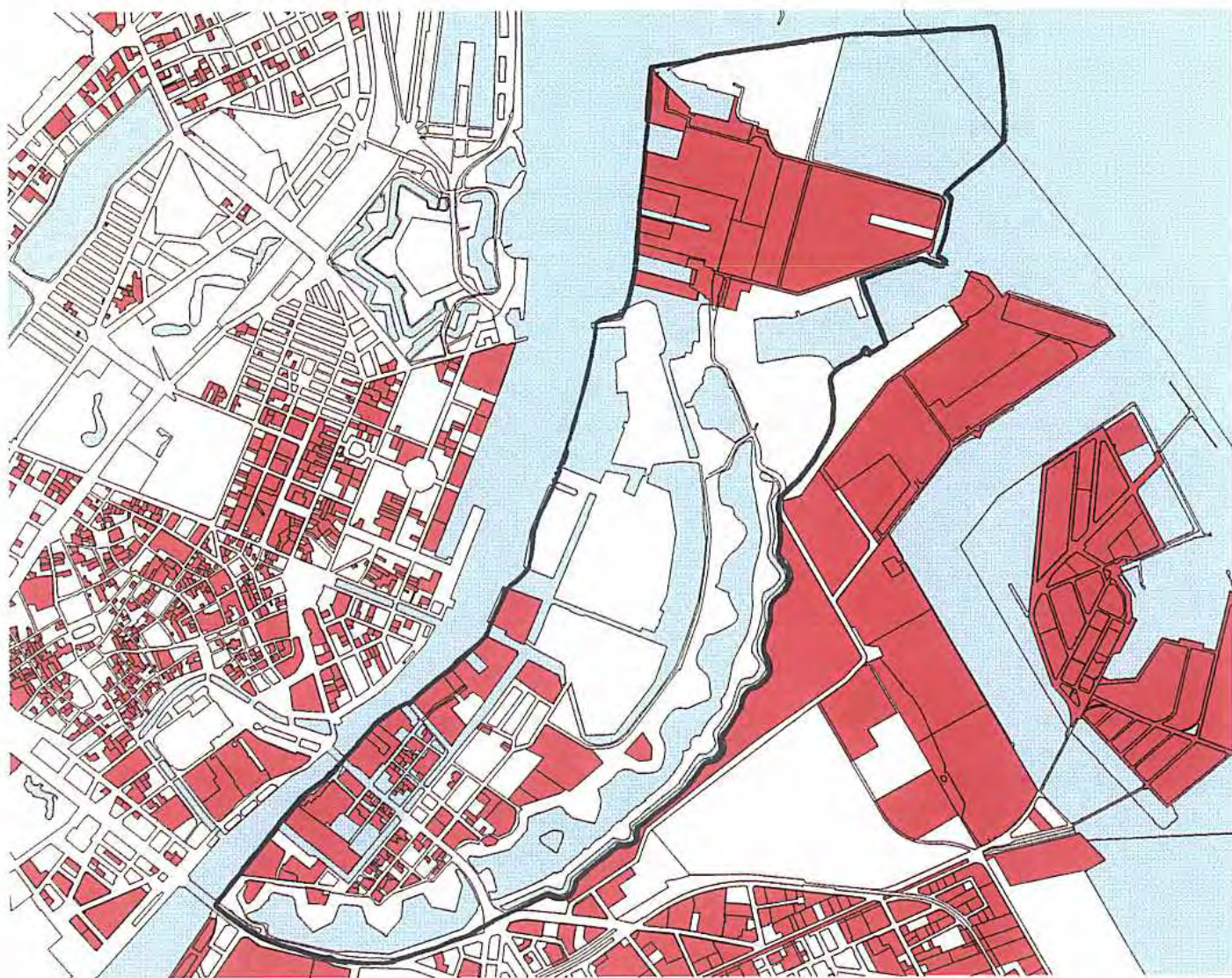
Foruden de store ændringer af arealanvendelsen har der på en lang række enkelte ejendomme ligget mindre virksomheder, fortrinsvis i form af baggårdsvirksomheder hvoraf nogle enkelte er:

På adressen Dronningensgade 8-12A lå der i 1930'erne sæbefabrikken Special, og i 1950'erne fandtes mindre kældervirksomheder i form af en trælegetøjsfabrik og en pudseskivefabrik. I 1979-80 opførtes det nuværende boligbyggeri.

Endelig er der sket ændringer i arealanvendelsen på enkelte grunde, som det fremgår af adresselisten i appendix.

61

Foreningen Socialt Boligbyggeri 1942-1985.

Kort over tidligere og nuværende industrigrunde.

Det meste af bydelen er præget af de tidligere skibsværfter, der lå ud til havnen. At hele Holmen, Christiania, Margretheholm samt Lynetten, ikke er markeret skyldes et metodisk problem, idet disse områder er umatrikulerede. Kortet bygger på matrikelnumre, hvorfor disse områder ikke er markeret, selvom der er tale om tidligere industrigrunde.

Østerbro

Historie

Østerbro var siden 1600-tallet præget af større haver anlagt af datidens rigmænd. Helt frem til midten af 1800-tallet var størstedelen af Østerbro ubebygget.

Der var allerede i 1700-tallet givet tilladelse til, at en række virksomheder kunne etableres langs kysten. Således anlagdes Gammel Kalkbrænderi i 1730 og Ny Kalkbrænderi i 1777. På denne tid opstod samtidig en række landsteder i området.

I første halvdel af 1800-tallet blev der opført en række villaer langs Strandboulevarden, der dengang blot var en strandpromenade. Af Severin Sterms kvarterkort fra 1841 fremgår det, at der fandtes bebyggelse langs Østerbrogade på strækning fra Lille Triangel til Triangelen samt langs østsiden af Blegdamsvej. Boligbyggeriet kom i gang fra 1850'erne og samtidig dukkede flere industrivirksomheder op. Således Kryolitselskabet Danmark i 1859 og Østre Gasværk i 1878. Frihavnen blev anlagt i 1891-94 og her skabtes et stort havne- og industriområde. Ved Jagtvej nær Vibenshus anlagdes i 1858 Aldersro Bryggeri og længere ude ved Masnedøgade etableredes i 1875 Hertz Garveri.

Området omkring Bryggervangen, der er afgrænset af Østerbrogade, Jagtvej, Lyngbyvej og Bryggervangen langs jernbanen blev bebygget i perioden fra 1900 til 1940.

Afgrænsning

Østerbro strækker sig fra Kastellet i syd til Gentofte Kommune mod nord og mod vest er grænsen til Nørrebro ved Tagensvej, Jagtvej og Lyngbyvej. Endelig grænses op til Bispebjerg langs jernbanestrækningen fra Lyngbyvej op forbi Mindelunden.

Industrikvarterer

Industrien på Østerbro grupperer sig i flere områder, hvor såvel større virksomheder som mindre baggårdsvirksomheder er koncentreret. Langs Jagtvej mellem Lyngbyvej og Østerbrogade var der allerede i sidste halvdel af 1800-tallet etableret en række større industrier.

Ny Kalkbrænderi anlagdes i 1777 på en trekantet grund, der i dag afgrænses af Århusgade, Løgstørgade og Strandboulevarden.

Ved Sionsgade opførtes i 1878 Østre Gasværk, der var i drift frem til 1969, og længere ude af Østerbrogade ved Svanemøllen Station

lå en spurvognsremise, der i dag er lavet om til sportshal.

Øst for Lyngbyvejen afgrænset af Bryggervangen og Venøgade fandtes en tæt koncentration af større og mindre virksomheder. Området hørte i 1800-tallet til landstedet Kristineberg og her lå A/S Kristinebergs Oplagspladser i 1940'erne og 1950'erne. Her fandtes forskellige former for oplag, bl.a. af olie. Kvarteret var præget af mange mindre værksteder, skure og småhuse.

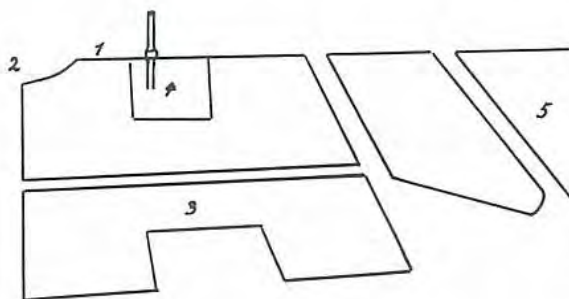
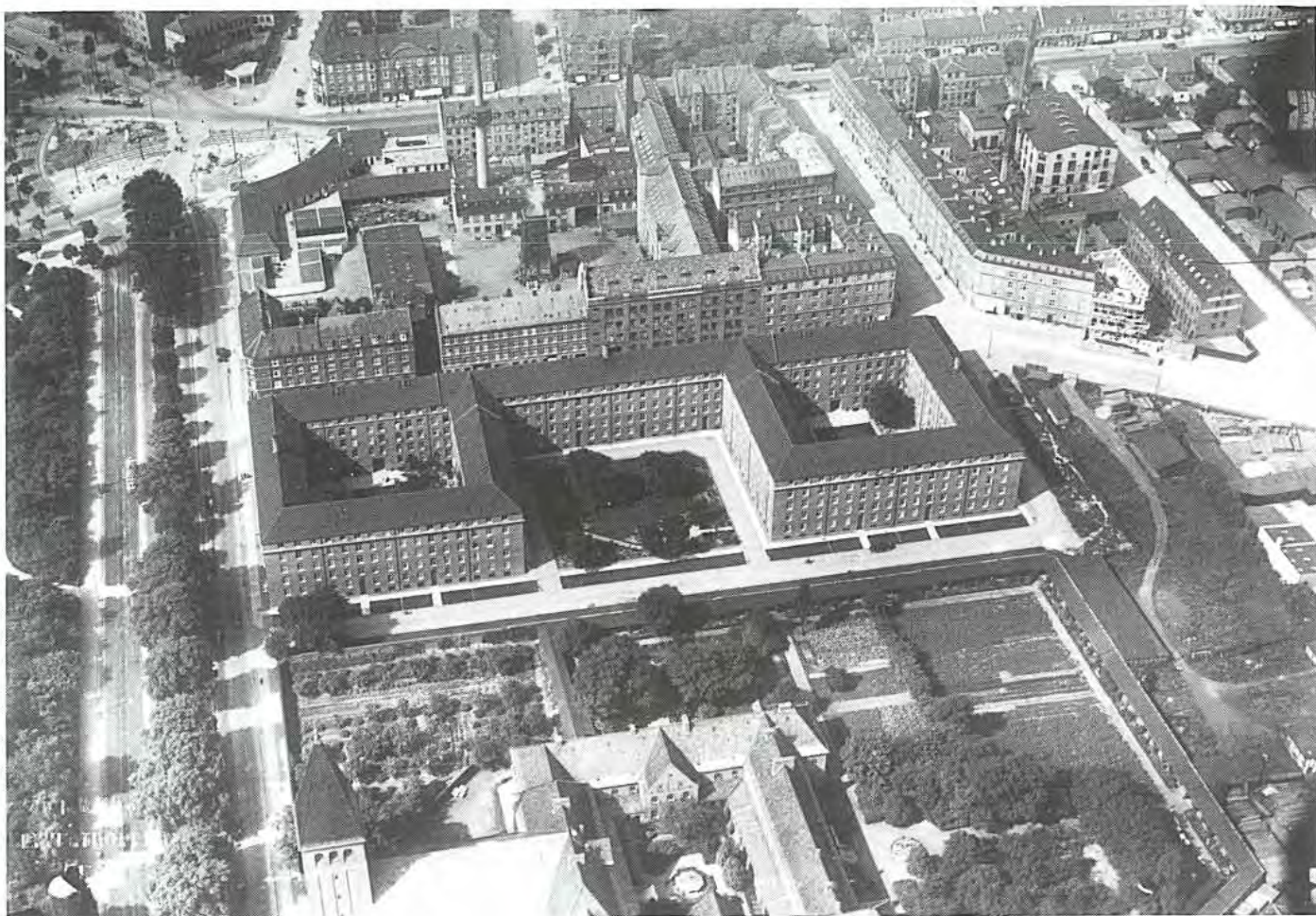
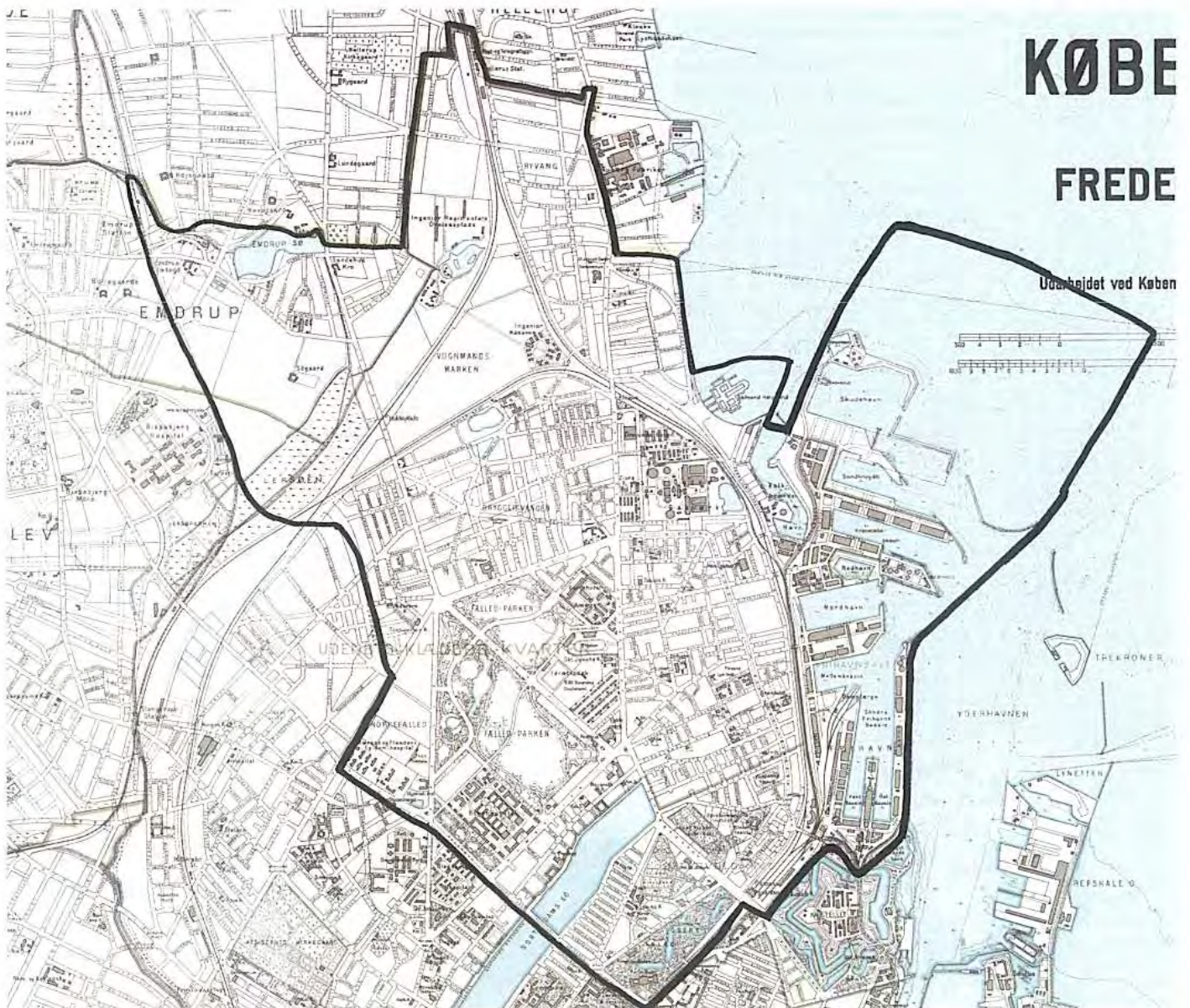

Foto af området øst for Lyngbyvej (1) med Vibehus Runddel (2) øverst til venstre i billedet. Ved Vibehus Runddel ses chokoladefabrikken Galle & Jessen, hvor skorstenen knejser med de berømte frøer (4). Midt i billedet ses beboelsejendommen Klostergården (3). Yderst til højre, skimtes de mange små værksteds- og lagerbygninger (5), der var karakteristisk for kvarteret omkring Bryggervangen. Foto Flyvevåbnets historiske Samling, 1929.

Kort over Østerbro fra 1906.

På Indre Østerbro var bydelen ved at være fuldt udbygget på dette tidspunkt, mens Ydre Østerbro kun var bebygget på den østlige del af Bryggervangen langs Østerbrogade. Her ses Østre Gasværk og Øresunds Hospital. Havnen strakte sig da op til Redmolen. Københavns Stadsarkiv.

Kort over Østerbro fra 1926.

For Ydre Østerbro er det meste af Bryggervangen nu blevet bebygget. De største ændringer er sket på havnefronten hvor Nordhavnen er blevet udbygget og Kalkbrænderihavnen anlagt. Københavns Stadsarkiv.

Østerbro

Ud til Jagtvejen ved Drejøgade og Masnedøgade lå fra sidst i 1800-tallet tre større virksomheder: Schleisners Farveri og Renseri, der var grundlagt 1840 i Pilestræde og flyttede ud til Østerbro i 1897, hvor produktionen fortsatte op til 1976. Ved Masnedøgade anlagdes i 1875 Hertz Garveri og Skotøjsfabrik og på nabogrunden Ravnkilde & Co. Huder og Skind en gros. I Drejøgade 14 lå Dansk Karosserifabrik, der var i drift fra omkring 1920 til 1950'erne.

Ved Strandboulevarden lå Kryolitselskabet Danmark (1859-1989) som den største virksomhed i dette område og med mindre industrier i karreerne mellem Hjørringgade og Århusgade.

Kvarteret afgrænset af Strandboulevarden, Århusgade, Randersgade og Gammel Kalkbrænderi Vej kendetegnes af mange baggårds-virksomheder samt enkelte halvstore industrier.

P. Rønning & Gjerløff's kemiske fabrik etablerede sig i 1866 på Øresundsgade 26-28 (nuvær. Vordingborggade) og lå her til omkring 1935. I 1958 blev der opført beboelsesejendomme på ejendommen.

I Classensgade fandtes en række baggårdsvirksomheder og småværksteder. Her har ligget så forskellige brancher som smedie, snedkeri, malerværksted, handskefabrik, lædervarefabrik, autoværksted, kemisk værksted, metalfabrik, sliberi, maskinværksted, medicinalfabrik og vaskeri.

Kvarteret langs Blegdamsvej og Ryesgade husede flere større virksomheder og mindre baggårdsvirksomheder samt en sporvognsremise ved Trianglen.

Frihavnen

Frihavnen er bydelens største sammenhængende industriområde, hvor en række industrier og oplagspladser primært med tilknytning til havnen har ligget. Pakhusene og lagerbygningerne findes fortrinsvis ude på molerne, mens industribygningerne er opført længere inde med koncentrationer omkring Århusgade/Glückstadtsvej og langs Sundkrogsgade ved Industrivej og Thielsensvej.

Den ældste del af Frihavnen blev anlagt i 1891-94 og havnen gik på dette tidspunkt op til Nordbassinet. På området opførtes en række pakhuse og der anlagdes jernbanespor og en stationsbygning. I perioden 1915-18 udvidedes havnen op til Orienbassinet og samtidig anlagdes Kalkbrænderihavnen. Det nye område omkring Århusgade, Glückstadtsvej og Sundkrogsgade var i højere grad præget af industrivirksomheder og her har bl.a. ligget Bohnstedt Petersens bilsamlefabrik, våbenfabrikken Dansk Riffelsyndikat og Nordhavns-Værftet. På Redmolen fandtes tidligere lager for olie, benzin og andre kemikalier. Området ved Orienbassinet omkring Stubbeløbsgade har bl.a. huset en maskinfabrik og en asfaltfabrik.

Ved anlæggelsen af den ældste del af Frihavnen etableredes en række handelsvirksomheder samt enkelte større industrivirksomheder. Således anlagdes Nordisk Kaffekompagni i 1896 og Nordisk Fjerfabrik

i 1901 begge ved Gittervej.⁶² Ved Århusgade anlagdes Dansk Riffel-syndikat (senere DISA) i 1903. Det lå her frem til omkring 1950/60'erne, hvor produktionen flyttede til Herlev. Bohnstedt Petersens samlefabrik for biler og motorcykler lå ved Sundkrogsgade fra 1930 til 1959. Samlefabrikken begyndte i 1919 på Nørrebro og lå herefter fra 1924 til 1930 i Kristen Bernikows Gade, hvorefter den flyttede til Frihavnen.

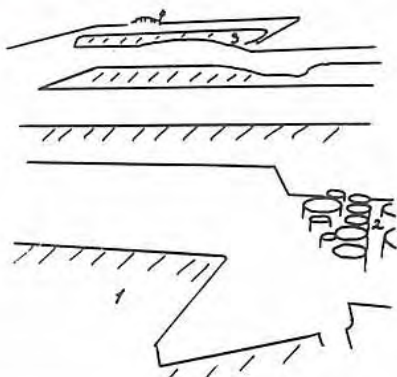

Foto over del af Nordhavnen. Ud fra opfyldningens udstrækning skønnes fotoet at være fra omkring 1930. Nederst i billedet til venstre ses Redhavnen (1), der blev opfyldt i 1974. Til højre ses olietankene, der lå på Redmolen (2). Det yderste åbne havnebassin er den nu nedlagte Skudehavn (3), hvor der i det fjerne ses olietankene fra den daværende benzinhavn (4). Foto Stadsingeniørens Direktorat, u.å.

Endelig flyttede virksomheden i 1959 til Hillerød, hvor den fortsat findes.

1902 anlagde ØK et anlæg for diesel- og brændselsoiler med 3 tanke ved nordenden af Østmolen. Det blev i 1911 overtaget af Det danske Petroleumsselskab.⁶³

Under første verdenskrig udvidedes Frihavnen mod nord og området omkring Orientbassinet blev opfyldt. På det nye område, afgrænset af Sundkrogsgade og Orientbassinet mellem Klubiensvej og Stubbeløbsgade, blev der omkring 1920 bygget en række mindre industribygninger og pakhuse. Her anlagdes vejene Thielsensvej, Industrivej og Strømsvej. På hjørnet af Thielsensvej og Strømsvej lå et forsøveri.⁶⁴

Ved Stubbeløbsgade ud til Skudehavnen lå fra 1937-45 E. Nordbjergs Bådeværft. Det blev derpå overtaget af Svanemølleværftet frem til 1949 hvor Nordhavns-Værftets overtog driften frem til 1967. Nordhavns-Værftet havde desuden produktion i Kalkbrændrihavnsgade 20-22 ud til Kalkbrænderihavnen fra 1918 til 1977. Området omkring Stubbeløbsgade nord for Orientbassinet husede en række industrier, bl.a. en asfaltfabrik, Hellerup & Glødefri Tændstikfabrik og Søborg Liste & Rundstokfabrik.⁶⁵

Skudehavnen daterer sig tilbage til begyndelsen af 1930'erne i forbindelse med, at opfyldningerne af Nordhavnen nåede hertil. Her fandtes lystbådehavn med vinterplads samt Nordhavns-Værftets andet anlæg. Skudehavnen nedlagdes 1996 i forbindelse med anlæggelse af en betonelementfabrik til Øresundsbroen.

Nord for Skudehavnen ved Skudehavnsvej 5 og Færgehavnsvej lå fra 1920 en benzinhavn. Her havde BP Olie Kompagni depot frem til 1958, hvorefter benzinhavnen blev nedlagt og opfyldt.

Langs Baltikavej nord for Skudehavnen samt ved Skudehavnsvej har der ligget maskinfabriker, bådebyggere og forskellige værksteder.

Ved Færgehavn Nord i området ved Baltikavej og Ulvsundvej har der siden 1975 været bilfærgeterminal, og ved garageanlæggene findes værkstedsfaciliteter. Fra midten af 1980'erne har der været produkt-handler ved henholdsvis Baltikavej 25 (P.O. Nielsen Genbrug) og Nordsovej 21 (Rødovre Jern- & Metalhandel).

Helgoland

Jernbaneområdet ved Svanemøllen station - Helgoland Maskindepot - blev anlagt i 1935 og var depotområde for lyntogene og i dag for regio-

⁶³ G. Hassø, Københavns Frihavn, s.286.

⁶⁴ Bygninger og anlæg i Københavns Havn, s. 169.

⁶⁵ Miljøkontrollens arkiv.

nal- og intercitytogene. Maskindepotet er indrettet med værksteder og magasiner for reservedele og smøreolier.

Nygårdsvej/Landskronagade

Området mellem Nygårdsvej og Landskronagade husede såvel større virksomheder som mindre baggårdsvirksomheder, og her findes fortsat mindre værksteder. Af større virksomheder har ligget Skandinavisk Motor Co og Frydenlund Lampe- og Metalvarefabrik på Nygårdsvej, og i Landskronagade Østerbro Karosserifabrik, Wessel & Vett's Fabrikker, hvis grund blev overtaget af De forenede Protokolfabrikker. Af mindre virksomheder har der været en del autoværksteder, smedeværksteder, trykkerier og benzinstationer.

Ryesgade

Kvarteret mellem Ryesgade og Blegdamsvej har rummet mange større og mindre virksomheder. Ejendommen Ryesgade 51-55/ Blegdamsvej 60-62 har siden begyndelsen af 1900-tallet været kendetegnet af flere virksomheder samtidig. Tilbage i 1930'erne lå Johannes Allens Forkobbrings-, Forniklings- og Forsøvningsanstalt, der var grundlagt tilbage i 1798. Virksomheden lå i 1800-tallet i Store Kongensgade og efter at have ligget i Ryesgade flyttedes til Griffenfeldsgade 32, hvor den lå frem til 1971. På ejendommen har desuden været Skandinavisk Gasapparat, der producerede gasmålere. Virksomheden lå her fra 1919 til 1970 og afløstes af en plastikfabrik, og derpå af et autoværksted samt Mobil Oil Servicestation. Ud mod Blegdamsvej lå, i de første tiår af 1900-tallet, Nielsen & Winther's Værktøjsmaskinfabrik og P.W. Hallengren & Søns Autoværksted.

Af øvrige virksomheder kan nævnes Københavns Tin- og Sølvvarefabrik i nr. 95, hvor der desuden har været en vulkaniseringsanstalt. I nr. 105 den kemiske fabrik Meyer & Henckels Eftf., der efterfulgtes af en maskinfabrik.

Ryesgade 112 havde i 1890'erne 3 virksomheder på ejendommen: Børstefabrikken Bruun & Bosses Eftf., Københavns Smergelfabrik (der herefter flyttede til Viborggade 70) samt metalvarefabrikken H.A. Gruberts Sønner, der var grundlagt på Worsaaesvej i 1863. Senere lå her en maskinfabrik samt Siemens Svagstrøm & Røntgen. Siemens havde desuden deres svagstrømsfabrik overfor på Blegdamsvej 124, der lå her i perioden 1904 til 1970.

Langs Blegdamsvej lå desuden Medicinalvarefabrikken Ferrosan, ASP Holmblads Stearinlys- og sæbefabrik samt autoværksted, malerværksted og Esso servicestation.

Nær Trianglen på Blegdamsvej 132 lå fra omkring 1870 remise for først hestesporvogne, senere elektriske sporvogne og endelig busser frem til 1970, hvor bygningerne overgik til fritidshjem og sportshal.

Beboelsesområder ⁶⁶

Ved midten af 1800-tallet fandtes spredte lysthuse og villaer langs strandpromenaden (nuværende Strandboulevard).

Efter koleraepidemien i 1853 begyndte anlæggelsen af boligbebyggelsen Brumleby. Kvarteret omkring Rosenvænget udstykkedes i 1857 og blev i det efterfølgende tiår bebygget med større villaer. Fra 1860 begyndte opførelsen af etageejendomme og under stigningen i indvandringen til byen i 1880'erne voksede bebyggelsen. Op gennem 1920'erne og 1930'erne skete der yderligere opførelse af boligbebyggelse.

Ambassade-kvarteret

Kvarteret, der afgrænses af Dag Hammarskjölds Allé, Classensgade, Kastelsvej og Kristianiagade, tilhørte oprindelig demarkationsområdet. Området blev bebygget i slutningen af 1800-tallet.

Brumleby

Brumleby - Lægeforeningens boliger - der opførtes i 1853-71 efter koleraepidemien i 1853 hører til et af de ældste beboelseskvarterer, der opførtes udenfor voldene. Bebyggelsen ligger mellem Østerbrogade og Østre Allé.

Classens have-kvarteret

Classens have-kvarteret opførtes i 1924-25 på et område, hvor der tidligere lå kolonihaver. Hele området var tidligere en del af Classens Vænge, der daterer sig fra 1700-tallet.

Haunstrupgård

Dette boligområde opførtes i 1937-38 og er afgrænset af Strandboulevarden, Jens Munks Gade, brandstationen ved Østbanegade og Næstvedgade. Bebyggelsen blev udvidet i 1941-42 omkring Jens Munks Gade og Næstvedgade.

⁶⁶

Hvor intet andet er nævnt stammer oplysningerne fra Bydelsatlas Østerbro

Kildevældskvarteret

Byggeforeningshusene omkring Kildevældsgade opførtes i 1892 til 1903 af Arbejdernes Byggeforening, og afgrænses af Østerbrogade, Landskronagade, H.C. Lumbyes Gade og Berggrensgade.

Klostergården

Boligområdet, der ligger ved Bryggervangen og Ourøgade, blev opført i 1958-59.⁶⁷

Nordhavnsgården

Boligkvarteret afgrænset af Århusgade, Struergade og Østbanegade opførtes i 1934-35.

Rosenvængets villakvarteret

Dette område er Københavns første villakvarter opført fra 1857 til 1872 og ligger mellem Østerbrogade og Strandboulevarden omkring Rosenvængets Allé og Rosenvængets Hovedvej.

Ryparken

Den første del af boligområdet opførtes i årene 1932 til 1935 og var afgrænset af Lyngbyvej, Rymarksvej (tidl. Ole Nielsens Vej) samt Svanemøllens Kaserne og sportsanlægget. Ved Rymarksvej opførtes Rymarksvænget i 1968-70 og den seneste del, afgrænset af Lyngbyvej 162-170 og Rymarksvej 126-156, opførtes i 1980-82.

Ryvangs-kvarteret

Ryvanskvarteret mellem Strandvejen og Ryvangs Allé udstykkedes til villabebyggelse omkring år 1900. Dette område fik pålagt de såkaldte "villa servitutter", hvilket vil sige, der ikke måtte anlægges virksomheder. Formålet var at kommunen ville anlægge et regulært rigmandskvarter, der kunne konkurrere med Gentofte Kommune om at tiltrække velhavere, og dermed store skatteydere.

⁶⁷

Foreningen Socialt Boligbyggeri 1942-1985.

Trondhjmsgade

Denne palæagtigebebyggelse mellem Østbanegade og Kristianiagade opførtes i perioden 1899 til 1910 på Kastellet's tidligere glacis.

Glacis er det let skrånende areal foran voldgraven på et fæstningsanlæg.

Universitetsparken

Området var tidligere en del af Nørre Fælled og afgrænses af Nørre Allé, Tagensvej og Jagtvej. Det blev bebygget i årene 1938 til 1967.

Østerbrogården

Denne boligbebyggelse på Blegdamsvej 29 A & B blev opført i 1966-67.⁶⁸ På ejendommen lå tidligere en benzinstation, der stammer fra tilbage i 1920'erne.

Østerfælled Torv, tidl. Østerbro Kaserne

Østerbro Kaserne blev opført i 1896-98 som garderhusarkaserne og tilhørte militæret frem til 1992. Bebyggelsen hedder i dag Østerfælled Torv og her er indrettet butikscenter, teater m.m.

Svanemøllens Kaserne

Området med Svanemøllens Kaserne var oprindelig fælled, der i 1893 tilfaldt staten og her opførtes kasernebygningerne i 1895-96 til ingeniørtropperne.

Grønne områder

Fælledparken er med sine 56,3 ha et af byens største grønne områder. Parken er anlagt i 1908-12 og var tidligere græsningsareal (fælled) for byens heste og kvæg, og blev desuden benyttet til militærøvelser.

Kildevældsparken i den nordlige del af Østerbro er sammen med søen skabt ved bortgravning af jord fra området i 1890'erne til opfyldning af Langeliniekanalen. Søen skabtes da man under gravningen stødte

⁶⁸

Foreningen Socialt Boligbyggeri 1942-1985.

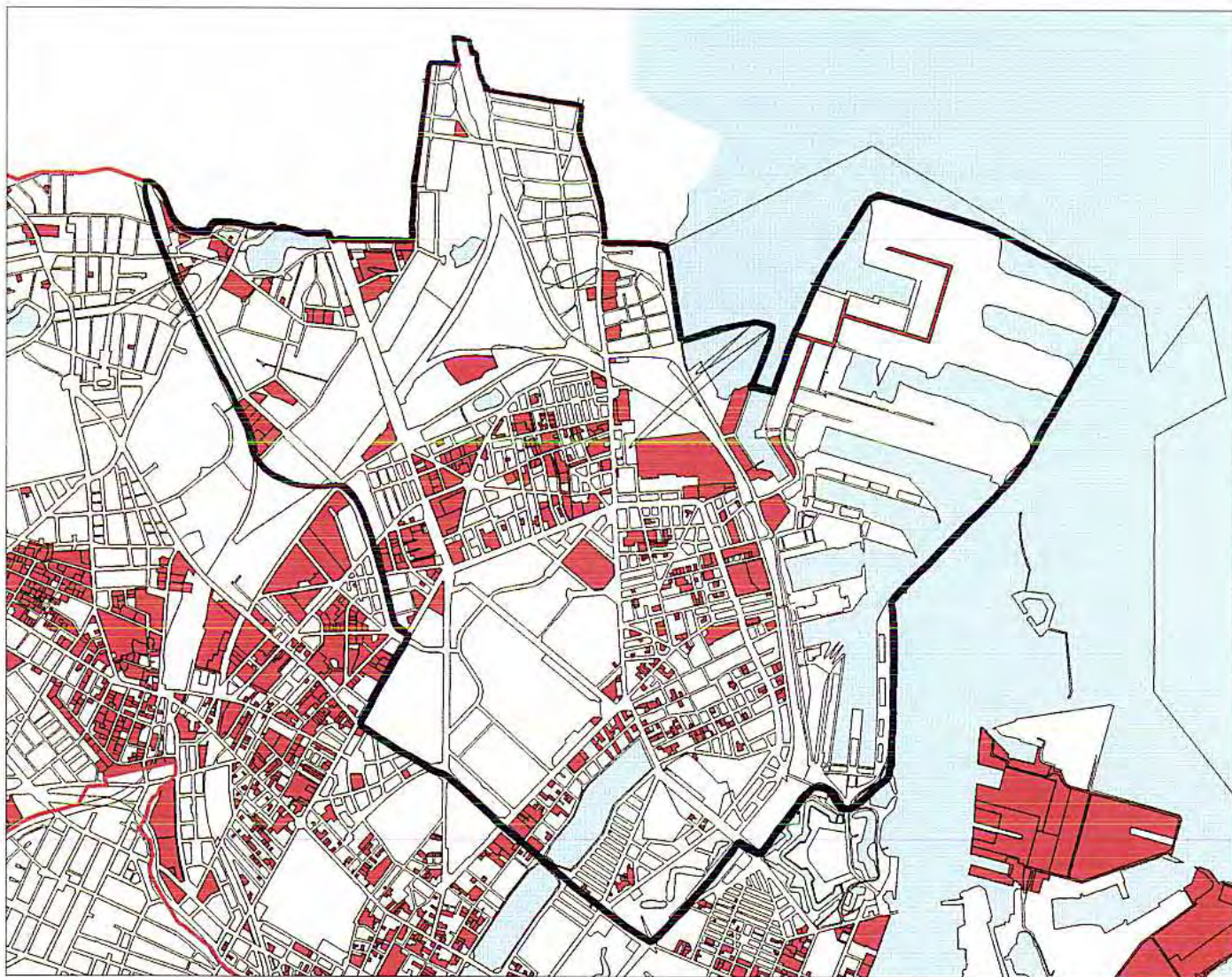
på en vandåre.

Af kolonihaver og nyttehaver findes to på Østerbro, der begge er anlagt på bar mark. Det drejer sig om H/F Borgervænget fra 1920 og skolehaverne ved Bryggervangen skole fra 1960.

Ændret arealanvendelse

De største sammenhængende ændringer af arealanvendelsen har fundet sted i området langs Lyngbyvej mellem Vibenhush Runddel og Hans Knudsens Plads. Her er Danske Oliemøller og Sæbefabrikker på Lyngbyvej 11 i dag erstattet af butikscenteret Vibenhush Center. Området mellem Lyngbyvej og Bryggervangen er ligeledes blevet forvandlet fra et kvarter med en række mindre virksomheder til den nuværende bebyggelse med boligejendomme, kontorbyggeri og butikscentre.

Endelig er der sket ændringer i arealanvendelsen på enkelte grunde, som det fremgår af adresselisten i appendix.

Kort over tidligere og nuværende industrigrunde.

Østerbro domineres af hele Fælledparken, hvor områderne øst og nord for præges af beboelsesområder. Industrigrundene er centreret omkring Lyngbyvej og Jagtvej. Det østlige område tæller bl.a. det tidligere Østre Gasværk samt Kryolitselskabet Danmark. Hele havneområdet er ikke markeret, hvilket hænger sammen med det metodiske problem, at kortet bygger på matrikelnumre og dette område er umatrikuleret.

Nørrebro

Historie

Nørrebro var oprindelig enge og marker, der hørte til landsbyen Ser-ridslev. Den ældste bebyggelse var Københavns Teglværk, der flyttede ud nær det nuværende Blågårdskvarter i 1616-17.

Teglværket lå oprindelig inden for volden for enden af Teglgårdsstræde. Det optræder første gang i kilderne i 1515. Senere flyttede det til det nuværende Nyboder-område, hvor det lå til 1616-17.

1662 opførte statholder Christoffer Gabel en mindre lystgård på Solitudes jorde, dvs. området afgrænset af Nørrebrogade, Søerne og Åboulevard, tidl. Ladegårdsvej langs Ladegårdsåen. Her blev der indrettet hollænderi (mejeri) i 1694. Gården blev nedrevet i 1713 og der blev opført et slot på grunden. Alleen op til slottet er den nuværende Slotsgade. Hovedbygningen lå mellem Nørrebrogade og Baggesensgade.

Slottet blev i 1780 omdannet til fabrik: Klædemanufakturen på Blågård. Der var betydelige anlægsproblemer idet spildevandet fra uldvaskeriet og farveriet ikke måtte udledes i Peblingesøen. I den forbindelse blev anlagt grøfter og stenkister til spildevandet. I 1782 blev der indrettet blåfarveri og i sidebygningen et limhus, et koger og en cochenillemølle.

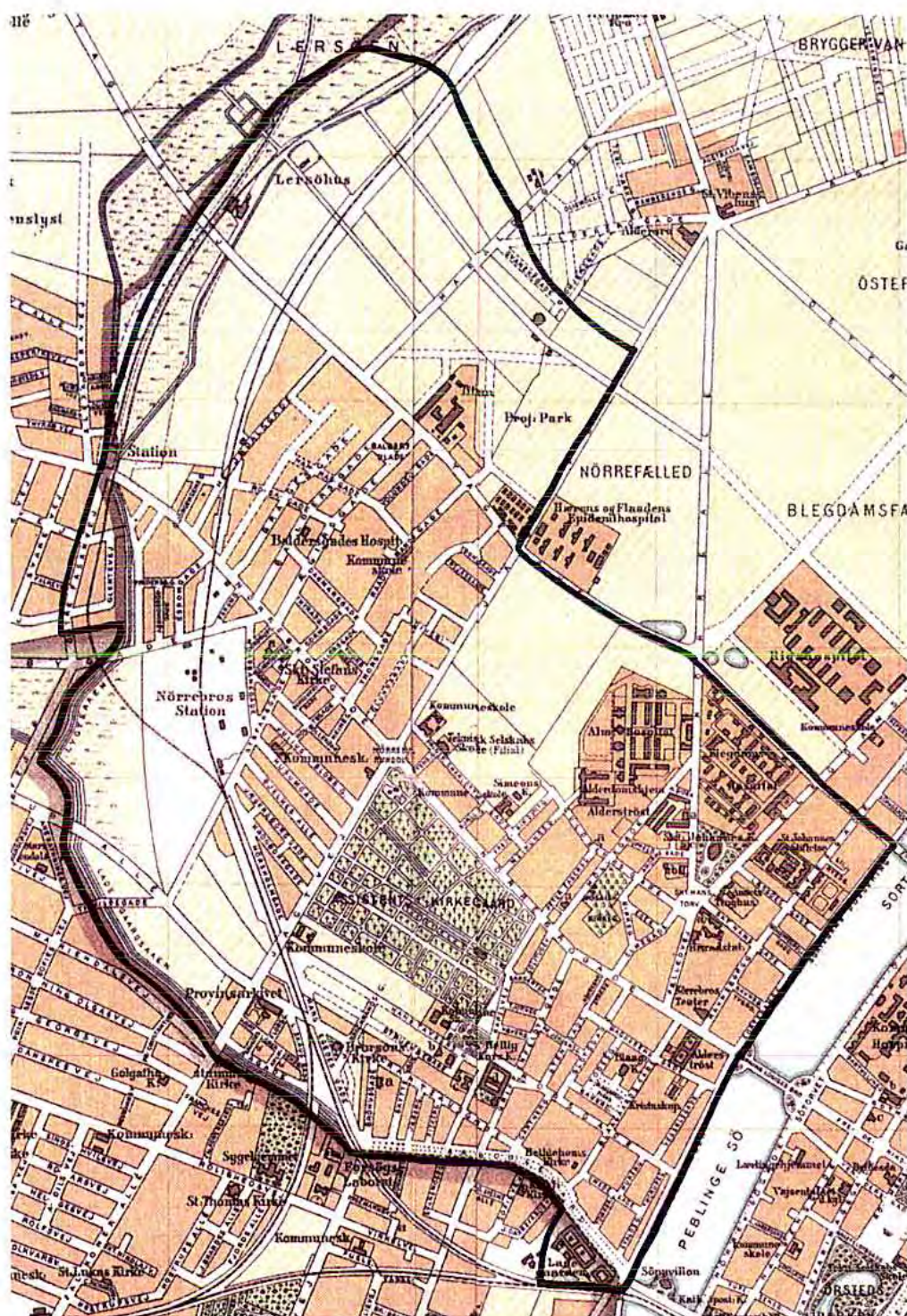
Cochenille - pulver af formalede hunner af skjoldlus, hvoraf man tidligere fik det røde farvestof karmin, som anvendes til farvning af uld og silke.

1777 blev Accisevænget udlejet til farver Holmblad, der anlagde en farverplantage, dvs. en plantage for dyrkning af farveplanter, primært krap og vaid.⁶⁹

Frem til midten af 1800-tallet var store dele af Nørrebro endnu demarkationsterræn. Efter udstykningen af Blågårdens jorder i 1820 opstod den tidligste bymæssige bebyggelse i området. I Blågårdsgade på den nuværende Blågårds Plads anlagde M.A. Heegaard i 1827 jernstøberi, og i kvarteret blev i 1847 opført de første beboelsesejendomme for arbejderne. Virksomheden flyttede i 1898 til Hillerødgade 30 og senere til Frederiksværk.

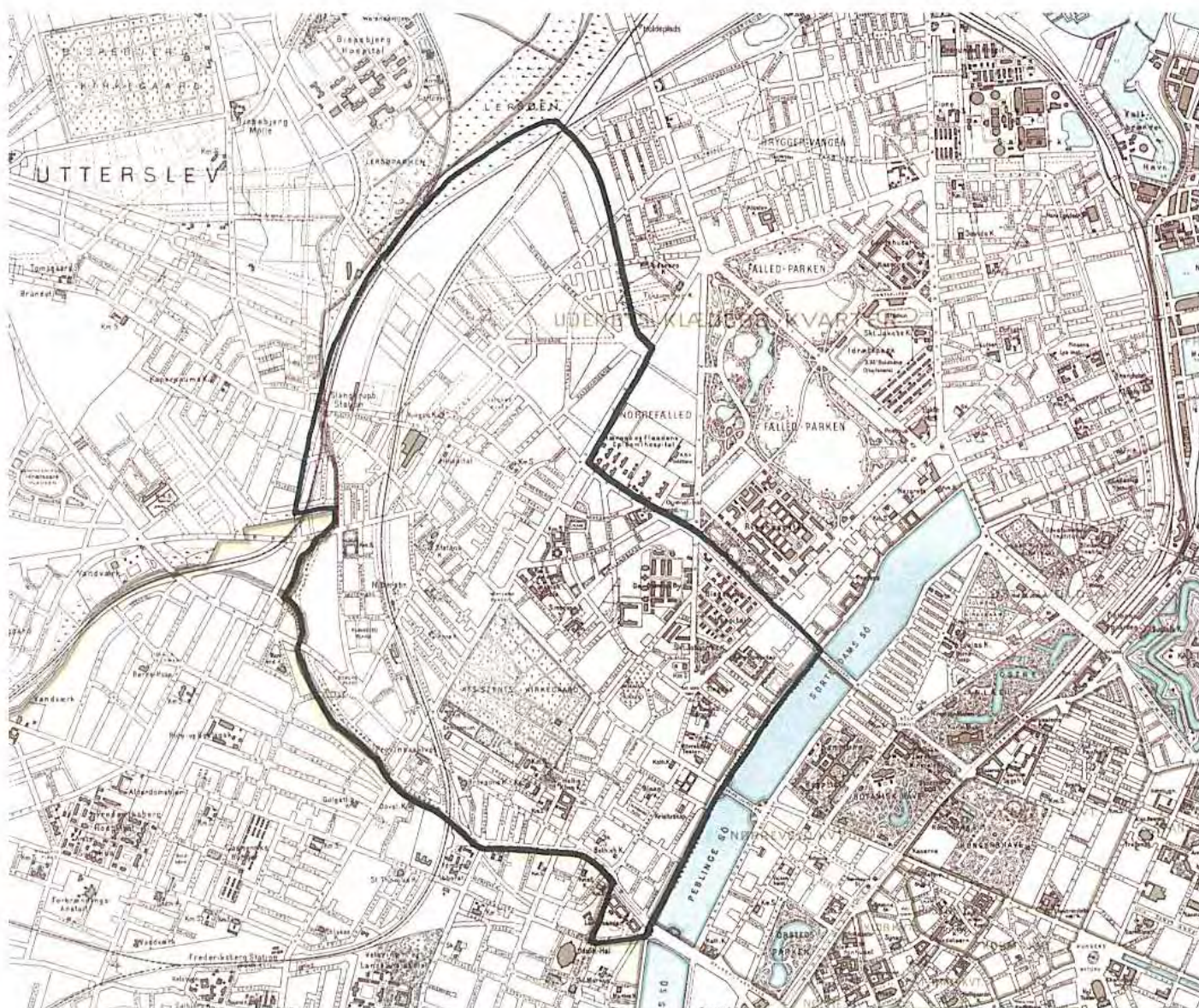
Langs Nørrebrogade lå spredt bebyggelse og ved Fælledvej flere gartnerier.

Tagsvej-området blev udviklet i slutningen af 1800-tallet. Tagsvej løb oprindelig fra Jagtvej og gik ud vest på. I 1885 etablerede fabrikant Sophus Hauberg maskinfabrik (H. Rudolph Koefoed & Co) på Tagsvej ved Titangade. Virksomheden blev i 1897 ved sammenslut-

Kort over Nørrebro fra 1906.

Bydelen er på dette tidspunkt bebygget nærmest søerne nord og syd for Nørrebrogade. Det ubebyggede område ved Jagtvej/Tagensvej var endnu en del af Nørre Fælle. Det ydre Nørrebro med områderne omkring Haraldsgade var ligeledes ubebygget. Her var Aldersro Lergrav samt Lersøen under opfyldning med dagrenovation. Københavns Stadsarkiv.

Kort over Nørrebro fra 1926.

Området ved Jagtvej/Tagensvej er nu blevet bebygget og Sjællandsgade, Fensmarksgade m.fl. anlagt. Ved Haraldsgade er Lersø Parkallé nu anlagt hen over den tidligere Aldersro Lergrav. Københavns Stadsarkiv.

ning med Marstrand, Dedweg & Co til Titan Maskinfabrik og Jernstøberi. Virksomheden var grundlagt på *Den tredie Blegdam*. For at kunne få arbejdskraften frem til virksomheden, der blev anlagt langt uden for byen, finansierede Hauberg opførelsen af Fredensbro. Dermed var det muligt at føre den hestetrukne sporvognsline ud til fabrikken - Sølv-gades Sporveje, som Hauberg havde fået koncession på i 1885. Ved Tagensvej 97 blev der anlagt sporvognsremise og på naboejendommen etableret Københavns Hesteskofabrik.

Afgrænsning

Nørrebro strækker sig fra Peblinge Sø og Sortedams Sø i øst og grænser op til Frederiksberg Kommune mod syd langs Åboulevard og Ågade. Mod vest grænses op til Bispebjerg langs jernbanen fra Nørrebro station op til Lyngbyvejen. Herfra går grænsen til Østerbro langs Jagtvej og Tagensvej.

Industri kvarterer

De tidligste industrier blev etableret langs Søerne i 1700-tallet. Hele Nørrebro blev bebygget i løbet af 1800-tallet med tætte boligkarreer og med mange baggårdsvirksomheder. Spredt i bydelen findes i dag en række større grunde, der oprindeligt har huset en enkelt større virksomhed, som efter lukningen, er blevet afløst af en række forskellige mindre industrier.

Langs Nørrebrogade fra Søerne og udefter lå en række mindre baggårdsvirksomheder. I området var frem til 1954 en enkelt større maskinfabrik på adressen Guldbergsgade 29.

Fra omkring 1810 lå der en reberbane langs Nørrebrogade fra Meinungsgade til Jagtvej. Den lange grund genfindes i de nuværende matrikler langs Prinsesse Charlottes Gade ved bl.a. passagen Sjællands-gades Sideallé. Øst for, ved Nørrebrogade 66-68, lå en stald, hvor N.L. Smith og J. Chr. Mygind i 1872 etablerede maskinfabrikken Smith & Mygind. Senere skete der en sammenslutning med Theodor Hüttemeiers Fabrik til aktieselskabet Smith, Mygind & Hüttemeier, der eksisterede frem til 1956.⁷⁰ Herefter blev bygningerne overtaget af F.E. Bornings Bogtrykkeri, der lå her frem til 1988. Siden er fabrikskomplekset benyttet af en række mindre virksomheder.

Kvarteret afgrænset af Søerne, Nørrebrogade, Assistens Kirkegård

70

Industriregistreringen, Nationalmuseet.

og Åboulevard har haft en tæt koncentration af baggårdsvirksomheder. Den første større virksomhed var M.A. Heegaards Jernstøberi fra 1827.

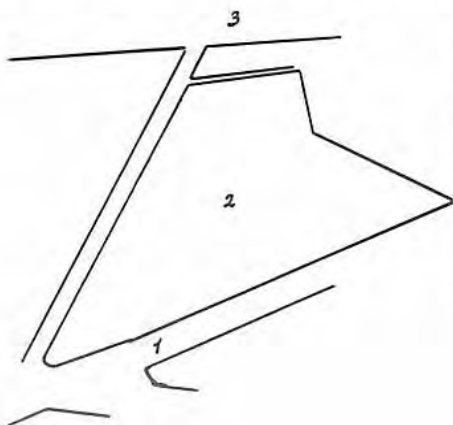

Foto af Frederiksborgvej (1) med Glud & Marstrands Fabrikker midt i billedet (2). Virksomheden producerede galvaniseret og emaljeret køkkenudstyr samt plastikprodukter, og lå her fra 1890'erne til 1966. I baggrunden øverst ses jernbaneterrænet i Lersøen (3), der udvikledes fra sø til mose og derpå blev opfyldt med dag- og natrenovation i perioden 1880 til omkring 1920. Foto Stadsingeniørens Direktorat, u.å.

Ryesgade

På ejendommen Ryesgade 3 blev i 1866 anlagt en arbejdsanstalt, der lå her frem til 1910. I 1915 flyttede Nordisk Metalvarefabrik ind i ejendommen og fandtes her til 1930. Siden 1930'erne har der ligget en lang række mindre industrier. Heriblandt autoværksted, forkromningsanstalt, papæskefabrik, kemisk fabrik, bogtrykkeri, maskinværksted m.m.

Et lignende broget billede tegner sig for ejendommen Ryesgade 19-23. Her lå fra 1887 til 1940 Goldschmidt & Nordholms tekstilfarveri og imprægneringsfabrik, der var grundlagt i år 1800. Omkring 1920 blev Nordisk Galvaniseringsanstalt etableret på ejendommen, som lå her til 1970. Ejendommen husede, ligesom Ryesgade 3, en række forskellige brancher fra 1930'erne og frem til i dag. Bl.a. kemisk fabrik, plasticfabrik, møbelmaler, trykkeri, benzinstation og autoværksted.

Jernbaneterrænet langs Hans Egedes Gade har siden Nordbanens nedlæggelse i 1921 og frem til i dag huset en række autoværksteder og servicestationer.

Ydre Nørrebro vest for Jagtvej fra Borups Allé i syd til Vermundsgade har haft såvel baggårdsvirksomheder som større virksomheder. De større virksomheder fandtes fortrinsvis i den nordlige del af området samt langs *Lersøens jernbaneterræn*.

Lyngbyvej

Vest for Lyngbyvej ved Haraldsgade, Lersø Parkallé og Aldersrogade var industriområde. Lyngbyvej 11 husede Danske Oliemøller og Sæbefabriker, der var i drift fra før 1840 til 1976. Fabrikken var grundlagt tilbage i 1753 i Odense og hed da Overgades Sæbesyderi.

Rådmandsgade

Rådmandsgade består af lange smalle grunde med en række mindre virksomheder karakteriseret ved beboelse i forhusene og med virksomhed/værksted i baghusene. Det fleste bygninger er opført i tidrummet fra 1878 til 1910. Kvarteret har rummet metalvarefabrikker, maskinfabrikker, smedeværksteder, garverier, forkromningsansalter, farveri og renseri, trykkerier, autoværksteder m.m.

Tagensvej

Omkring Tagensvej har der siden slutningen af 1800-tallet ligget en række større virksomheder. I nr. 51-55 lå fra 1876 E. Holm's Eftf., Jernstøberier frem til 1930, hvor virksomheden flyttede til Rentemestervej 80. Ved Titangade lå fra 1885 maskinfabrikken H. Rudolph Koe-

foed & Co. der i 1897 blev omdannet til Titan Maskinfabrik og Jernstøberi. På Tagensvej 61-63 lå fra 1888 L.C. Glad & Co's oliedestillation og raffinaderi. Københavns Hesteskofabrik og Sænkesmedie lå ved Tagensvej 47 fra 1882 og frem til 1958.

Ved nr. 97-101 blev i 1888 anlagt en remise for hestesporvognslinien, der førtes over den nyopførte Fredensbro og ud ad Tagensvej. I forbindelse med remisen fandtes smedie, snedkerværksted og lakering. Efter nedlæggelsen af hestesporvognslinien i 1905 blev bygningerne overtaget af småindustrier, såsom en maskinfabrik, en tandhjulsfabrik, en metalvarefabrik og senere en benzintank.

Foto af Tagensvej med Titan A/S midt i billedet. Fabrikken producerede elektriske maskiner, såsom kraner, transportanlæg, elevatorer, rulletrapper samt centrifuger, og havde produktion her fra 1897 til 1960. På fabriksområdet er i dag opført beboelsesejendomme. Foto Stadsingeniørens Direktorat, u.å.

Beboelsesområder ⁷¹

Nørrebro er kendetegnet ved mange baggårdsvirksomheder i det meste af bydelen. Omfattende saneringer i nyere tid har dog få reduceret antallet. I årene 1979 til 1985 blev hele Blågårdsgade-kvarteret med bl.a. Blågårdsgade, Baggesensgade, Todesgade og Korsgade saneret og den nuværende boligbebyggelse opført.

Ahornsgade/Elmegade

Boligbebyggelsen ved Ahornsgade, Elmegade, Nørre Alle, Fælledvej, Møllegade, og Birkegade blev opført i perioden 1884-89.

Dagmargården

Denne boligbebyggelse ved Ahornsgade og Gormsgade blev opført i 1967-70. ⁷²

De Gamles By

Dette område afgrænset af Nørre Allé, Møllegade, Guldbergsgade, Sjællandsgade og Tagensvej var sandgrave fra sidst i 1700-tallet til omkring 1850. I de følgende årtier blev sandgravene benyttet som losseplads frem til 1880'erne. På det opfyldte areal blev i årene 1885-92 opført "Almindeligt Hospital", der i 1919 blev omdannet til plejehjemmet "De Gamles By". ⁷³

F.F. Ulriks Gade-kvarteret

Kvarteret, der omkranses af Lyngbyvej, Borthigsgade, Studsgaardsgade og Haraldsgade, består af byggeforeningshuse, der blev opført i perioden fra 1907 til 1915.

⁷¹ Hvor intet andet er nævnt stammer oplysningerne fra Bydelsatlas Nørrebro

⁷² Foreningen Socialt Boligbyggeri 1942-1985.

⁷³ Eriksen, Lossepladser og opfyldning i København, s.64

Fogedgården

Denne boligbebyggelse afgrænset af Jagtvej, Fogedmarken og Rådmandsgade opførtes i 1942 på et område, der tidligere havde været benyttet til skolehaver.

Guldberg Have

Det trekantede boligområde vest for *De gamles By* langs Guldbergsgade og Sjællandsgade blev opført i 1937. (Se *De gamles By*).

Guldbergs Plads-området

Området, der er afgrænset af Jagtvej, Tagensvej, Sjællandsgade og Stevnsgade, blev bebygget i perioden 1915 til 1932. Arealet blev erhvervet af Københavns Kommune fra militæret i 1893 og var tidligere en del af Københavns Fælle.

Herman Triers Plads

På dette areal, afgrænset af Åboulevard, Rosenørns Allé og Julius Thomsens Gade, lå frem til nedrivningen i 1931 Ladegården. Her blev først i 1930'erne opført beboelsesejendomme.

Hermodsgården

Boligområdet opførtes i 1935 og er afgrænset af Hermodsgade, Sigurdsgade og Haraldsgade.

Jagtvej/Stefansgade

Denne boligbebyggelse afgrænset af Jagtvej, Hørsholmsgade, Stefansgade og Søllerødgade blev opført i tiden fra 1877 til 1934. Hele udstykningen bærer tydeligt præg af de tidligere smalle marklodder.

Kollegiegården

Bebyggelse Kollegiegården ved Tagensvej og Fogedmarken blev opført i 1959-61.⁷⁴

74

Foreningen Socialt Boligbyggeri 1942-1985.

Lersø Parkallé

Området afgrænset af Lersø Parkallé, Aldersrogade, Jagtvej hørte til Aldersro Teglværk, og her var lergrav fra midten af 1800-tallet til omkring 1890. Herefter blev lergraven opfyldt med dagrenovation og i 1922 udstykket til bebyggelse. På området blev opført en række institutioner, bl.a. Klostervængets Skole i 1932, Gammel Kloster i 1936, Maskinmesterskolen i 1941 og Københavns Navigationsskole i 1953.
(Se også Vibekevang)

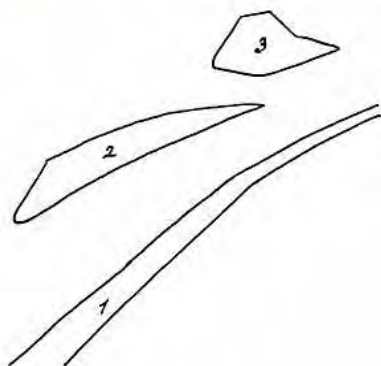

Foto af området omkring Bispeengen. Det brede grønne område, der strækker sig til højre langs beboelsesejendommene ved Lundtoftegade, er det gamle jernbaneterræn (1). Det åbne område ved Lundtoftegade var på dette tidspunkt Københavns Sporvejes skinnestedsplads, hvor der fandtes værksteder og oplagspladser (2). På området er der i dag opført beboelsesejendomme. Øverst til højre skimtes kvarteret omkring Glentevej, der var blandet industri- og boligkvarter (3). I baggrunden ses Bella-høj. Foto Stadingeniørens Direktorat, 1953.

Lundtoftegade-kvarteret

Bebyggelsen langs Lundtoftegade mellem Hillerødgade og Humlebækgade blev opført i årene 1915-45, og følger den gamle jernbanestrækning ved den nuværende Nørrebropark (tidl. Nørrebro Station på Nordbanen).

Sankt Hans Torv-området

Dette område blev bebygget med beboelsesejendomme i anden halvdel af forrige århundrede fra omkring 1845 til 1900.

Typografernes Hus

Boligbebyggelsen *Typografernes Hus* blev opført ved Tagensvej 200-238 i 1933.⁷⁵

Vibekevang

Dette beboelsesområde blev bebygget i 1926 og afgrænses af Vermundsgade, Haraldsgade og Lersø Parkallé. Området er den tidligere Aldersro lergrav, der lå i tilknytning til Aldersro Teglværk nær den nuværende Teglværksgade. Lergraven blev opfyldt med dagrenovation fra omkring 1890 til før 1922, hvor det opfyldte område blev udstykket til bebyggelse. (Se også Lersø Parkallé)

Grønne områder

Nørrebroparken

I 1863 blev jernbanestrækningen "Nordbanen" åbnet. Den gik fra daværende hovedbanegård ved Palads Teatret over Gyldenløvesgade, Rosenørns Allé og tværs op ad Hans Egedes Gade og Hørsholmsgade til Nørrebro Station. Stationen eksisterede frem til 1930, hvor banen blev nedlagt og området udlagt til Nørrebroparken.

⁷⁵

Foreningen Socialt Boligbyggeri 1942-1985.

Nørrebro

Blågårds Plads

Blågårds Plads er anlagt i 1899 efter at kommunen opkøbte den tidligere industrigrund, hvor M.A. Heegaards jernstøberi havde ligget siden 1827.

Assistens Kirkegård/Hans Tavsens Park

Hans Tavsens Park ligger langs Assistens Kirkegård, der er anlagt i 1760 på et område, hvor der tidligere var tobaksplantager.

Beauvais-grunden

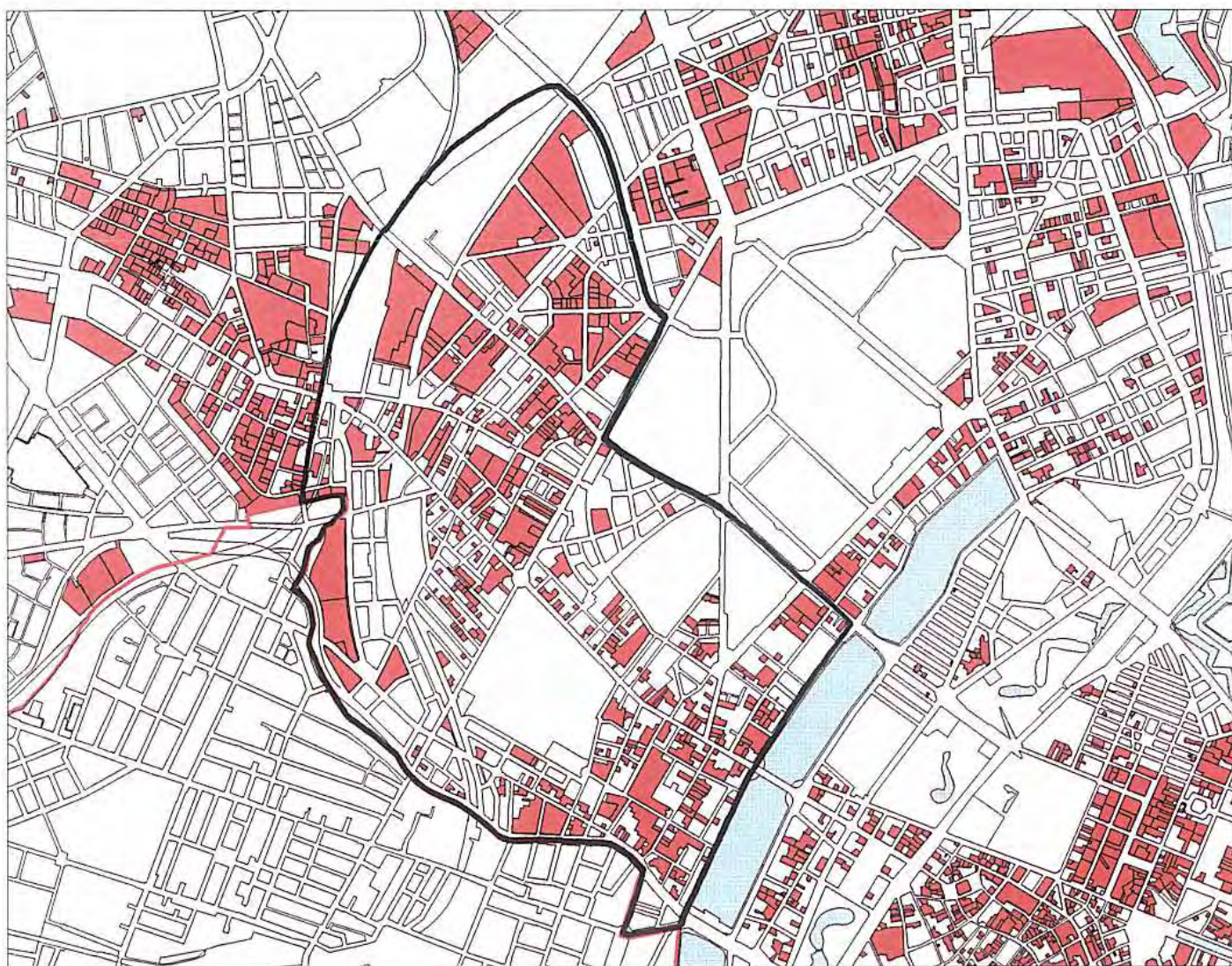
Beauvais-grunden er et tidligere industriområde langs Røvsingegade op til Lyngbyvej, der i dag er udlagt til grønt område. Her lå i perioden 1865 til 1958 virksomheden Beauvais A/S Dansk Vin og Konserver, der var grundlagt i Vangede i 1850. I 1940'erne og 1950'erne var der desuden benzintank, autoværksted, vulkaniseringsanstalt samt smedie på området.

Ændret arealanvendelse

Nørrebro er kendetegnet ved mange baggårdsvirksomheder og tidligere lå en del større virksomheder i det meste af bydelen. Allerede i 1800-tallet skete der ændringer i forbindelse med nedlæggelsen af nogle af bydelens tidligste industrivirksomheder. Det gælder således H.A. Heegaards jernstøberi i Blågårdsgade, hvis hele fabrikskompleks blev opkøbt af kommunen i 1899 og udlagt til Blågårds Plads.

Omfattende saneringer i nyere tid har yderligere reduceret antallet af baggårdsvirksomheder. I årene 1979 til 1985 blev hele Blågårdsgade-kvarteret med bl.a. Blågårdsgade, Baggesensgade, Todesgade, Korsgade og Todesgade saneret og den nuværende boligbebyggelse opført.

Endelig er der sket ændringer i arealanvendelsen på enkelte grunde, som det fremgår af adresselisten i appendix.

Kort over tidligere og nuværende industrigrunde.
Nørrebros mange baggårdsvirksomheder afspejler sig tydeligt på den indre bydel omkring Blågårdsgade. Ydre Nørrebro er ligeledes kendetegnet ved store koncentrationer af industrigrunde.

Vesterbro

Historie

Vesterbros jorder blev i 1600- og 1700-tallet benyttet til græsningsarealer, og her fandtes en række møller, reberbaner og tømmerpladser. Den ældste bebyggelse lå i området omkring Amerikavej og landevejskroen Sorte Hest. Byens slagterier og garverier var fra midten af 1800-tallet samlet langs Vesterbrogade. Her lå desuden en række gæstgiverier.

Ifølge Severin Sterms kvarterkort fra 1841 lå der på dette tidspunkt bebyggelse langs Vesterbrogade ud til Enghavevej. Syd for vejen fandtes skydebanen og langs Eskildsgade en reberbane.

Den tætte boligbebyggelse blev opført i perioden fra 1850 til 1910 i forbindelse med den store indvandring til hovedstaden fra hele landet. Der var tale om et omfattende spekulationsbyggeri med forhuse og baghuse. En lang række mindre virksomheder fandtes i baghuse, kældre eller butikslokaler.

Den første banegård blev anlagt i 1847 på nuværende Hovedbanegårds terræn og banestrækningen løb ad det nuværende Halmtorvet og Sønder Boulevard og videre ud gennem Valby. Slagterierne lå oprindeligt ved Trommesalen, men flyttede i 1879 til den nye *Brune Kødbý* ved Halmtorvet. Kødbýen blev opført øst for Vestre Gasværk fra 1857, hvor *Den hvide Kødbý* ligger i dag.

Afgrænsning

Vesterbro afgrænses mod øst af Bernstorffsgade, mod nord af Gammel Kongevej og Frederiksberg Kommune, mod vest af Kongens Enghave langs Enghavevej og mod syd af Vasbygade.

Industrikvarterer

Københavns første gasværk - Vestre Gasværk - blev anlagt i 1857 ud til strandlinien. Her blev anlagt havn for losning af kul og bolværket lå langs den nuværende Ingerslevsgade. Gasværket var i drift til 1927, hvor det blev revet ned og på grunden blev *Flæsketorvet* (*Den hvide Kødbý*) opført.

Af de tidligste industrier blev Meldahls Støberi anlagt i 1811 (Vesterbrogade 28), F. Eszlingers Sæbefabrik i 1814 (Vesterbrogade 77) og i 1847 blev bryggeriet Carlsberg etableret ved Vesterfælledvej. I anden halvdel af 1800-tallet blev der etableret en række større virksomheder langs Vesterbrogade. Således Eickhoffs Maskinfabrik fra 1865 (nr. 95A) og Bing & Grøndahl fra 1915 (nr. 149).

Indre Vesterbro

Indre Vesterbro er afgrænset af Vesterbrogade fra Reventlowsgade til Dannebrogsgade, Halmtorvet og Tietgensgade samt Den brune Købby. Området har huset en række virksomheder, der typisk er placeret i baghuse, kældre eller butikslokaler. Her har bl.a. været autoværksteder og -lakerere, smede- og maskinværksteder, galvaniseringsanstalter, renserier, møbel- og træindustri samt trykkerier.

Amerikavej-området

Området omfatter Amerikavej, Enghavevej, Vesterfælledvej, Sundevedgade, Tøndergade og Vesterbrogade. Her har siden år 1900 eksisteret en række industrivirksomheder.

Møbel- og træindustrien har fra omkring år 1900 været mest udbredt i kvarteret. En lang række snedkerværksteder, maskinsnedkerier samt en enkelt møbelfabrik fandtes her.

Allerede fra omkring 1930 dukker de første autoværksteder op, og de fleste findes på Amerikavej. På Enghavevej lå fra ca. 1930 til 1960 Københavns Vognfabrik.

Smede- og metalvirksomheder har eksisteret siden 1900 og de lå primært på Vesterbrogade samt Amerikavej, Enghavevej og Sundevedsgade.

Renseri-er dukkede op omkring 1940 og fandtes på Amerikavej, Enghavevej og Vesterfælledvej.

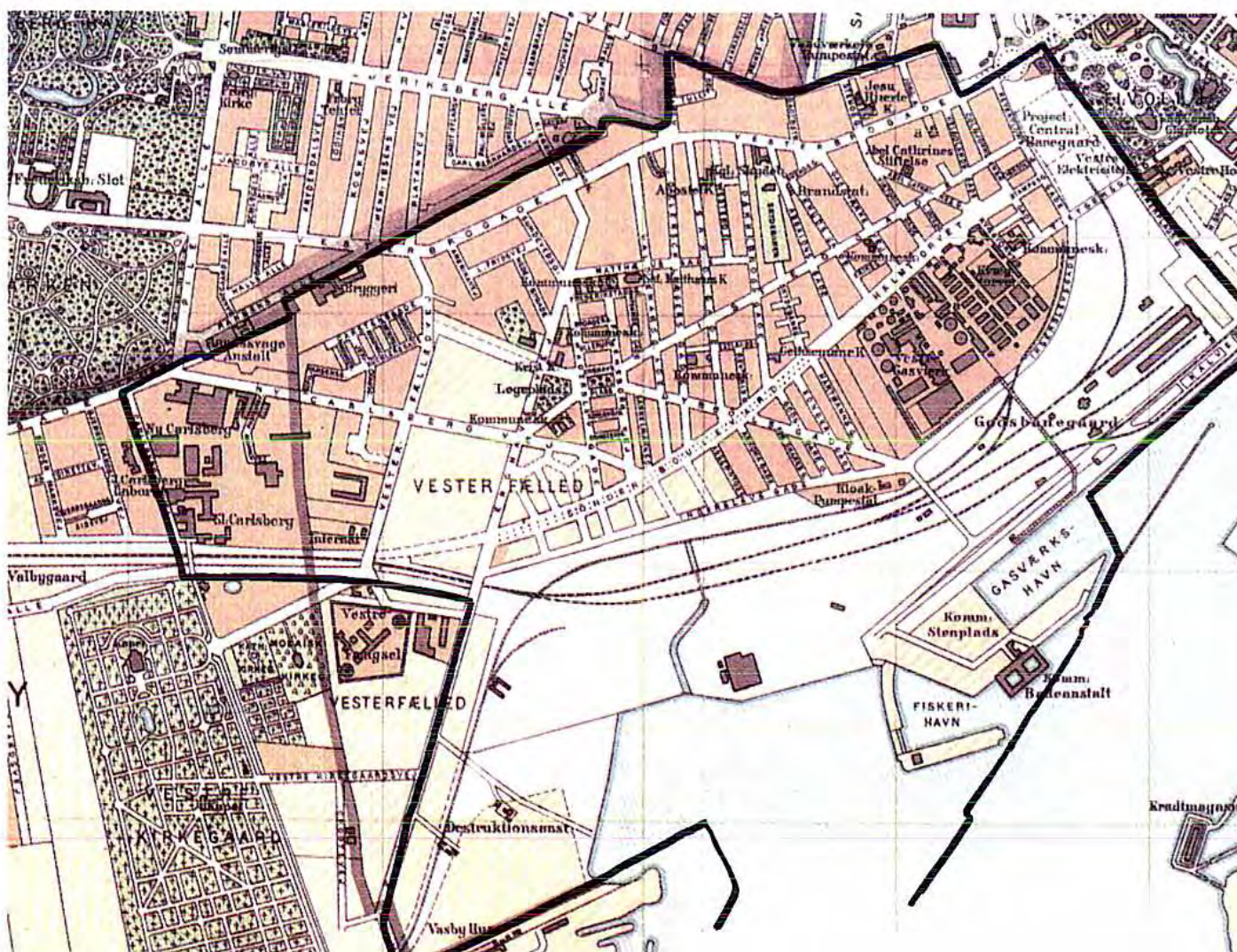
Arealet ud mod Vesterbrogade husede fra omkring 1930 til 1970 en vulkaniseringsanstalt.

Sæbefabriker fandtes først i århundredet fra omkring 1910 til 1930.

Kemiske virksomheder fandtes fra 1930 og frem til i dag på Amerikavej og Vesterbrogade, og først i 1900-tallet en enkelt virksomhed i Sundevedsgade.⁷⁶

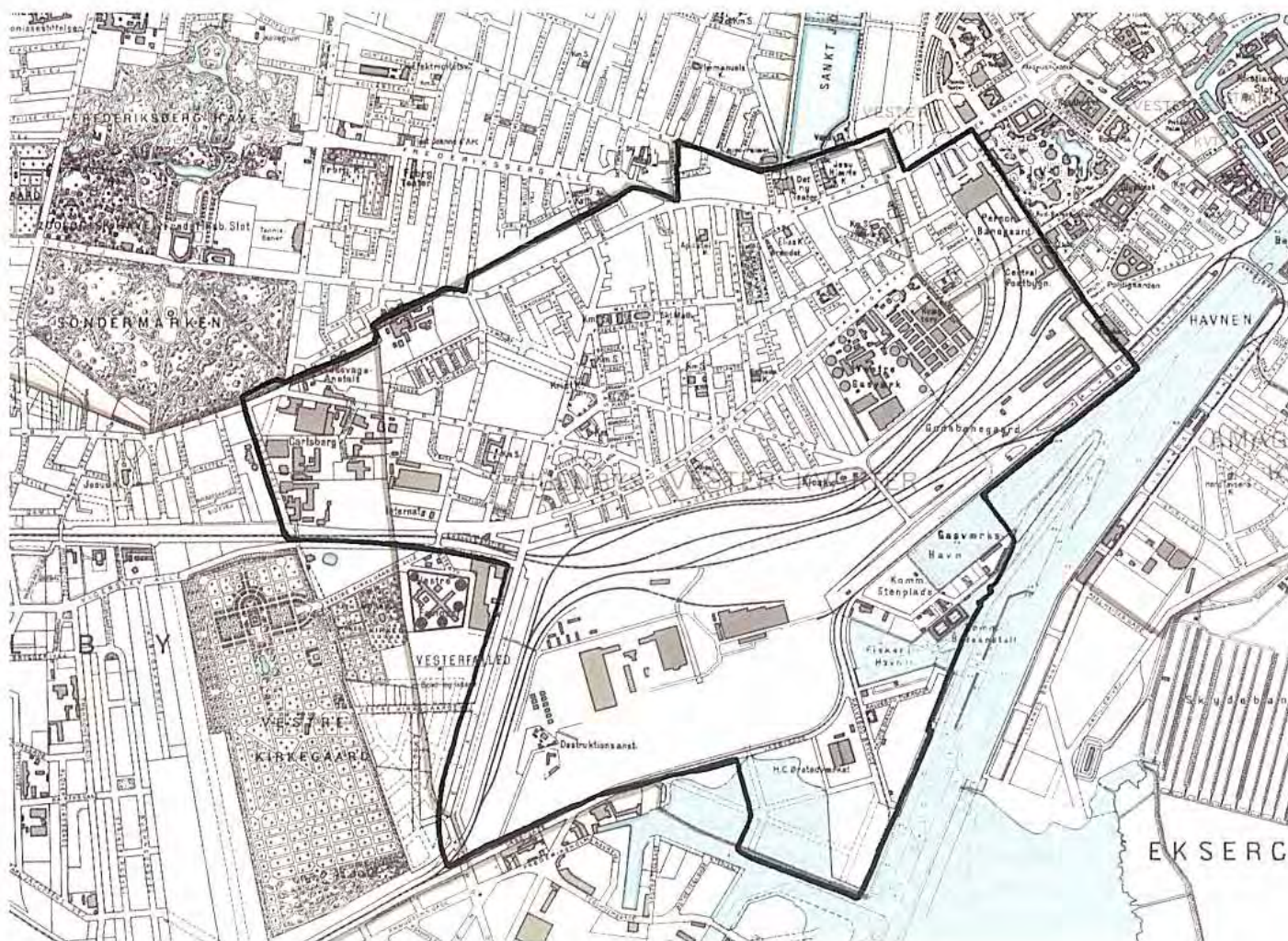
Kalvebod Brygge

Området mellem Kalvebod Brygge og Hambrosgade var tidligere et tæt industri- og handelskvarter med mange forskellige mindre virksomheder. Området fortsatte vest på til godsbanegården, idet Bernstorffsgade sluttede ved Polititorvet. Mellem Polititorvet og Kalvebod Brygge lå en karré med

Kort over Vesterbro fra 1906.

På dette tidspunkt er det meste af bydelen udbygget. Dele af Vester Fælled samt området ved Sønder Boulevard og Ingerslevsgade er endnu ubebygget. Godsbaneterrænet samt godsbanegården er anlagt og i havnen er Gasværkshavnen anlagt. Københavns Stadsarkiv.

Kort over Vesterbro fra 1926.

I forhold til kortet fra 1906 er de store ændringer sket ved havnefronten. Syd for Gasværkshavnen er skabt nye havnearealer og H.C. Ørstedværket opført. Den sidste del af Vester Fælled omkring Sønder Boulevard og Enghavevej er blevet bebygget. Københavns Stadsarkiv.

Vesterbro

mindre industrier. Gennem området løb den nu nedlagte Syndergaardsgade, der gik parallelt med Mitchellsgade

Det vestlige område omkring den tidligere Syndergaardsgade husede bl.a. autoværksteder, benzintank, vulkaniseringsanstalt, galvaniseringsanstalt, kemikalielager, værktøjsfabrik, fødevarefabrik og biscuitfabrik.

Mellem Hambrosgade og Kalvebod Brygge fandtes bl.a. galvaniseringsanstalt, kemikaliefabrik, vulkaniseringsanstalt, metalvarefabrik, benzintanke, autoværksted, ovnlakereri, fiskekonservesfabrik og fødevarefabrik. Hele området blev saneret i 1967 samtidig med, at Syndergaardsgade blev sløjfet og Bernstorffsgade ført igennem til Kalvebod Brygge. I stedet blev det nuværende industrihus (Falckhuset) opført.

Godsbanegården

I forbindelse med anlæggelsen af Godsbanegården blev en del af Kalvebod strand opfyldt i 1894-96. Midt i området blev DSB's centralværksteder og den gule boligby opført i 1907-10 omkring Otto Busses Vej.

Centralværkstederne rummer værksteder for lokomotiver og togvogne og her findes smedier, malerværksteder, snedkerier samt lagerpladser for benzin, olie og andre kemikalier. Nord for Otto Busses Vej lå frem til 1988 området kaldet *Kirkegården*, hvor udrangerede lokomotiver og vogne blev afbrændt og skrottet. I administrationsbygningen blev indrettet bl.a. kemisk laboratorium samt atelier til lyskopiering.⁷⁷

Beboelsesområder⁷⁸

Allerede omkring midten af 1800-tallet fandtes der boligbebyggelse ud langs Vesterbrogade, og mest i form af mindre 2-etages bygninger. Bebyggelsen syd for Vesterbrogade er påvirket af de lange lige strandlodder, der kendetegnede området før 1850'erne.

I den indre del af Vesterbro findes de ældste høje boligkarreer, der er opført i perioden fra 1850'erne og op til omkring 1910.

Garvergården

Denne boligbebyggelse ved Saxogade, Dannebrogsgade og Matthæusga-

⁷⁷ Busse, Statsbanernes nye Centralværksteder ved Kalvebodstrand, 1909

⁷⁸ Hvor intet andet er nævnt stammer oplysningerne fra Bydelsatlas Vesterbro.

de blev opført i 1975-77.⁷⁹ Navnet kan henføres til, at Danske Provinslagtermestres Hudauktionsalg tidligere lå på ejendommen.

Humbleby

Byggeforeningen Humleby blev opført mellem 1886 og 1891 i området afgrænset af Vester Fælledvej og Carlsberg Bryggerierne.

Ingerslevgade-området

I trekant området mellem Sønder Boulevard og Ingerslevsgade op til Dybbølsgade var oprindelig strandlinien. Efter opfyldning sidst i 1800-tallet blev de nuværende beboelsesejendomme opført.

Skydebanekarréen

Beboelsesområdet mellem Vesterbrogade og Istedgade blev opført i begyndelsen af 1890'erne. Haven bag Københavns Bymuseum var tidligere skydebane, der strakte sig helt ud til strandkanten syd for Sønder Boulevard.

Vester Fælledvej-området

Beboelsesområdet afgrænset af Vester Fælledvej, Sønder Boulevard, Enghavevej og Lyrskovgade blev opført omkring 1930.

Grønne områder

Enghaveparken blev anlagt i 1929 samtidig med opførelsen af den omkringliggende bebyggelse. Området var op til 1928 udlagt til kolonihaver.

Skydebanehaven var, som navnet angiver, tidligere skydebane der oprindelig gik helt ud til strandbredden. Området tilhørte Det Kongelige Skydeselskab, der i 1786 opførte sit hovedsæde ved Vesterbrogade (nu Københavns Bymuseum). Med anlæggelsen af den første jernbane i 1847, der løb på nuværende Sønder Boulevard, blev skydebanen afkortet. Samtidig blev beboelsesejendommene i området opført og i 1887 blev Skydebanemuren opført. I 1949 blev skydebanen udlagt til grønt område.

⁷⁹

Foreningen Socialt Boligbyggeri 1942-1985.

Vesterbro

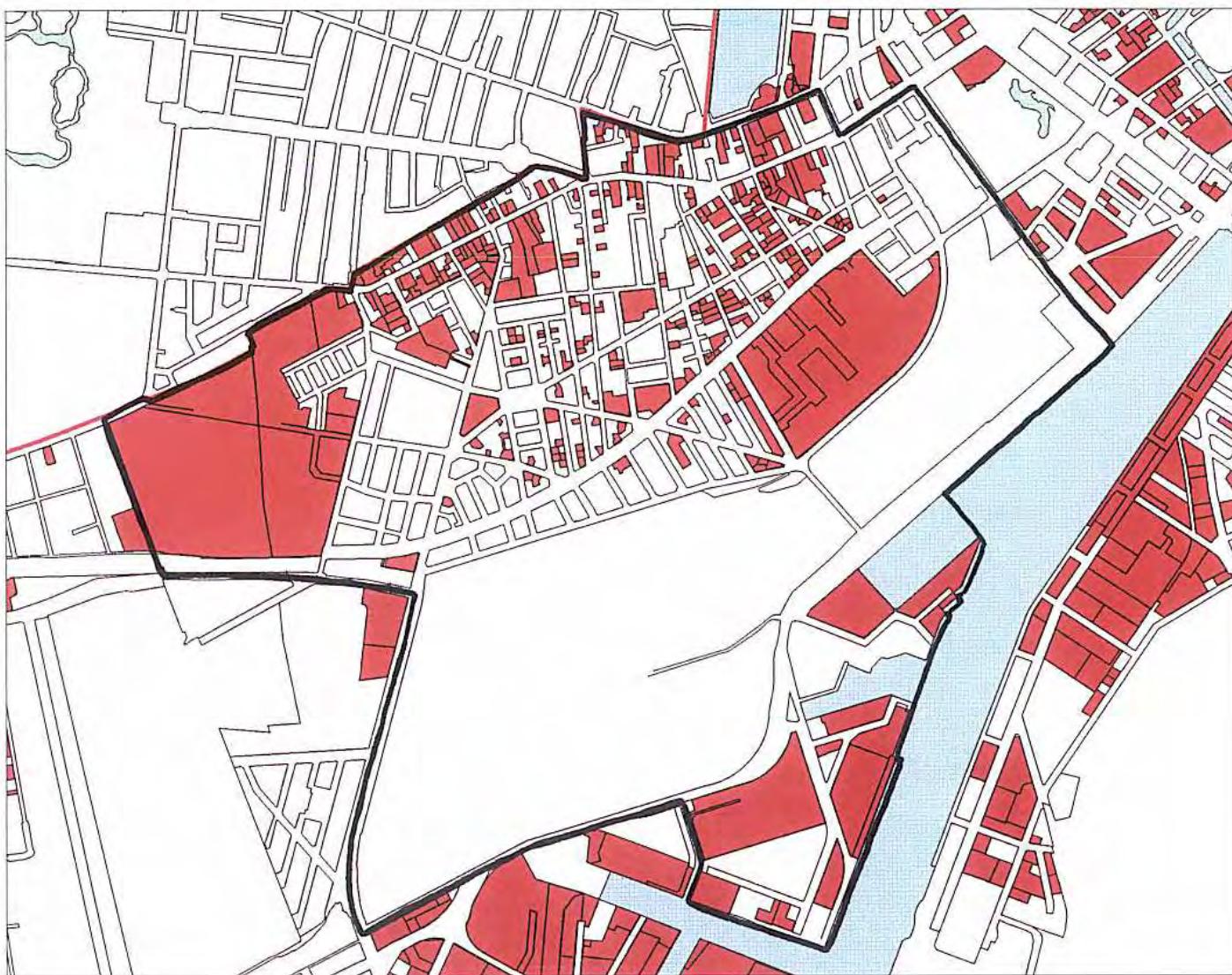
Rektorparken er anlagt i 1955-57 i forbindelse med opførelsen af Otto Mønstedts kollegium. På området lå tidligere haveforeningen Fred.

Ændret arealanvendelse

Mange af baggårdsvirksomhederne er forsvundet i forbindelse med de saneringer, der har fundet sted på Vesterbro. Også de større virksomheder er forsvundet, f.eks. Eickhoffs Maskinfabrik og Vester Gasværk.

Den østlige del af Ingerslevsgade var oprindelig godsbaneområde, hvor der var spor ind til Den brune Kødbý. Godsbanelinien til Kødbýen blev nedlagt omkring 1970 og langs Ingerslevsgade blev der etableret en række mindre virksomheder, bl.a. autoværksted, vulkaniseringsanstalt og pelsgarveri. Alle bygningerne blev revet ned i 1995 og i dag er DGI-sportscenter opført.

Endelig er der sket ændringer i arealanvendelsen på enkelte grunde, som det fremgår af adresselisten i appendix.

Kort over tidligere og nuværende industrigrunde.

De helt store industrigrunde i bydelen ses i området mellem Halmtorvet og Ingerslevsgade. Her lå først Vestre Gasværk og Den brune Kødbý. Efter anlæggelsen af Den hvide Kødbý, husede Den brune Kødbý en række mindre industristri. Den øvrige del af Vesterbro har haft mange baggårdsvirksomheder bl.a. langs Vesterbrogade. Hele det vestlige område domineres af Carlsberg Bryggerierne. Da DSB's centralværksteder ligger på umatrikuleret område, er de ikke markeret på kortet.

Kongens Enghave

Historie

Med anlæggelsen af Frederiksholms Tegl- og Kalkværk i 1871 kom den første industrielle produktion i området. Kongens Enghave var oprindeligt en halvø ud i Kalveboderne og helt frem til 1870 var der fællede og marker i området.

Navnet stammer fra, at området tilhørte kongen og var udlagt til høbjergning for hofholdningen. Området overgik til bønderne i Valby i 1795 og blev i 1887 erhvervet af staten og udlagt til fællede. Valby Fællede blev i 1913 udlagt til losseplads, og i de følgende årtier blev der foretaget en opfyldning af arealet ud i Kalveboderne.

Med nedlæggelsen af teglværket i 1918 skete der omfattende ændringer af området. Teglværkshavnen blev skabt ved opfyldninger og udgravninger og havnearealerne blev udlagt til industriområde. På store dele af teglværkets grund blev der opført boligkvarterer. Den sydlige og vestlige del blev udlagt til kolonihaver.

Afgrænsning

Kongens Enghave omfatter hele Sydhavns-området, og grænser mod øst op til Vesterbro langs Enghavevej, og mod nord og vest til Valby langs Vigerslev Allé, Sjælør Boulevard og Valby Parken.

Industrikvarterer

Den tidligste industri i Kongens Enghave var Frederiksholms Tegl- og Kalkværk, der blev etableret i 1871 og var i drift frem til 1917. Efter nedlæggelsen blev Teglværkshavnen skabt i 1918 og hele havneområdet blev udlagt til industriområde. Her fandtes bl.a. skibsværfter, metalindustri, bilsamlefabrikker (Automobiles Citroën, Ford), Nordisk Diesel og Traktor Compagni, Dansk Ilt- og Brintfabrik, kabelfabrik, Københavns Asfaltfabrik, Hollesens Fabrikker, kul- og kokskompagnier og karosserifabrik. Desuden har der ligget flere mindre værksteder, autoværksteder og benzinstationer.

Sydhavnen

Området syd for Langebro var i 1700-tallet tømmerpladser og i forbindelse med opførelsen af Vestre Gasværk i 1857 blev der anlagt kaj-

anlæg ved den nuværende Dybbølsbro Station langs Ingerslevsgade. I forbindelse med opfyldningen og anlæggelsen af Godsbanegården i 1894-96 blev den nuværende Gasværkshavn anlagt. I perioden fra 1915 til 1933 blev Sydhavnen anlagt med Tømmergraven og Teglværkshavnen. På området omkring Teglværkshavnen etablerede Københavns Flydedok & Skibsværft sig i 1916, der i 1924 blev købt af Burmeister & Wains Skibsværft. Skibsbyggeriet fortsatte her frem til omkring 1940, mens motorfabrikken lå her til 1980.

H.C. Ørsted Værket blev anlagt i 1920 ved Vasbygade og Tømmergravsgade. Videre ud ad Tømmergravsgade fandtes Københavns Brændselskompagni, der havde olielager. Desuden har der ligget benzinstation og autoværksteder. Ud til havnefronten har der ved Fiskerihavns-gade siden omkring år 1900 været skrotpladser og produkthandel. Fra 1930'erne og frem til 1980 lå her Petersen & Albeck, skibsfugning og smelteri, der i dag videreføres af Uniscrap Genindvindingsindustri.

Omkring Teglholmsgade blev der etableret industrigrundene i takt med Teglholmens dannelse ved opfyldninger fra 1917 og frem. Den store dominerende virksomhed var Burmeister & Wains Maskin- og Skibsbyggeri, der frem til 1980 producerede skibsmotordele. Af øvrige virksomheder i området kan bl.a. nævnes General Motors (lakering af karosserier og forniklingsanstalt), Dansk Dammann Asfalt, Hermann Raffel (jern- og metalvarer) samt Emil V. Abrahamson (produktion af farver og kemikalier). Desuden har der været en række mindre virksomheder som maskinfabriker, autoværksteder, transportfirmaer, olielagre og oplagspladser.

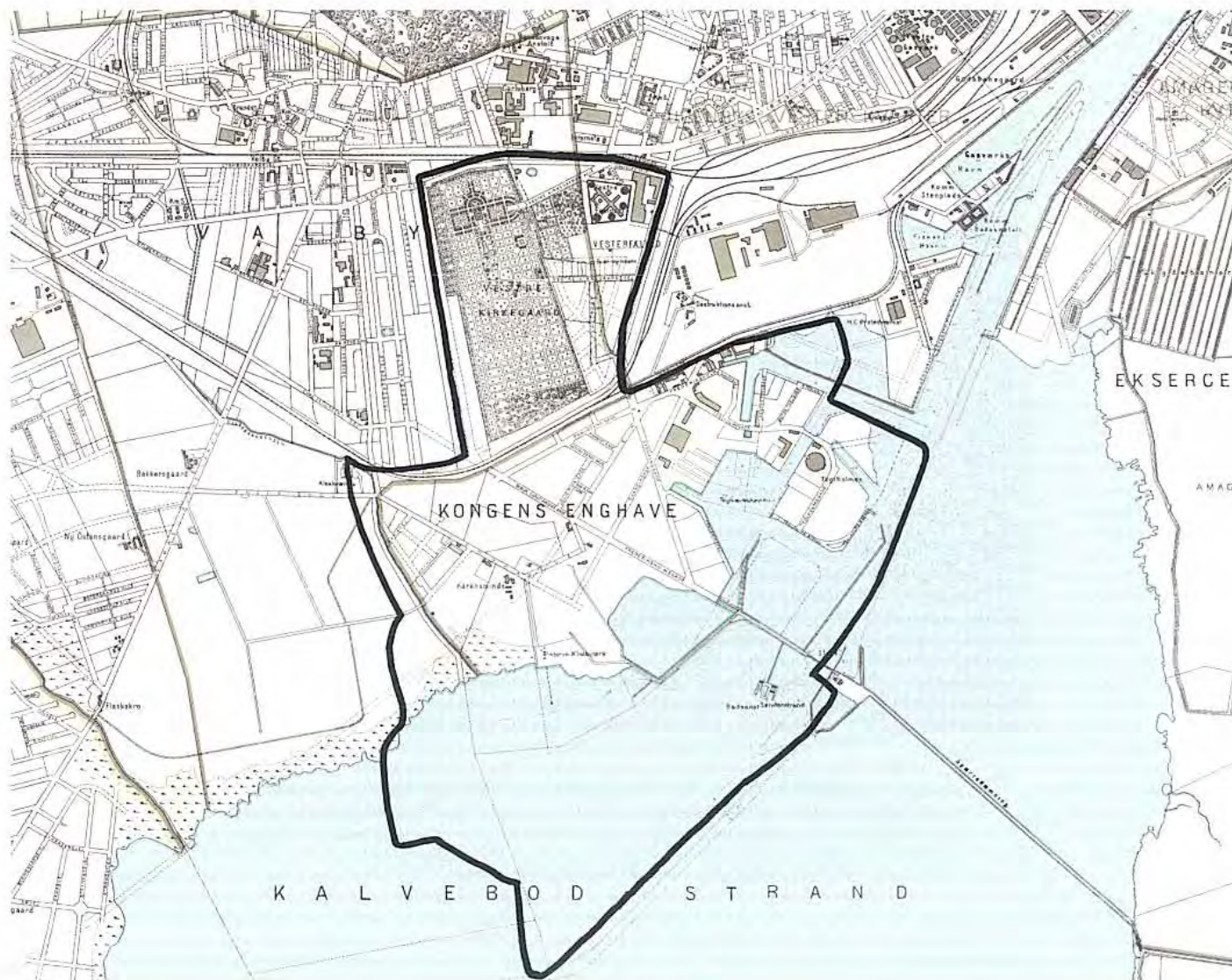
Ud mod Teglholmsløbet har der omkring Vestre Tegl-gade bl.a. ligget Københavns Galvaniseringsanstalt fra 1917 til sidst i 1960'erne. Virksomheden var grundlagt tilbage i 1858 og havde frem til 1950'erne også en afdeling i Adelgade 83. Af andre virksomheder i Vestre Tegl-gade har været Københavns Acetylenfabrik, Glostrup Produkt Handel samt maskinværksteder, smedeværksteder, lager og spedition. Omkring Østre Tegl-gade har bl.a. været Dansk Asfaltfabrik i perioden 1924 til 1984, hvor der senere anlagdes benzintank og autoværksted.

Sydhavnsgade

Fords bilsamlefabrik var en af de tidligste virksomheder, der blev etableret her i 1919, og området har huset flere industrier samt oplagspladser ud til Teglværkshavnen. Mellem Sydhavnsgade og havnen er flere af industribygningerne erstattet af kontorbygninger.

Bydelen domineres af Frederiksholms Teglværk, der lå her fra 1871 til 1917. Vest for teglværket lå få spredte bebyggelser og mod nord Vestre Kirkegård. Københavns Stadsarkiv.

Kort over Kongens Enghave fra 1926.

Bydelen er præget af store forandringer på havnefronten. Teglværket er nedlagt og området markant ændret i forbindelse med anlæggelsen af Teglværkshavnen. På teglværkets areal er anlagt veje og opført beboelsejendomme. Københavns Stadsarkiv.

Foto af Teglsværkshavnen, der blev anlagt i årene 1916-20. I forgrunden ses kulbunkerne mellem kajen og Sydhavnsvej. Her er i dag opført kontorbygninger. Øverst til højre ses B & W's runde støberihal. I forgrunden til venstre ses Nordisk Diesel og Traktor Compagni. Foto Stadsingeniørens Direktorat, u.å.

Grønrisvej

Kvarteret ved Grønrisvej, Stubmøllevej og Ellebjergvej har rummet en række mindre virksomheder, bl.a. maskinfabriker, maskinværksteder, autoværksteder, sprøjtelakering og servicestationer.

Beboelsesområder

De første beboelseskvarterer blev opført i løbet af 1910'erne i kølvandet på den internationale byplankonkurrence i 1908. Frem til omkring 1950 blev bydelen udbygget med de eksisterende beboelsesejendomme.⁸⁰

Bavnehøjkvarteret

Boligkvarter, der er afgrænset af Bavnehøj Allé, Enghavevej og Vestre Kirkegård, blev bebygget i 1920'erne.

Frederiksholmskvarteret

Dette boligkvarter syd for P. Knudsens Gade blev opført omkring 1918 på de arealer, hvor Frederiksholms Tegl- og Kalkværk havde ligget siden 1870'erne. Bebyggelsen ved *Scandiagade* blev opført i 1936-44 ligeledes på den tidligere teglværksgrund.

Musikbyen

Musikbyen, der er afgrænset af Ellebjergvej og området omkring Borgmester Christiansens Gade, blev opført i 1930'erne.

Grønne områder

Bydelens største grønne område er Tippen på 17,9 ha. Området er opfyldt og blev fredet i 1990.

Der findes 5 kolonihaver hvor H/F Frem fra 1932 er anlagt på en del af Frederiksholms Tegl- og Kalkværks område. De øvrige kolonihaver er alle anlagt på tidligere losseplads- eller anden opfyldning. Det drejer sig om Frederikshøj (1932), Ny Kongens Enghave (1940), Musikbyen (1953) og Solskrænten (1968).

80

Hvor intet andet er nævnt stammer oplysningerne fra Bydelsatlas Kongens Enghave

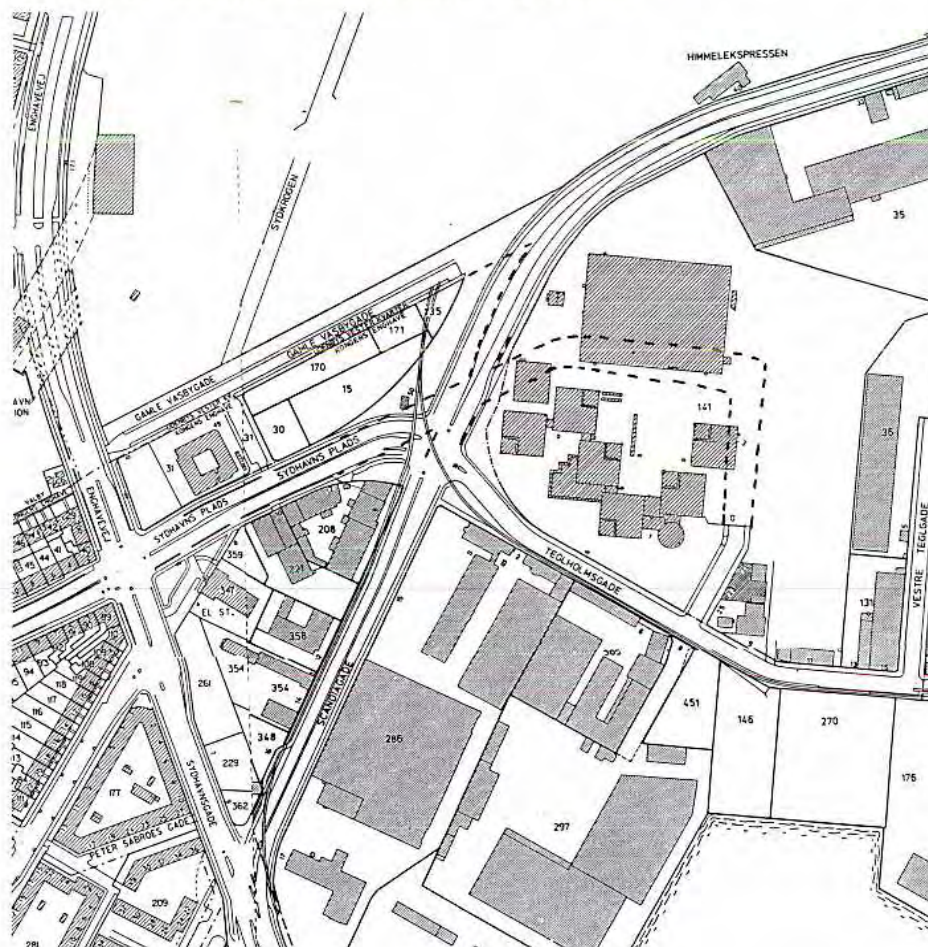
Ændret arealanvendelse

Området omkring P. Knudsens Gade husede fra 1871 til 1917 Frederiksholms Tegl- og Kalkværk og efter nedrivning blev der opført beboelsesejendomme omkring 1918.

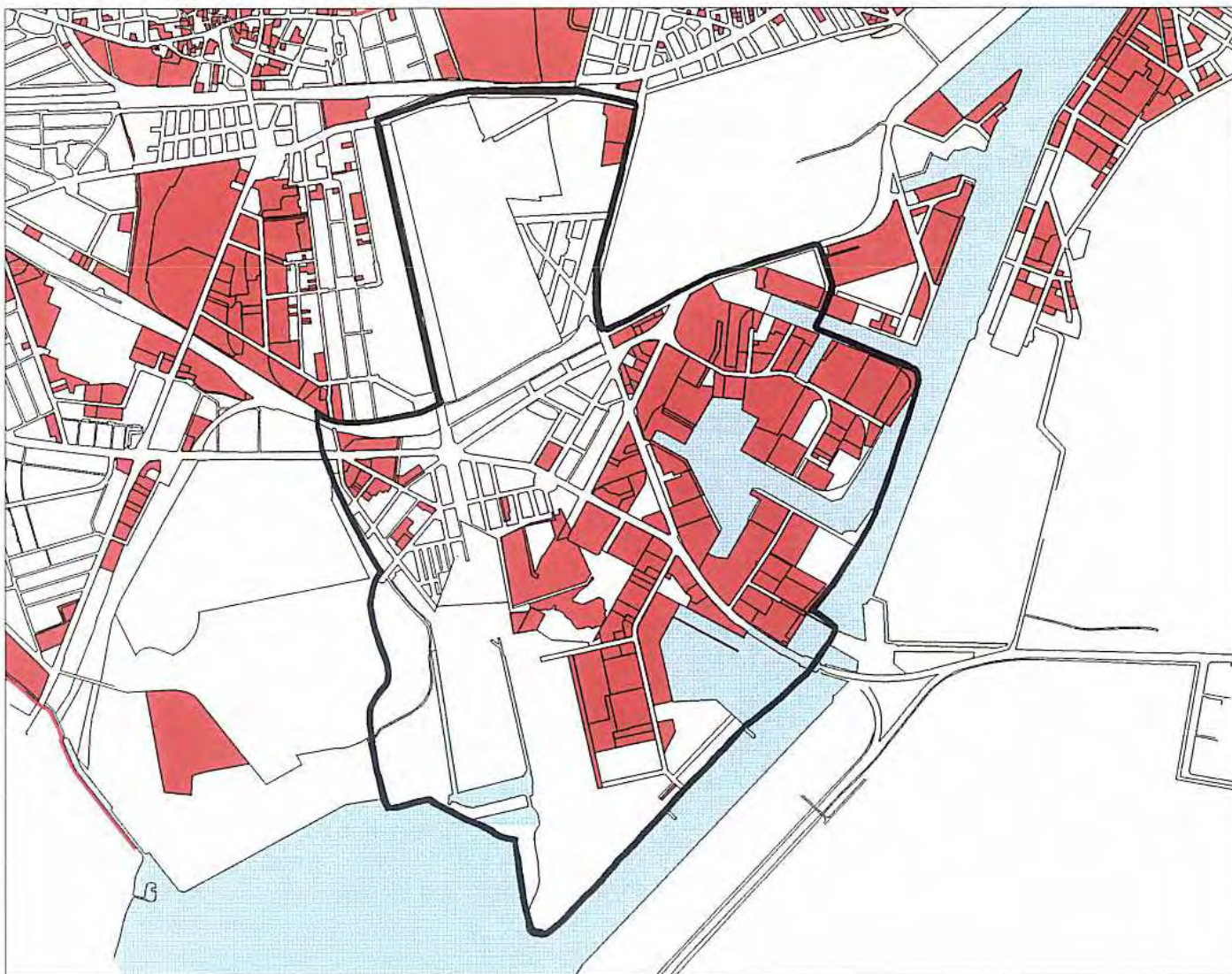
Sydhavns Plads var oprindeligt den første del af Frederiksholms Havnevej, der udgik fra Enghavevej og fortsatte tværs ind over den nuværende matrikel nr. 141 KE ud i den sidste etape, der fortsat eksisterer. I forbindelse med omlægning af veje og matrikler blev den første etape omdøbt til Vasbygade. Da Vasbygade blev omlagt i 1964 ændredes navnet til Gamle Vasbygade og omkring 1990 til Sydhavns Plads.

Hele området er en del af industrikvarteret i Sydhavnen og her har været asfaltfabrik, petroleum- og brændselsoplag, autoophug, jern- og metalhandel m.m.

Endelig er der sket ændringer i arealanvendelsen på enkelte grunde, som det fremgår af adresselisten i appendix.

Kort over området ved Sydhavns Plads og Vasbygade med de tidlige gadeforløb indtegnet.

Kort over tidligere og nuværende industrigrunde.

Kongens Enghave er præget af de mange store industrier, der ligger i tilknytning til Sydhavnen og området omkring Sydhavnsgade. Den øvrige bydel er præget af beboelsesområder og haveforeninger, der er udbredt i det sydvestlige område.

Valby

Historie

Valby blev allerede i 1847 stationsby i forbindelse med anlæggelsen af Danmarks første jernbane.⁸¹ Landsbyen fik et betydeligt opsving som landliggerby, men først fra 1890'erne skete en egentlig byudvikling. Bydelen har et varieret mønster med rene industrikvarterer, beboelseskvarterer, grønne området samt blandede industri- og boligområder.

Ved indlemmelsen i Københavns Kommune i 1901 lå bebyggelsen omkring de to landsbyer Valby og Vigerslev. Størstedelen var endnu landbrugsarealer. Af kort fra 1906 fremgår det, at store dele af Valby stadig er åbne marker. Bortset fra F.L. Smith's maskinfabrik er hele området vest for Gammel Køge Landevej og syd for Vigerslev Alle ubebygget.

Op til begyndelsen af 1950'erne var der stadig ubebyggede områder i Valby og Vigerslev. Nogle steder grænsede markerne op til bebyggelsen eller industrierne. Andre steder skete overgangen fra mark til bebyggelse via kolonihaver eller nyttehaver. Sidstnævnte var et udbredt fænomen, der kendes fra store dele af bydelen. Ofte købte folk en grund, opførte et lille lysthus, der senere udskiftedes med en villa. Denne fremgangsmåde kendes bl.a. fra Vigerslev.

Afgrænsning

Valby grænser mod øst op til Kongens Enghave og Frederiksberg Kommune. Mod vest til Hvidovre og Rødovre Kommuner, mod nord til Damhussøen og i syd til Kalveboderne.

Industrikvarterer

I Valby er der to industrikvarterer, hvor det ene ligger i det gamle Valby og er kendetegnet ved en blanding af beboelsesområder, virksomheder samt baggårdsvirksomheder. Det andet og helt store industrikvarter ligger syd for Vigerslev Alle, og dette område er byens største.

Syd for jernbanen ved Følager ligger en høj koncentration af virksomheder, ligesom området langs Gammel Køge Landevej. Her ligger Værkstedsbyen, der opførtes i flere omgange, med det formål at

⁸¹

I det daværende monarki blev den første jernbane dog anlagt allerede i 1844 mellem Kiel og Altona i Holsten, som på dette tidspunkt var den økonomisk mest udviklede del af landet.

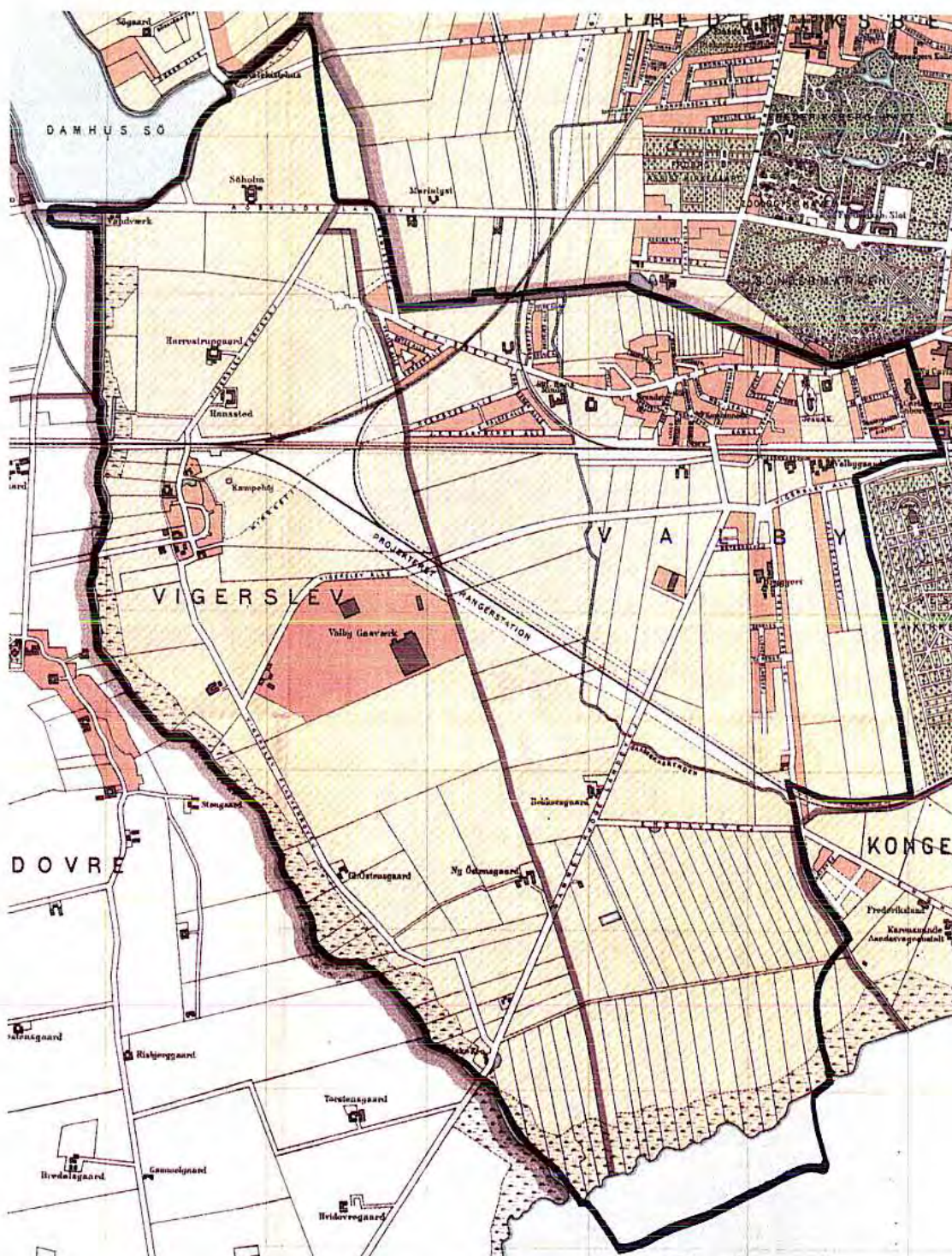
Foto af den ældre del af Valby nord for jernbanen. Midt i billedet ses De danske Bomuldsspinderier, der lå her fra 1908 til 1967, hvorefter produktionen flyttede til Vejle. Den hvide bygning i forgrunden til venstre, tilhørte Porcelænsfabrikken Norden, der lå her fra 1920 til 1990. Foto Stadsingeniørens Direktorat, u.å.

huse de sanerede baggårdsvirksomheder fra brokvartererne. I det øvrige Valby samt i Vigerslev findes mindre virksomheder, der ligger spredt ofte i baghuse på de enkelte grunde. Valby havde i 1935 ca. 900 virksomheder.

Det gamle Valby

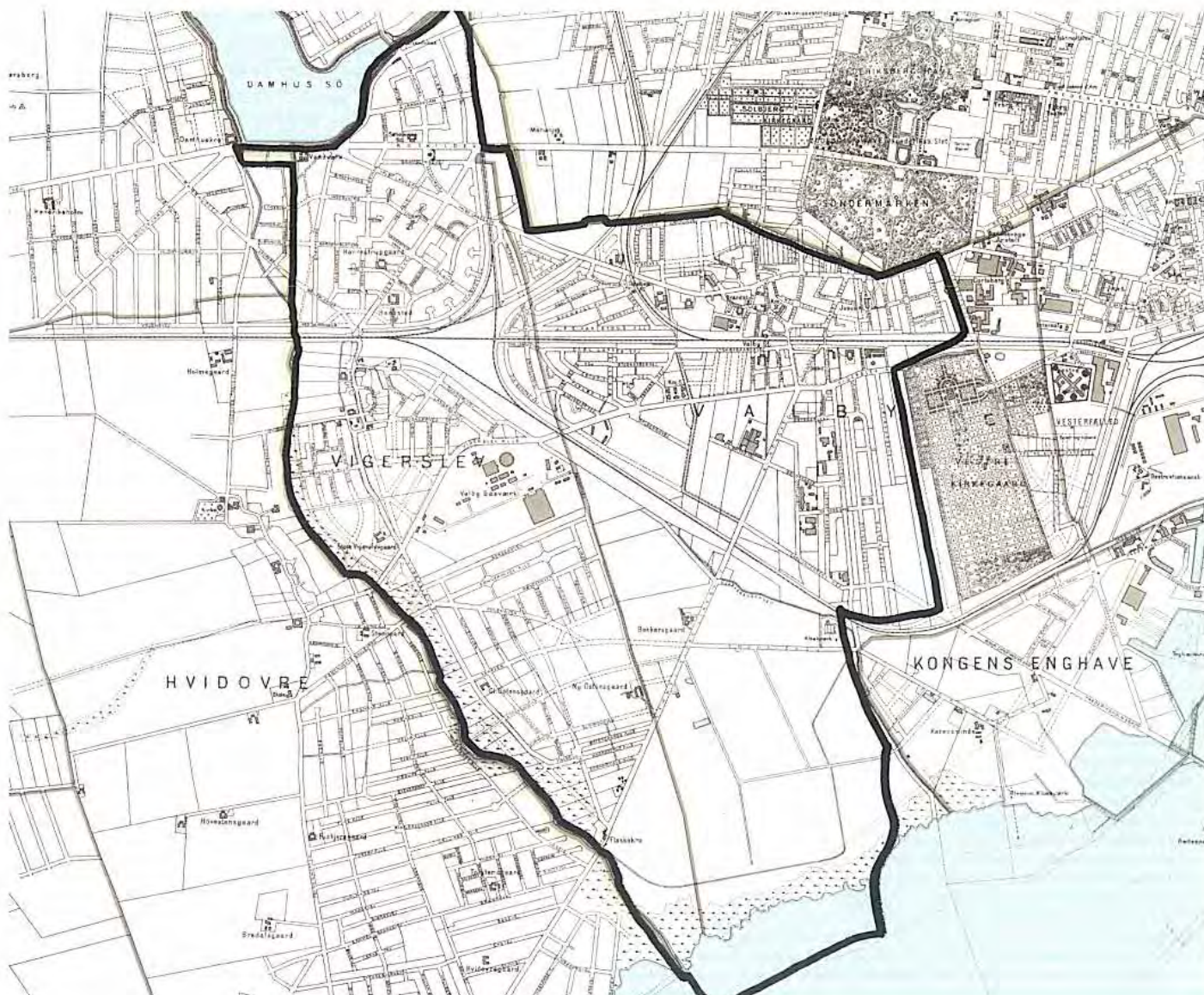
Området mellem jernbanen og kommunegrænsen til Frederiksberg er kendetegnet ved en blanding af industri og beboelse. Det drejer sig om gaderne Sønder Fasanvej, Valby Langgade, Gadekærvej, Mosedalvej, Mosestykket, Skelmosevej, Blankavej, Skolegade og Smedestræde.

Her i den gamle bydel har der siden år 1900 ligget en række forskellige industrier, bl.a. smede- og maskinværksteder, garverier og læderfabrikker. Fra 1920'erne og frem kom der porcelænsfabrikker og antallet af smede- og maskinværksteder steg. Under opsvinget i slut-

Kort over Valby fra 1906.

Det meste af bydelen er endnu åbne marker og med bebyggelse i området nord for jernbanen, hvor landsbyen oprindelig lå. Ved Trekronergade ligger bryggeriet af samme navn i ensom majestæt. Mod vest i Vigerslev ses Valby Gasværk og nord for ligger stadig landsbyen Vigerslev. Københavns Stadsarkiv.

Kort over Valby fra 1926.

Industriområdet omkring Gammel Køge Landevej og Trekronergade er nu ved at blive udbygget. Beboelseskvarteret ved Lyshøjgårdsvej under projektering. Området syd for industriområdet er fortsat præget af marker, mens der i Vigerslev er anlagt villakvarterer. Københavns Stadsarkiv.

ningen af 1940'erne opstod der i kvarteret tekstilindustrier, møbel- og snedkerværksteder, og i kølvandet på bilismen, autoværksteder og tankstationer. I løbet af 1950'erne voksede antallet af garverier, møbelfabrikker samt smede- og maskinværkstederne. Fra 1960'erne og 1970'erne steg antallet af autoværksteder og samtidig dukkede en række trykkerier op i kvarteret.⁸²

Industrikvarteret afgrænset af Vigerslev Allé, Trekronergade, Ellebjergvej og Ramsingsvej

Kvarteret opstod omkring 1900. På dette tidspunkt blev arealerne langs Trekronergade solgt til såvel beboelse som industri. Her blev anlagt Valby Strømpfabrik, Trekroners Bryggeri (senere Ballins Sønner). På hjørnet af Vigerslev Alle og Gammel Køge Landevej blev udstykket en række mindre industrigrunde, der opslugtes af de to store virksomheder Stellings Lak- og Farvefabrik samt Nordisk Svovlsyrefabrik. Vest for Gl. Køge Landevej anlagde F.L. Smith i 1898 Valby maskinfabrik, der i 1913 blev udvidet med støberi.

Ved Gåsebækrenden syd for godsbanen blev omkring 1900 anlagt Dansk Lakfernisfabrik, Kød- og Benmelsfabrikken (1904) og Vesterbros Stentagpapfabrik (1904). Det var Brand- og Sundhedslovgivningens bestemmelser, der var baggrunden for denne lidt mere isolerede beliggenhed af disse virksomheder, fjernt fra beboelsesområderne.

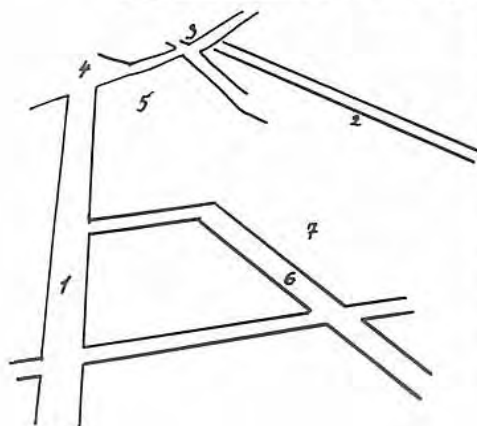
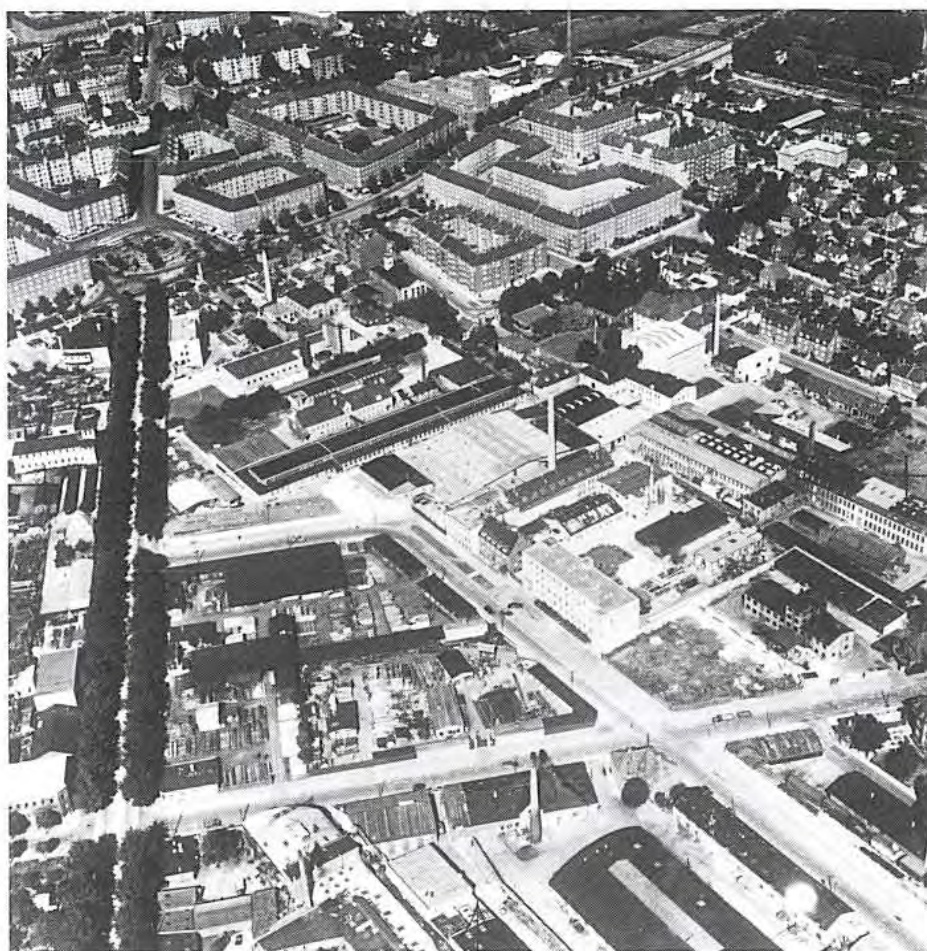
Godsbanelinien blev anlagt i 1909 og umiddelbart efter blev Carl Jacobsens Vej anlagt og hermed udbyggedes industrikvarteret.

Langs Ottiliavej og Carl Jacobsens Vej blev opført en række større virksomheder. Således Tuxham maskinfabrik, Oliemøllen (1907), Cichoriefabrikken (1908), Skindfabrikken Unikum (senere Bjørnløws Chromlæderfabrik), Værktøjsfabrikken og sukkerraffinaderierne (omkring 1913).⁸³

Industrikvarteret er omkranset af beboelsesområder med etagebyggeri.

⁸² Miljøkontrollens arkiv.

⁸³ Bredsdorff, 1945

Billedet viser det store industriområde mellem Gammel Køge Landevej (1) og Trekronergade (2). Til venstre træerne på Gammel Køge Landevej, der strækker sig sydover fra Vigerslev Allé (3) og Toftegårds Plads (4). Hvor busområdet i dag findes, ses fabriksbygningerne for Stelling Farve-, Lak- og Fernisfabrik (5), der havde produktion her fra omkring 1915 til 1974. Til højre i billedet ses Otteliavej (6), der løber ud i Gammel Køge Landevej. Her har siden 1912 ligget medicinalvirksomheden H. Lundbeck & Co (7). Foto Stadsingeniørens Direktorat, u.å.

Håndværkerbyen

Denne bebyggelse ligger syd for Grønttorvet på begge sider af Værkstedvej og grænser op til Bekkersgård Vænge.

Værkstedsbebyggelsen blev opført over flere omgange. Den første del i 1953, og derpå udvidet i 1957 med *Valby Værkstedsby I*, og atter i 1961 med *Valby Værkstedsby II*.

Håndværkerbyen var beregnet til at skulle modtage de baggårds-virksomheder, der blev udsaneret fra brokvartererne. Nedenfor bringes en række eksempler på hvilke typer virksomheder, der har haft til huse her.

Værkstedvej		
11	1976-	Maskinfabrikken Automa
21	1976-	Hafnia mekanisk værksted
25	1994	Testo-Plase
27	1994	Københavns Papæskefabrik
4	1994	BRL Offset
6	1976-	Roussell Grafisk Produktion
8	1953-	Glashærderi
10-18	1953-	Radiofabrik
12-20	1953-	Litografisk anstalt
14	1953-	Lyskopieringsanstalt
16	1953-	Metalvarefabrik
22	1953-	Metalvarefabrik
24	1953-	Lædervarefabrik
26	1953-	Bogtrykker
28	1953-	Smedeværksted
30-32	1953-	Bogbinderi
34	1953-	Plasticvarefabrik
36	1953-	Maskinfabrik
40-54	1953-	Metalsliberi
42-52	1953-	Sølvvarefabrik
46-48	1953-	Maskinværksted

Beboelsesområder ⁸⁴

Samtidig med bydelens industrialisering omkring 1900 begyndte beboelserne at dukke op. Den tidligste bymæssige beboelse var allerede opstået i slutningen af 1800-tallet i Det gamle Valby, hvor der opstod en blanding af beboelse og erhverv. For den øvrige del af Valby opstod regulære boligområder. En række byggeforeninger opførte i årene 1898 til 1903 flere beboelser. Det drejer sig om Valby og Omegns Byggeforening (*Den røde By*), Valby Arbejderes Byggeforening (*Den hvide By*) og Selveje, der alle blev anlagt i området nord for jernbanen.

Den hvide By blev opført i 1898-1904 på de tidligere marker, som gårdejer L. Bech i 1898 solgte til Valby Arbejderes Byggeforening. Bebyggelsen består af 81 huse afgrænset af Valby Langgade, Nordre Allé, Søndre Allé og Vestre Allé.

Den røde By blev opført i 1898-1904 på tidligere marker, der ligeledes var afhændet i 1898. Området består af 100 beboelseshuse og er afgrænset af J.P.E. Hartmanns Allé, Traps Allé, Overbys Allé og Christen Bergs Allé.

Carlsberg-kvarteret

Dette villakvarter hører til et af byens ældste og blev bebygget i perioden 1870 til 1930. Området ligger mellem Valby Langgade og S-togsbanen og op til Carlsberg-bryggerierne og Søndermarken.

Bebyggelsen omkring *Carl Langes Vej* blev opført i 1917 og består af 13 boligblokke.

Folehaven afgrænset af Folehaven, Gammel Køge Landevej, Blomme-haven og Urtehaven blev opført 1952-61 på Ny Østensgårds jorde.

Husvildebarakkerne ved Ellebjergvej

Bebyggelsen ligger nord for Ellebjergvej omkring Ellestykket, Pilestykket og Følager. De 86 huse blev opført i 1947.

Barakkerne blev opført på grund af boligmanglen efter besættelsen, men oprindeligt var de blevet benyttet af tyske flygtninge på Kløvermarken. (Der blev opført lignende barakhuse flere andre steder i byen).

Valby

Hønsehusene

Denne rækkehusbebyggelse mellem Vigerslevvej, Vigerslev Allé, Lykkebovej og Kærskiftevej blev opført 1938-39.

Kanthusene består af 47 beboelseshuse, der blev opført i 1917 på tidligere marker, som kommunen havde opkøbt omkring århundredeskiftet. De findes langs jernbanen ved Castbergsvej og Carl Langes Vej.

Kløverbladet stammer fra 1899 og består af 26 beboelseshuse. De grænser op til industrikvarteret, og ligger på Kløverbladsgade. Nogle af husene blev senere revet ned i forbindelse med udvidelser af virksomhederne.

Lyset består af 107 beboelseshuse, der blev opført i årene 1912-14 i området mellem jernbanen og Vigerslev Allé.

Lyshøj Allé

Bebyggelsen i dette område nord for Vigerslev Allé består af 15 beboelsesejendomme, der blev opført fra 1921. Området var tidligere landbrugsjord tilhørende Lyshøjgård.

Selveje består af 25 beboelseshuse opført i 1903-05 og beliggende mellem Gåsebæksvej og jernbanestrækningen mellem Langgade Station og Vanløse Station.

Kollegiet *Solbakken*, Vigerslev Allé ved Rektorparken blev opført i 1954-56.⁸⁵

Stakhaven

Denne boligbebyggelse ved Stakhaven, Urtehaven og Stakledet blev opført i 1954-56.⁸⁶

Storgården syd for Vigerslev Allé afgrænset af Vilhelm Thomsens Allé, Høffdingsvej og August Wimmers Vej blev opført 1921-40.

⁸⁵ Foreningen Socialt Boligbyggeri 1942-1985.

⁸⁶ Foreningen Socialt Boligbyggeri 1942-1985.

Store Vigerslevgård afgrænset af Heldbovej, Vigerslevvej, Vigerslev Allé og Vigerslev Parken blev opført i 1947-49 på Vigerslevgårds jorder. Gården lå her til den nedbrændte i 1940'erne.

Karrebebyggelsen ved *Toftegårds Plads* blev opført i årene 1912 til 1942.

Toftebakkevej bebyggelsen blev opført 1886-87.

Valbyvænge består af 60 beboelseshuse, der blev opført i 1917-18. De findes ved Saxtorphsvej, Panumsvej, Eschrichtsvej, Castbergsvej og Mansasvej. Husene blev opført på udstykket jord.

Der er tale om genbrugsmaterialer, idet murstenene stammer fra den tidligere hovedbanegård ved den nuværende Paladsbiograf. Da banegården blev revet ned i 1917, blev murstenene genbrugt her, mens den store hvælvede banegårdshal genopførtes i Århus, hvor den under besættelsen blev schalburgteret.⁸⁷

Valhøjvej bebyggelsen blev opført 1894.

Venners Hjem blev opført omkring år 1900 og består af 26 beboelseshuse ved Trekronergade.

Trekantområdet *Vigerslev Allé* og *Høffdingsvej* blev bebygget i 1908 med etagebyggeri for arbejderne på Valby Gasværk.

Vigerslev Haveforstad

Dette villaområde afgrænset af Valby Laggade, Vigerslevparken, S-banen og godsbanen blev opført i 1930-32, og er anlagt på Harrestrup gårds og Hansstedsgårds jorde.

Ålholm-kvarteret, der ligger sydøst for Damhussøen afgrænset af Valby Laggade, Roskildevej og godsbanen blev opført i 1922-32.

⁸⁷

Olesen, 1988. (Schalburgtage var under besættelsen tyskernes sprængninger af forlystelsessteder, som hævn for sabotagesprængningerne)

Grønne områder

Valby har to større parkområde på over 2 ha samt 13 mindre grønne områder på over 0,1 ha. Fælles for områderne er, at der er tale om lavtliggende arealer, der ikke er velegnet til byggeri.

Valby Parken er bydelens største område. Parken blev anlagt i 1938 og udvidet i de følgende år. Området var fra 1913 losseplads og er opfyldt med dagrenovation og industriaffald. I 1966 blev parken fredet. Parken har et areal på 61 ha.

Vigerslevparken er et langt sammenhængende grønt område, der følger Damhusåen fra Damhussøen i nord og ned til Gammel Køge Landevej. Den nordligste del er anlagt i 1932, mens strækningen syd for jernbanen blev anlagt 1940-44. Parken har i dag et areal på 36 ha.

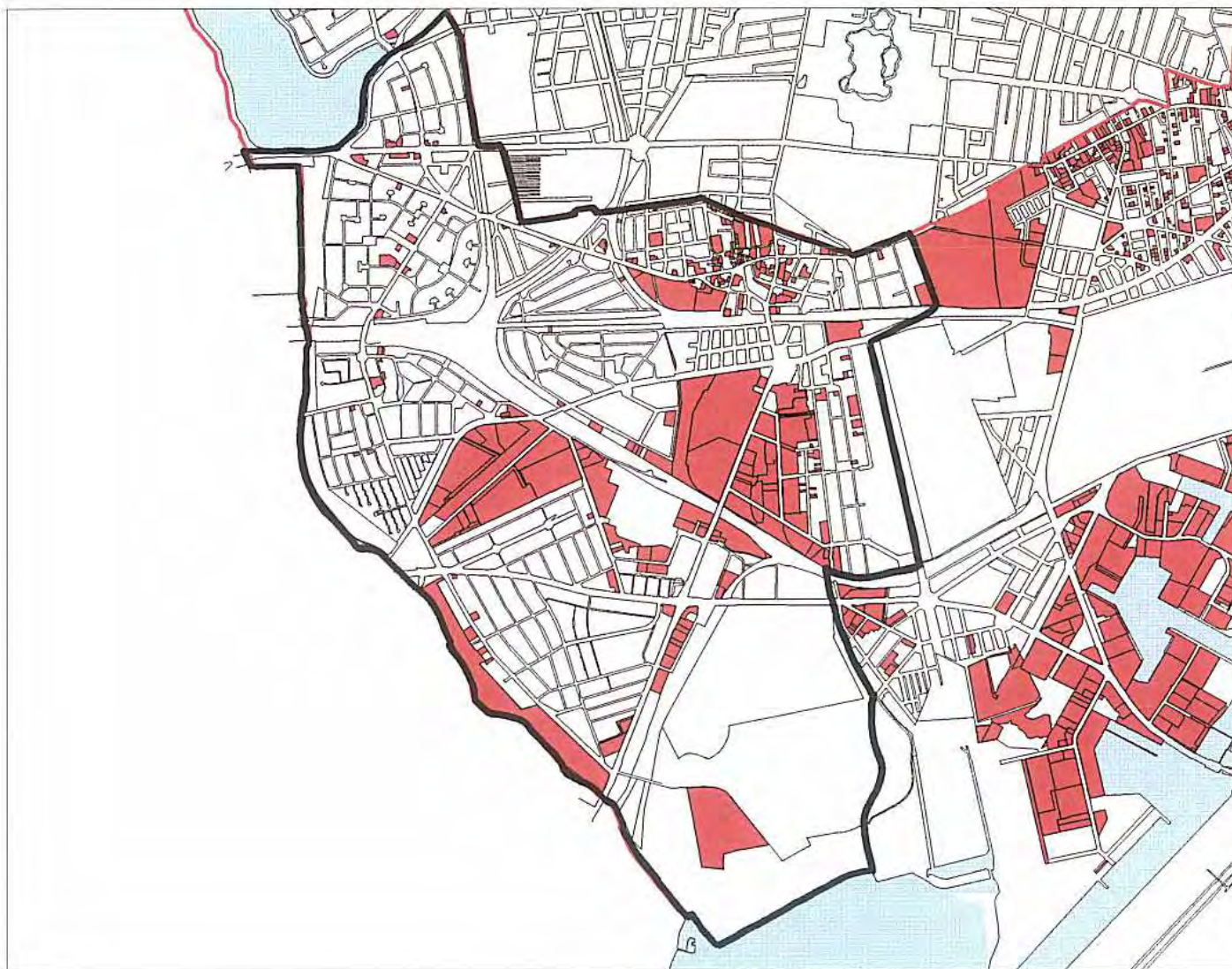
Der findes 14 kolonihaveforeninger i Valby hvoraf følgende er anlagt på tidligere losseplads eller anden opfyldning: Kalvebod (1920), Bergmanns Have (1947), Sundbo (1947) samt nyttehaverne Ellebakken. For sidstnævnte er kilderne dog usikre med hensyn til den tidligere arealanvendelse. Endelig fandtes Ny Rosenhøj fra 1943, der blev nedlagt i 1996 i forbindelse med anlæggelsen af godsforbindelsesbanen gennem området.

De resterende koloni- og nyttehaver er anlagt på områder, der tidligere var marker: Harrestrup (1936), Vasby og Vesterbro skolehaver (1936), Trekanten (1950), Gasværksarbejdernes H/F, Danshøj & Dan, Brohaven samt banearealer ved Sønder Allé. (For de sidstnævnte er anlæggelsesåret ikke kendt).

Ændret arealanvendelse

Den største ændring i arealanvendelsen fra industri til anden aktivitet har fundet sted for området hvor Valby Gasværk lå. Området er afgrænset af Vigerslev Allé, Vigerslevvej, Kongshaven og Retortvej. Efter gasværkets nedrivning i 1963 er dele af arealet blevet bebygget med beboelsesejendomme, institutioner samt kontorer og erhverv.

Desuden er der sket ændringer i arealanvendelsen på flere enkelte adresser i Valby og Vigerslev. En række benzinstationer er nedlagt, to sporvognsremiser samt forskellige andre industrigrunde er forsvundet og afløst af anden bebyggelse. Oplysningerne herom fremgår af adresselisten i appendix.

Kort over tidligere og nuværende industrigrunde.

Valby er kendetegnet ved det store industriområde omkring Gammel Køge Landevej samt det ældre industriområde nord for jernbanen. Endelig træder det tidligere Valby Gasværk tydeligt frem. De øvrige områder er kendetegnet ved beboelsesejendomme og villakvarterer. At hele Vigerslevparken er markeret, hænger sammen med, at det har matr.nr. 2440, hvor der på området ved Gammel Køge Landevej har været industri.

Vanløse

Vanløse udgør et område i den vestlige del af Københavns Kommune og dækker et areal på ca. 600 tdr.land. Det er et højtliggende terræn med lange flade bakkedrag, jævnt skrånende mod syd ned mod Grøndalsåen. Det højeste punkt er Skjulhøj, der hæver sig 26 m over daglig vande, og de laveste områder ved Grøndalsåen og Damhussøen ligger 9-12 m over daglig vande.

Området var meget vandrigt, og i 1664 gravede bønderne fra hele Københavns len en grøft fra Harrestrup gennem Islemark ned til Vanløse, for at vandet kunne løbe ud i søen uden at skade høsten. Det er den nuværende Harrestrup å.

Historie

Med Frederikssundbanens anlæggelse i 1879 opstod den første bebyggelse omkring Vanløse Station. Resten af Vanløse var helt frem til 1886 fortsat et rent landbrugsområde. Dette år blev jordene fra gårdene nr. 13 og 14 udstykket. Herved blev skabt kvarteret omkring Linde Allé og Kastanie Allé, og det første boligkvarter voksede frem. Næste udstykning var gård nr. 8's jorde, hvor Skjulhøj-kvarteret opstod. Gårdens navn, Rosenlund, genfindes i vejnavnet Rosenlunds Allé. Bag disse udstykninger stod kolonialvarehandler Wilh. Laybourn, og der blev bl.a. oprettet gartneri. På flere af de udstykkede ejendomme lod Laybourn opføre beboelseshuse i årene 1902-06.⁸⁸

Vanløse havde i disse år mange gartnerier, der leverede grøntsager til byen. I 1901 blev bydelen indlemmet i Københavns Kommune sammen med Valby, Brønshøj, Husum, Utterslev, Bispebjerg.

Efter anlæggelsen af Frederikssundbanen blev bydelens centrum flyttet fra den gamle landsby og ned til stationen. Her opstod en tæt koncentration af virksomheder ved Indertoften, Klingseyvej, Jernbane Allé og Katrinedalsvej.

Den store udbygning af Vanløse skete i årene 1899 til 1908, og her voksede især Skjulhøj erhvervskvarter (tidl. Rosenlund kvarteret). Det blev i 1920 karakteriseret, som "præget af pirat-byggeri og småspekulation i begyndelsen".⁸⁹ Denne karakteristik skyldes formentlig at man i 1920 ikke var særlig stolte af området.

Vanløse er i dag præget af store villakvarterer med en overordnet planlægning, der er inspireret af den internationale byplankonkurrence i 1908. Villakvartererne og bydelens grønne områder blev anlagt på de tidligere landbrugsjorder.

⁸⁸ Nystrøm, s. 31.

⁸⁹ Nystrøm, s. 33.

Afgrænsning

Vanløse grænser mod syd op til Frederiksberg langs Grøndalsparken, mod øst op til Bispebjerg langs Borups Allé, i nord til Brønshøj-Husum langs Bellahøjvej og Slotsherrensvej og endelig mod vest til Rødovre langs Bjergparken og Damhusengen, og mod syd til Valby.

Industrikvarterer

Vanløse gamle industriområde

Vanløses tidligste industrier var grupperet omkring jernbanen og Vanløse station langs Apollovej og i området vest for Jernbane Allé omkring Jydeholmen. Virksomhederne i dette område blev etableret i løbet af 1930'erne og 1940'erne.

Nærmest stationen lå H. & K. Lübckes elektrotekniske fabrik på Jernbane Allé 43 fra omkring 1940 til 1989 og ved Vanløse Allé 83-89 havde Det Danske Petroleums Aktieselskab (D.D.P.A.) elektrocentral oplag for olie, petroleum o.lign. i 1940'erne. På Apollovej 31 lå fra 1930 Televox Superphone, der senere blev til LL Radio (Linnet & Laursen).

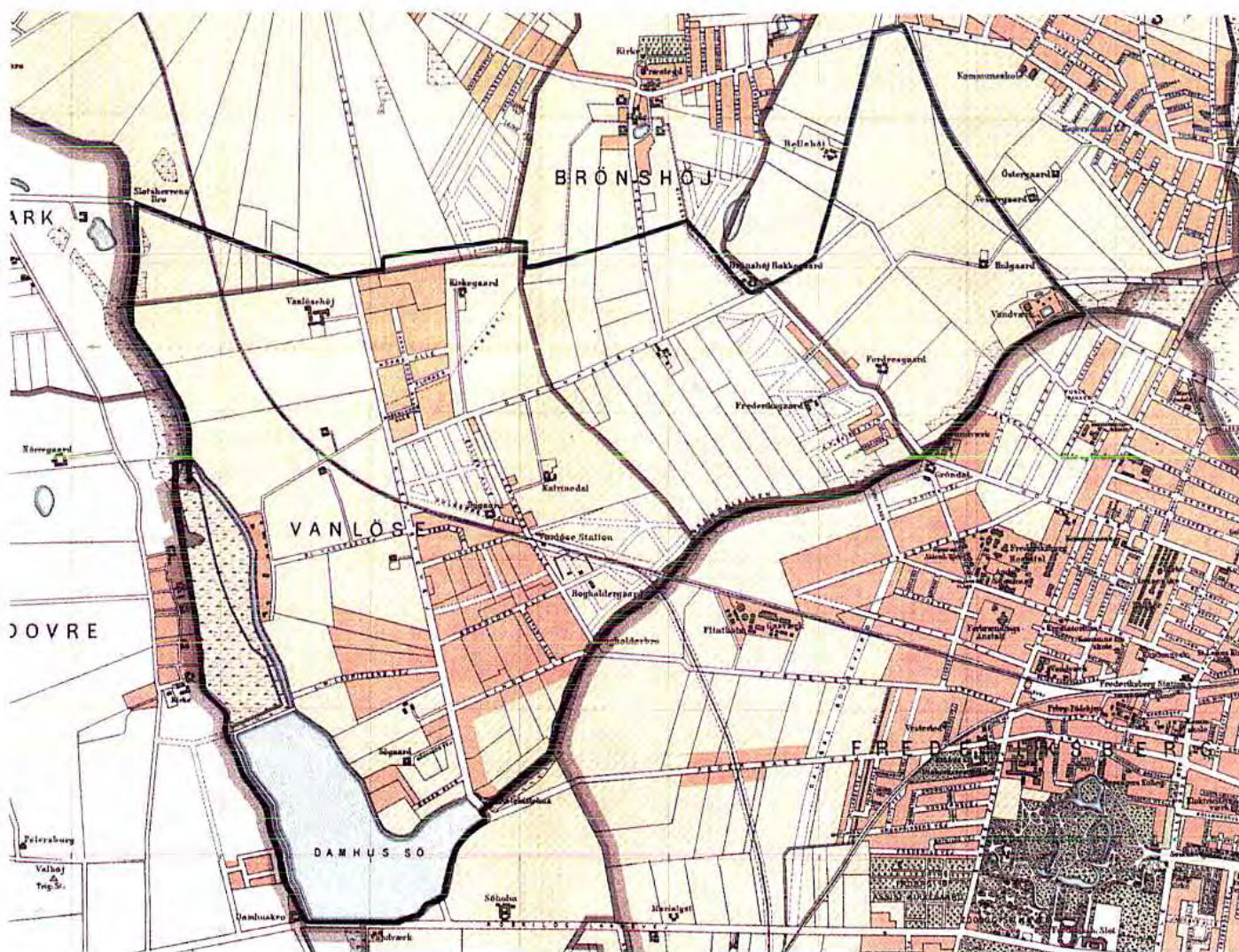
På Hyltebjerg Allé 42 etableredes i 1932 Henry Larsens Kemiske Fabrik og virksomheden lå her til 1969. Af øvrige virksomheder har der på Hyltebjerg Allé været trykkerier, metalsliberi, lædervarefabrik og brændselshandel.

På Jydeholmen 42 lå fra midten af 1940'erne Vanløse Forchromningsanstalt samt Heinrich Jensens Farverier og Tøjrensning. Området ved Jydeholmen samt Bogholder Allé og Kastanie Allé har desuden huset autoværksteder, servicestationer, smede- og maskinværksteder, trykkerier m.m.

Skjulhøj industriområde

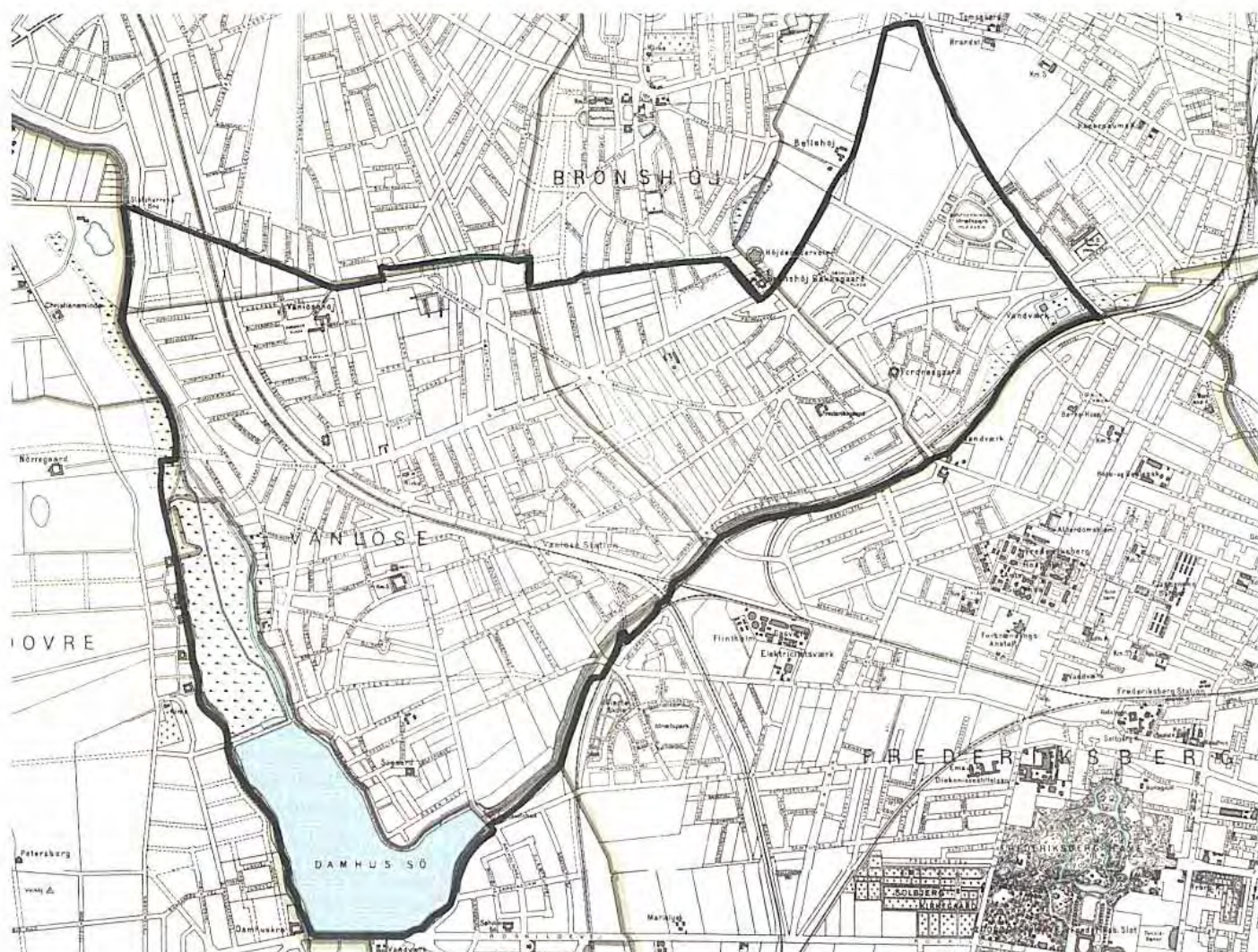
Skjulhøj industriområde er geografisk afgrænset af Ålekistevej, Skjulhøj Allé, Kirkebjerg Allé, Skalbakken og Jyllingevej.

Området er en blanding af virksomheder og mindre beboelser, i flere tilfælde kombineret på samme grund. Siden år 1900 og til i dag har der ligget/eksisteret ca. 150 små virksomheder fortrinsvis

Kort over Vanløse fra 1906.

Af kortet fremgår det at området omkring jernbanen samt langs Ålekistevej er blevet bebygget. Vest for, ned til Damhusåen, ses endnu den gamle landsby. De øvrige områder af Vanløse er fortsat præget af marker. Københavns Stadsarkiv.

Kort over Vanløse fra 1926.

Bydelen er nu ved at være fuldt udbygget med primært villakvarterer. Enkelte marker findes dog fortsat rundt omkring. Københavns Stadsarkiv.

Vanløse

jern- og metalindustri, autoværksteder, trykkerier m.m.

Området blev bebygget i slutningen af 1800-tallet, og registreringer ud fra vejviserne fra 1910 og de følgende tiår op til i dag

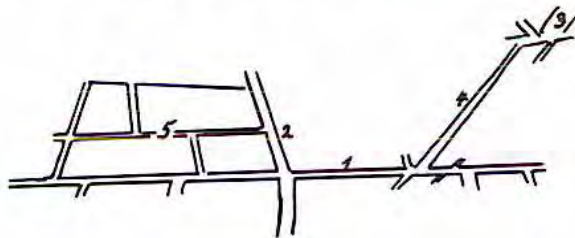
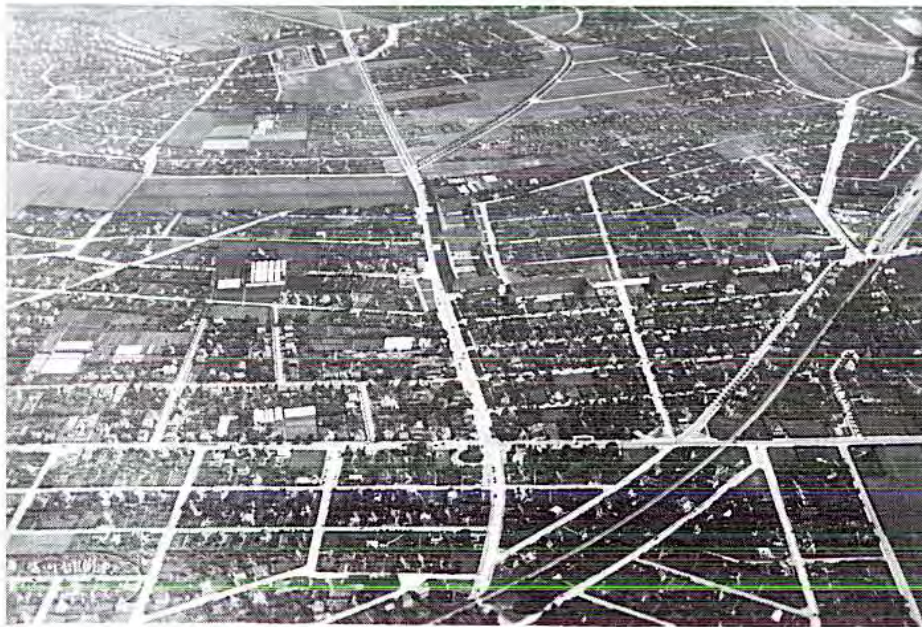

Foto over Vanløse set fra vest. Forrest i billedet ses Ålekistevej (1), der skærer Jyllingevej (2). Til højre for oven ses jernbaneområdet ved Vanløse Station (3), og parallelt med Frederikssundbanen løber Herlufsholmvej (4). Til venstre midt i billedet ligger Skjulhøj industriområde (5), hvor området ved Skalbakken endnu på dette tidspunkt ligger ubebygget. Den østlige del af Vanløse er præget af markområder og de lange smalle hvide bygninger, der ligger grupperet er nogle af bydelens gartnerierne. Foto Flyvevåbnets historiske Samling, 1929.

viser en tæt koncentration af virksomheder. En lang række grunde har således haft industri indenfor de sidste 50-60 år, en enkelt - Skjulhøj Allé 55 - endda i 70 år.

På grundene med blandet bolig og erhverv blev der opført beboelseshuse i løbet af det første tiår af 1900-tallet. Først senere fulgte etableringen af mindre industrier og anden virksomhed efter. Her er det karakteristisk, at den største stigning i opførelse af fabriksbygninger på grundene skete fra sidst i 1940'erne og i løbet af 1950'erne. I denne vækstperiode blev det tomme område ved det nuværende Skalbakken

udstykket. Vejen anlagdes 1944, og frem til 1959 opførtes fabriksbygninger på de udstykkede grunde. Her findes ingen private beboelseshuse. Det økonomiske opsving i perioden 1958-64 viser sig for 6 virksomheder i kvarteret, hvor der på grundene sker yderligere udbygninger af lager- og fabriksbygningerne.

Snedkere og smedemestre var blandt de første, som etablerede sig i området. Maskinfabriker af fortrinsvis mindre størrelse har igennem alle årene være dominerende, med henved tredjedele af kvarterets virksomheder. Også møbel- og træindustrier med omkring 18 registrerede virksomheder har fra starten spillet en rolle.

Det første autoværksted fandtes allerede i 1930'erne på Floras Allé 72, men fra 1950'erne og især 60'erne - hvor biler for alvor blev udbredte - begyndte der at dukke flere værksteder op. I dag er det autoværkstederne, der præger bybilledet. Ikke mindre end 18 værksteder findes i kvarteret. Autolakerere er siden 1960'erne også dukket op. De første bogtrykkere kom i 1950'erne og i dag er her lige så mange, som autoværksteder. Både på Skjulhøj Allé og på Skalbakken har der siden 1950'erne været et par lædervareindustrier.⁹⁰

Slotsherrensvej-området

Området ved Slotsherrensvej 111-127 udgør en række store grunde, der ved begyndelsen af 1900-tallet var gartnerier. Denne del af vejen hed før 1910 Ålekistevej, og på dette tidspunkt lå Damp-Korkvarefabrikken Danmark her. I perioden omkring 1940 til 1960 fandtes en trælasthandel, fra 1940 lå her radiofabrikken Televox Superphone samt et cementstøberi. Fra 1960 fandtes en tekstilfabrik samt autoværksted og en benzinstation.

På Slotsherrensvej 60 lå fra omkring 1930 J. Westergaards autokarosserifabrik, og i nr. 75 H.P. Nielsens Elementfabrik fra omkring 1940 (tidl.nr. 9, davær. matr.nr. 61).

Beboelsesområder⁹¹

Vanløse var landbrugsområde frem til slutningen af 1800-tallet, hvor den første udstykning og bebyggelse fandt sted. Efter indlemmelsen i København 1901 skete der fra dette tidspunkt og frem til omkring 1930 en bebyggelse af hele bydelen med primært villaer. Byplanen var meget inspireret af den internationale byplankonkurrence i 1908. Boligområderne er således opført på tidligere landbrugsarealer.

⁹⁰ Eriksen, Skjulhøj erhvervskvarter, 1998.

⁹¹ Hvor intet andet er nævnt stammer oplysningerne fra Bydelsatlas Vanløse

Bygården

Villakvarteret Bygården blev opført i perioden fra 1900 til 1920 og omfatter området afgrænset af Ålekistevej, Jyllingevej, Jernbane Allé og Herlufsholmvej.

Grøndals Haveby

Kvarteret er afgrænset af Ålekistevej, Linde Allé og Grøndals Parkvej blev bebygget i 1930'erne.

Grøndalsvænget

I årene 1915 til 1918 blev Grøndalsvænge-kvarteret bebygget. Området afgrænses af Grøndalsvænge Allé, Rønnebærvej, Hulgårdsvej og Hvidkildevej.

Langkjærvej/Åbjergvej

Dette område ud for Ålekistevej 47 var frem til efter 1956 stort gartneri.

Grønne områder

Påvirket af byplankonkurrencen fra 1908 blev områderne langs Grøndalsåen og Harrestrup å samt engarealet ved Damhussøen udlagt til grønne områder. Grøndalsparken blev anlagt i 1930'erne og Krogebjergparken langs Harrestrup å i 1941.

Allerede i middelalderen skete der en opstemning af vandet fra Harrestrup å ved Damhussøen for at skaffe vand til København. Søens nuværende omfang blev skabt i 1621 i forbindelse med anlæggelse af en dæmning ved Roskildevej.

Krogebjergparken var tidligere mark, der blev anlagt som park i 1941.

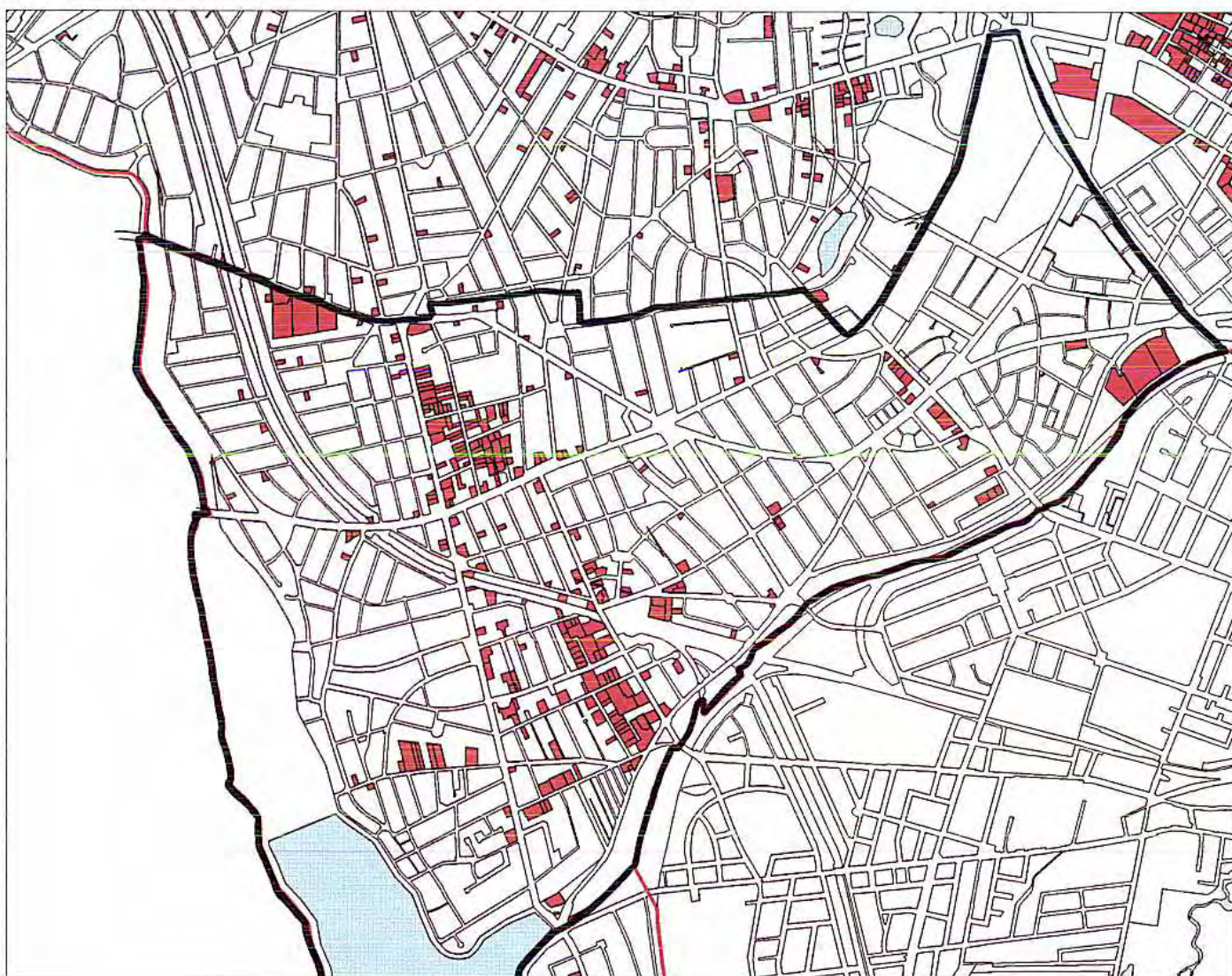
Rødkilde park blev anlagt i løbet af 1920'erne, men blev noget reduceret i forbindelse med opførelsen af Rødkilde Skole i 1948.

Der findes 3 kolonihaveforeninger og nyttehaver i Vanløse, der alle er anlagt på tidligere marker. Det drejer sig om Grøndalsparkens skolehaver (1936), H/F Grøndalsåen og H/F Grøndalsvænge Allé.

Ændret arealanvendelse

Af de to industriområder i Vanløse, er det primært i det ældste industriområde omkring Vanløse Station, der er sket ændringer i arealanvendelsen. Ved Vanløse Allé, Apollovej og Herlufsholmsvej samt omkring Jydeholmen og Bogholder Allé er der sket ændringer i forbindelse med nedlæggelse af virksomheder.

Endelig er der sket ændringer i arealanvendelsen på enkelte grunde, som det fremgår af adresselisten i appendix.

Kort over tidligere og nuværende industrigrunde.

Vanløse er præget af de store villakvarterer. Bydelens industrier er koncentreret dels i området omkring Vanløse Station og dels ved Skjulhøj Allé. Endelig findes industrigrunde langs Slotsherrensvej, og mod øst langs Godthåbsvej og ved Grøndalsvænge Allé.

Brønshøj-Husum

Historie

Brønshøj og Husum var helt op til indlemmelsen i København 1901 landbrugsområde, og fra dette tidspunkt begyndte den bymæssige bebyggelse, der før som nu primært er beboelsesområder. Bebyggelsen kom først til Brønshøj og siden til Husum.

Under landboreformerne i slutningen af 1700-tallet skete der ingen udflytning af gårdene i Husum. I stedet foretoges en udstykning af jordene i stjerneform og samtidig anlagdes Husumvej. Denne stjerneform genfindes i dag i udstykningen i parceller og villaveje.

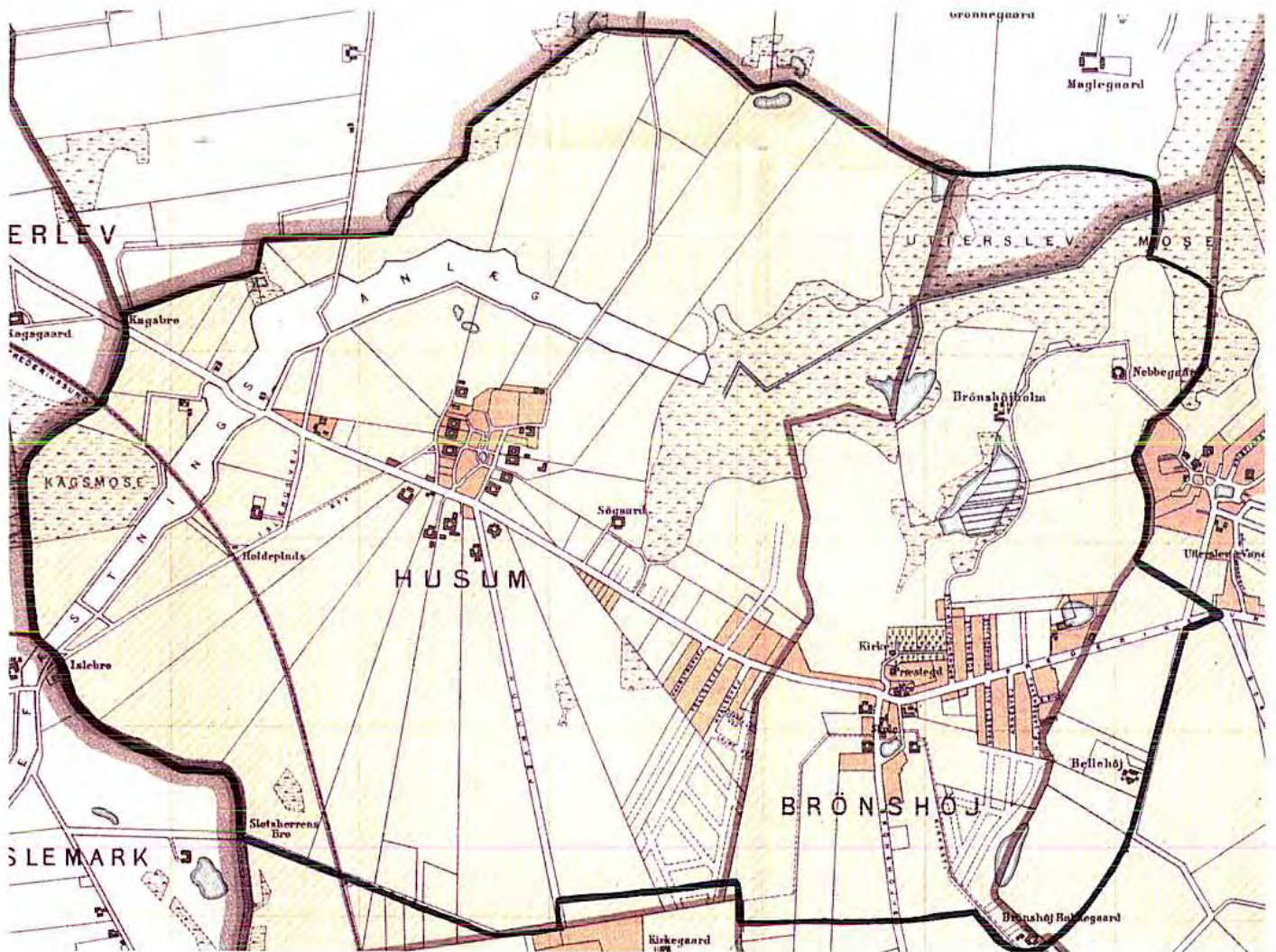
Byplanen er for Brønshøjs vedkommende præget af den internationale byplankonkurrence fra 1908, mens der for Husum er sket en påvirkning ud fra den stjerneformede udskiftning af jordene til landsbyen. Husum var frem til 1950'erne stadig karakteriseret ved marker og gartnerier og området mellem Vestvolden og kommunegrænsen til Herlev var det sidste, der blev bebygget med beboelsesejendomme og villaer.

I forbindelse med saneringer i København i 1940'erne og 1950'erne opførte kommunen en række store beboelsesområder i Brønshøj og Husum.

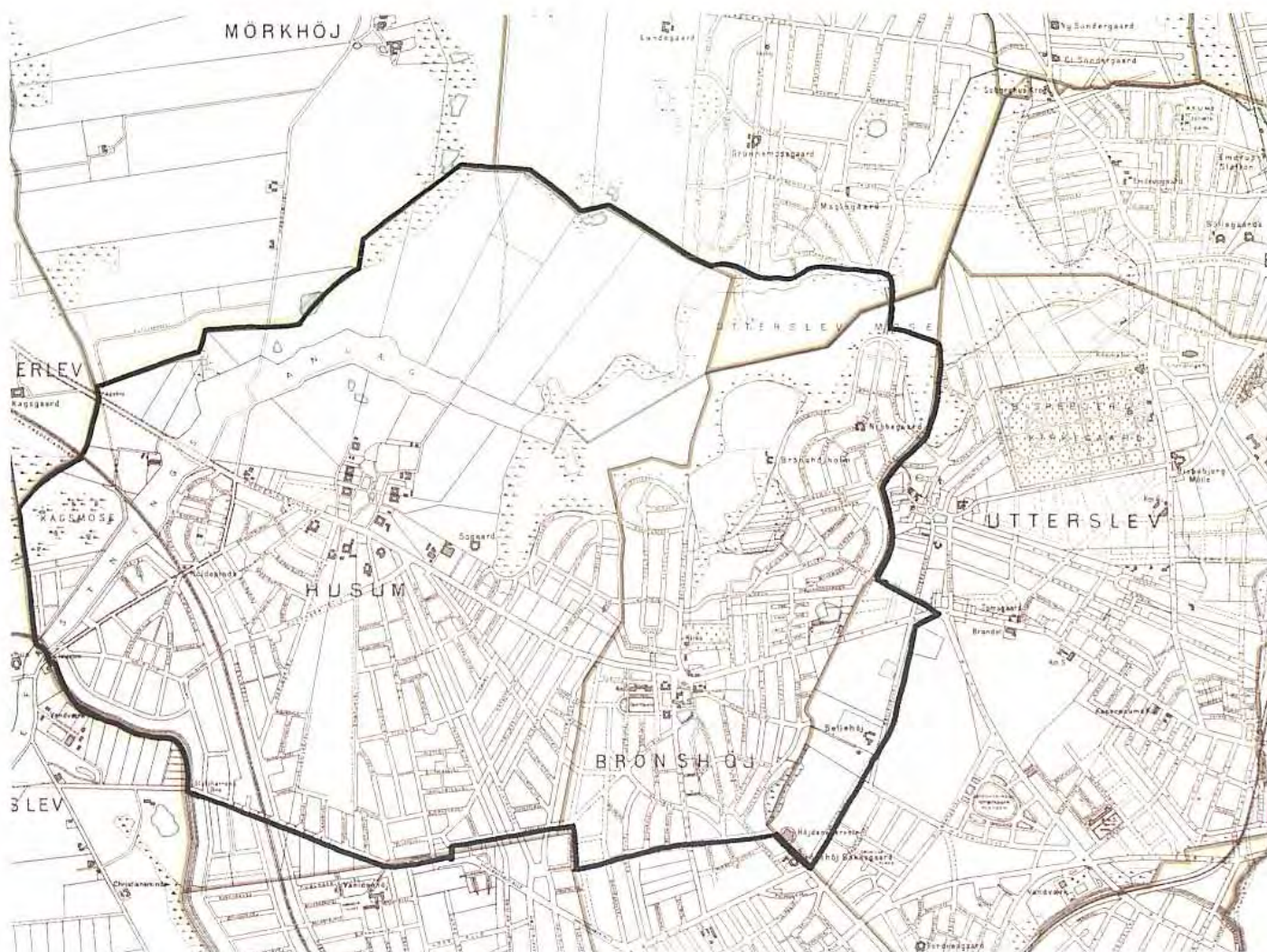
De første virksomheder blev etableret omkring år 1900. Blandt de større kan nævnes Dyrup & Co's farve- og lakfabrik på Kabbelejevej, samt på Frederikssundsvej K.P. Thomsens Tekstilfabrik og Dahl Jensens Porcelænsfabrik. Bydelens virksomheder findes generelt grupperet langs Frederikssundsvej og på de nærmeste sideveje.

Afgrænsning

Brønshøj-Husum grænser mod vest og nord op til Rødovre, Herlev og Gladsaxe Kommuner, mod nordøst til Bispebjerg langs Hareskovvejen og endelig mod syd til Vanløse langs Bellahøjvej og Slotsherrensvej.

Af kortet fremgår det, at der endnu ligger enkelte gårde omkring Brønshøj Torv. Her er desuden bebyggelse i dette område langs Frederikssundsvej. Husum er en landsby med marker omkring, mens Ueterslev Mose er et tilgroet sumpet område. Københavns Stadsarkiv.

Kort over Brønshøj-Husum fra 1926.

Kortet viser, at Brønshøj nu er fuldt udbygget. I Husum er landsbyen fortsat bevaret og området nord for Frederikssundsvej endnu marker. Syd for Frederikssundsvej er de fleste marker blevet bebygget med primært villaer, og de gamle markskel genfindes i villavejene, der udgår i stjerneform fra landsbyen. Københavns Stadsarkiv.

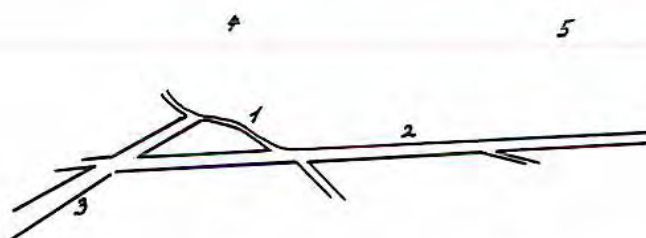

Foto fra ca. 1939 af det centrale Husum hvor der midt i billedet kan ses nogle af gårdene fra landsbyen (1). Det område der i dag hedder Gamle Gadelandet. Frederikssundsvej løber på tværs og her ses træer plantet i vejsiden (2). Den brede vej til venstre er Islevhusvej (3), hvis etape nord for Frederikssundsvej i dag er Storegårdsvej og her ender blindt ved landsbyen. Husum var på dette tidspunkt præget af åbne marker, hvor de to områder i forgrunden i dag huser villakvarterer. På markområdet øverst i billedet findes i dag plejehjemmet Bystævneparken (4). Øverst til højre ses et stort kolonihaveområde, hvor i dag findes beboelseskvarteret Voldparken (5). Foto Stadsingeniørens Direktorat, ca. 1939.

Industrikvarterer

Frederikssundsvej/Gadelandet

Det største industriområde i Brønshøj-Husum findes i Husum og omfatter Frederikssundsvej, Storegårdsvej og Gadelandet. De første virksomheder blev etableret i begyndelsen af 1900-tallet og de tidligste var en tekstilfabrik, porcelænsfabrik, møbel- og trævirksomheder samt nogle maskinfabriker.

Maskinfabrikernes antal steg op gennem 1940'erne og 1950'erne og der har i alt ligget 17 virksomheder i området. Autoværksteder og benzinstationer kom til fra 1950'erne og frem til i dag. En enkelt galvaniseringsvirksomhed fandtes fra ca. 1950 til 1980. Fra 1960'erne og frem findes autolakerier, renserier, plastfabrikation, trykkerier samt jern- og produkthandlere.⁹²

Områder med blandet bolig og erhverv er fastlagt for arealer langs Frederikssundsvej ved Brønshøj Torv og Husum Torv.

Engelholmvej-kvarteret

Dette industrikvarter omfatter adressen Brønshøjvej 17-19, hvor Løvens Kemiske Fabrik lå i perioden 1908 til 1956, hvorefter virksomheden flyttede til Ballerup. Senere lå Teknologisk Institut her (nu Høje Tåstrup) og i dag er området udlagt til institutioner, og her findes medborgerhus, socialcenter m.m.

Beboelsesområder⁹³

Bydelen er præget af boligblokke og villakvarterer. Desuden findes en helt selvstændig byenhed i Tingbjerg omkranset af de to store grønne områder Utterslev mose og Vestvolden.

De tidligste beboelsesområde i Brønshøj-Husum blev opført i tiårene efter indlemmelsen i 1901. På grund af saneringerne i den indre by i 1940'erne og 1950'erne blev store boligkvarterer opført, og omkring 1955 var det meste af bydelen bebygget. Flere af villakvartererne var oprindelig nyttehaver eller kolonihaveområder, der har udviklet sig til helårsbeboelse og hen af vejen erstattet af villaer.

⁹² Miljøkontrollens arkiv.

⁹³ Hvor intet andet er nævnt stammer oplysningerne fra Bydelsatlas Brønshøj-Husum

Brønshøj-Husum

Bellahøj

Bellahøjbebyggelsen blev opført i årene 1950 til 1956. Området hørte til landsstedet Bellahøj og jordene blev erhvervet af kommunen allerede omkring år 1900.

Brønshøjparken

Dette boligområde ved Parkstykket og Hyrdevangen blev opført i 1935.

Brønshøj skole-området

Skolen blev opført i 1923 og i løbet af 1930'erne opførte boligområdet, der afgrænses af Frederikssundsvej, Brønshøjvej, Brønshøjgårdsvej og Astrupvej.

Brønsparken

Boligkvarteret *Hegnshusene* ved Brønsparken på Brønshøjvej blev opført i 1940-41.⁹⁴

Den engelske Haveby

Boligområdet ligger langs Frederikssundsvej vest for Brønshøjparken og bebyggelsen grupperer sig omkring Bavnevangelen. Bebyggelsen blev opført i 1923.

Enigheden

Denne byggeforening blev opført omkring år 1900 og er afgrænset af Frederikssundsvej, Brønshøjholms Allé, Højlandsvangelen og Enigheds Allé.

Gadelandet

Her lå oprindelig landsbyen Husum, senere HT garageanlæg og 1994 blev det nuværende beboelsesbyggeri opført.

⁹⁴

Foreningen Socialt Boligbyggeri, (1941).

Humlevænget

Dette boligområde blev opført i 1942 og er afgrænset af Smørumvej, Bjernedevej, Vallekildevej og Nordrupvej.

Husum Vænge og Glumsøparken

Bebyggelsen i området, der afgrænses af Frederikssundsvej, Ågerupvej og Glumsøvej, blev opført i 1943-44.

Parkstykket

Dette beboelsesområde, der er afgrænset af Frederikssundsvej, Hareskovvej og Hyrdevangen, blev anlagt i 1936.

Skolevængen

Dette beboelseskvarter ved Mørkhøjvej, Kildager og Muldager blev opført over to omgange, den første del i 1944-45 og anden del i 1948-54.

Slettegården

Boligbebyggelsen ved Bellahøjvej, Dybendalsvej, Sallingvej og Tulipanvej blev opført i 1933.⁹⁵

Stenmaglevej-kvarteret

Rækkehusbebyggelsen, afgrænset af Stenmaglevej, Tersløsevej, Gislingevej og Grevingevej, blev opført i 1941-42.

Tingbjerg

Tingbjerg er et mindre bakkedrag ved Utterslev mose, der tidligere var udlagt til nyttehaver. I perioden fra 1956 til 1970 blev området bebygget med beboelsesejendomme. Endnu frem til 1983 blev der opført bygninger i området.

⁹⁵

Foreningen Socialt Boligbyggeri, (1986).

Brønshøj-Husum

Voldparken

Det store beboelsesområde afgrænset af Vestvolden, Bystævnet, Gadelandet og Kobbelvænget blev opført i 1946-48.

Åfløjen, Voldfløjen og Banefløjen

Dette beboelsesområde ligger afgrænset af Frederikssundsvej, Vestvolden og jernbanen langs Kagsmosen. Bebyggelsen blev opførtes i 1950'erne.

Grønne områder

Bellahøjparken

Bellahøjparken var oprindelig have til gården Bellahøj og blev i 1938 udlagt til park, samtidig med etableringen af friluftsteater.

Brønshøjparken

Brønshøjparken blev etableret i 1936 omkring den lille sø.

Degnemosen

Degnemosen blev udlagt til park i 1927 og navnet relaterer til, at området tidligere hørte til degnekaldet i Brønshøj.

Kagsmosen

Kagsmosen blev erhvervet først i 1900-tallet af Københavns Kommune med henblik på at etablere losseplads. Det blev imidlertid ikke aktuelt, og mosen blev udlagt til grønt område og fredet i 1977.

Utterslev Mose

Utterslev Mose er en naturskabt mose, der i 1939-43 fik parkmæssig udformning. Området er med sine 76,1 ha byens største grønne område.

Foto fra 1935 af Frederikssundsvej set fra Herlev med Vestvolden i baggrunden. Nord for Frederikssundsvej er spredte marker og villaområder. Det åbne område mellem Frederikssundsvej og jernbanen blev bebygget i 1950'erne med de tre boligkvarterer Banefløjen, Voldfløjen og Åfløjen. På Frederikssundsvej ses nyplantede træer, hvilket tyder på, at vejen netop er blevet udvidet. Foto Flyvevåbnets historiske Samling, april 1935.

Vestvolden

Vestvolden var tidlige et militært forsvarsanlæg, der blev anlagt i årene 1886 til 1894. Den strækker sig fra Utterslev Mose og løber syd på helt til Køge Bugt. Området er i dag udlagt til grønt område og fredet.

Brønshøj-Husum

For kolonihaverne i Brønshøj-Husum gælder, at de alle er anlagt på tidligere markområder. Det gælder Rosenvang (1927), Bellevue (1932), Husum/Vestvolden (1964), Tingbjerg (1974), Slotskolonien samt Enghavegård og Trekanten. Men ingen regel uden undtagelse: H/F Brønshøjholm er anlagt i 1937 på et område der tidlige benyttedes til losseplads. Området omkring Brønshøj Kirkemose blev året efter i 1938 omdannet til park.⁹⁶

Ændret arealanvendelse

Gadelandet

Gadelandet er det område, hvor den oprindelige landsby lå. Området husede fra 1980 til 1989 et HT garageanlæg, og her er i dag opført beboelsesejendomme.

Endelig er der sket ændringer i arealanvendelsen på enkelte grunde, som det fremgår af adresselisten i appendix.

⁹⁶

Boligbladet, 2.nov., 1938.

Kort over tidligere og nuværende industrigrunde.

Bydelen er præget af store beboelsesområder med etageejendomme og villakvarterer. Virksomhederne har primært ligget langs Frederikssundsvej og med en større koncentration i Husum ved Gadelandet og Storegårdsvej.

Bispebjerg

Som de øvrige bydele har Bispebjerg boligområder, industrikvarterer, grønne området samt blandede industri- og boligområder.

Historie

Bispebjerg var landbrugsområde helt op til indlemmelsen i Københavns Kommune i 1901. Kommunen foretog i årene 1894 til 1900 store grundopkøb i Utterslev og Emdrup. Det var langs Frederikssundsvej den tidligste bebyggelse opstod.

Omkring år 1900 var de første større virksomheder etableret langs Rentemestervej, Frederikssundsvej og Frederiksborgvej. Bebyggelsen var koncentreret omkring Frederikssundsvej og mellem Glentevej i syd og Rentemestervej i nord, der på dette tidspunkt hed H.C. Jensens Vej. Omkring gadekæret ved Utterslev Torv lå endnu landsbyen, mens resten af bydelen var marker med spredtliggende gårde.

Landsbyen Emdrup lå vest for Emdrup Sø og hertil flyttede Hannibal Sander sit renseri og farverifabrik i 1885. Virksomheden var grundlagt i 1812 i Borgergade 23 og flyttede nu til Emdrupvej 54, hvor den lå helt frem til 1971. Samtidig blev en række andre grunde i området udstykket og enkelte boliger blev opført. Først med indlemmelsen i Københavns Kommune i 1901 skete der en udbygning af vejnettet og de forbedrede transportforhold førte til yderligere tilflytning til området. I 1906 blev Slangstrupbanen anlagt.⁹⁷

Den næste store udbygning af infrastrukturen skete med anlæggelsen af jernbanen mellem Frederiksberg og Hellerup i 1930 og samtidig anlagdes godsbanegården i Lersøterrænet, hvor deponeringen af affald i den gamle sø var ophørt.

Afgrænsning

Bispebjerg ligger i det nordvestlig hjørne af København og grænser mod nord op til Gentofte og Gladsaxe Kommuner. Mod vest går grænsen ved Borups Allé og Hareskovvej, mod syd ved Hillerødgade og Bispeengbuen. S-togslinien fra Fuglebakken st. til Hellerup st. udgør den østlige grænse.

⁹⁷

Bertram, Ny Ryvang i Emdrup.

Industrikvarterer

Fra 1870'erne opstod de første industrier omkring Frederikssundsvej ved Lygten og Glentevej samt i 1880'erne langs Frederiksborgvej og området omkring Rentemestervej. Ved Frederiksborgvej opførtes i 1896 Utterslev Gas- og Vandværk, der var i drift til 1913. Fra slutningen af 1800-tallet blev de første virksomheder etableret omkring Emdrupvej.

Emdrup

Den tidligste industri i Emdrup var Hannibal Sanders Farverier, Dampvaskerier og Kemiske Tøjrensning, der flyttede her ud i 1885 på Emdrupvej 54. På Emdrupvej 22-26 flyttede Klem & Krügers Klædefabrik i 1904 fra Ryesgade og på naboejendommen i nr. 28 etablerede Søren Jensens Pianofabrik samtidig.

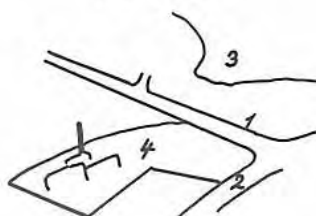
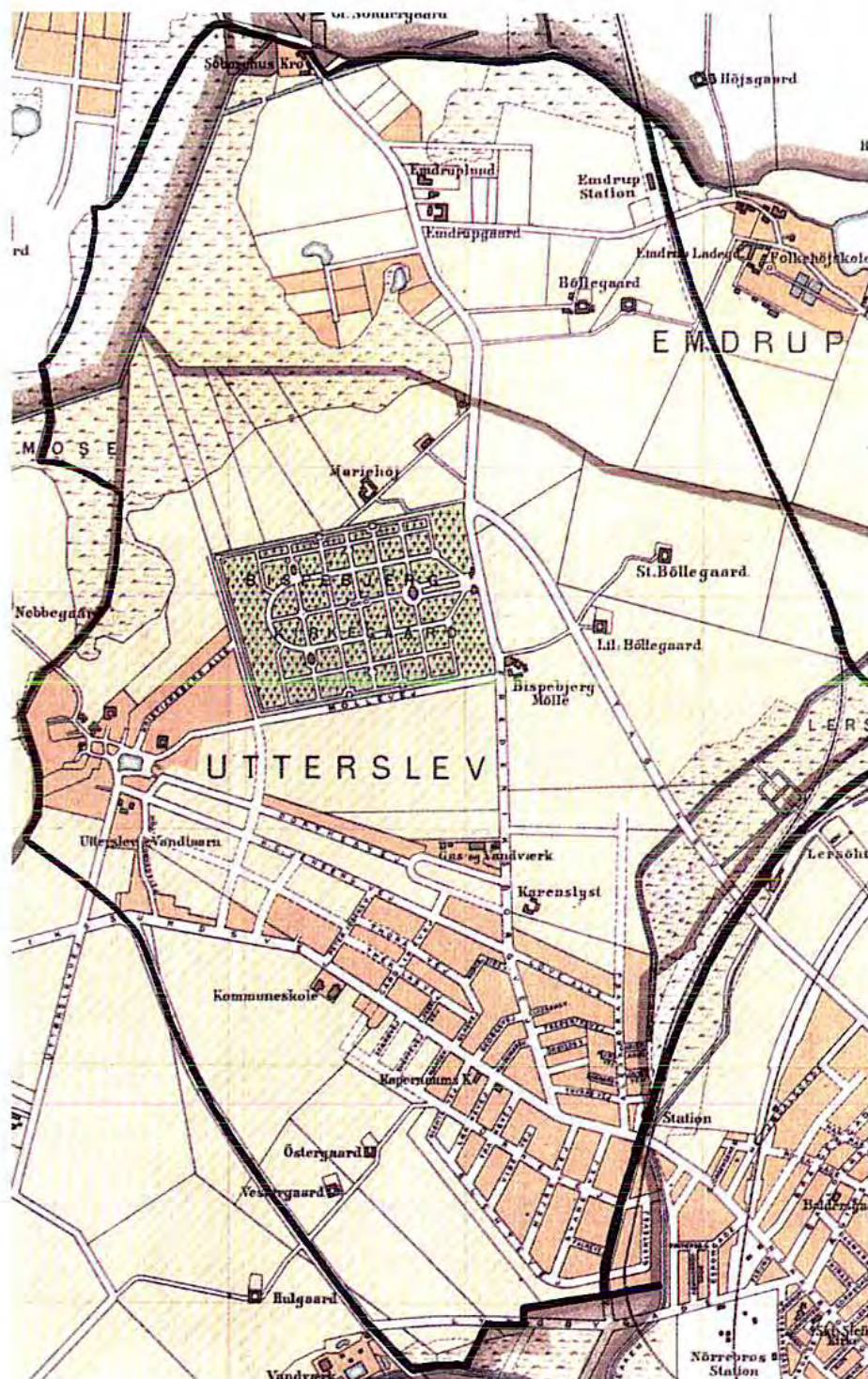
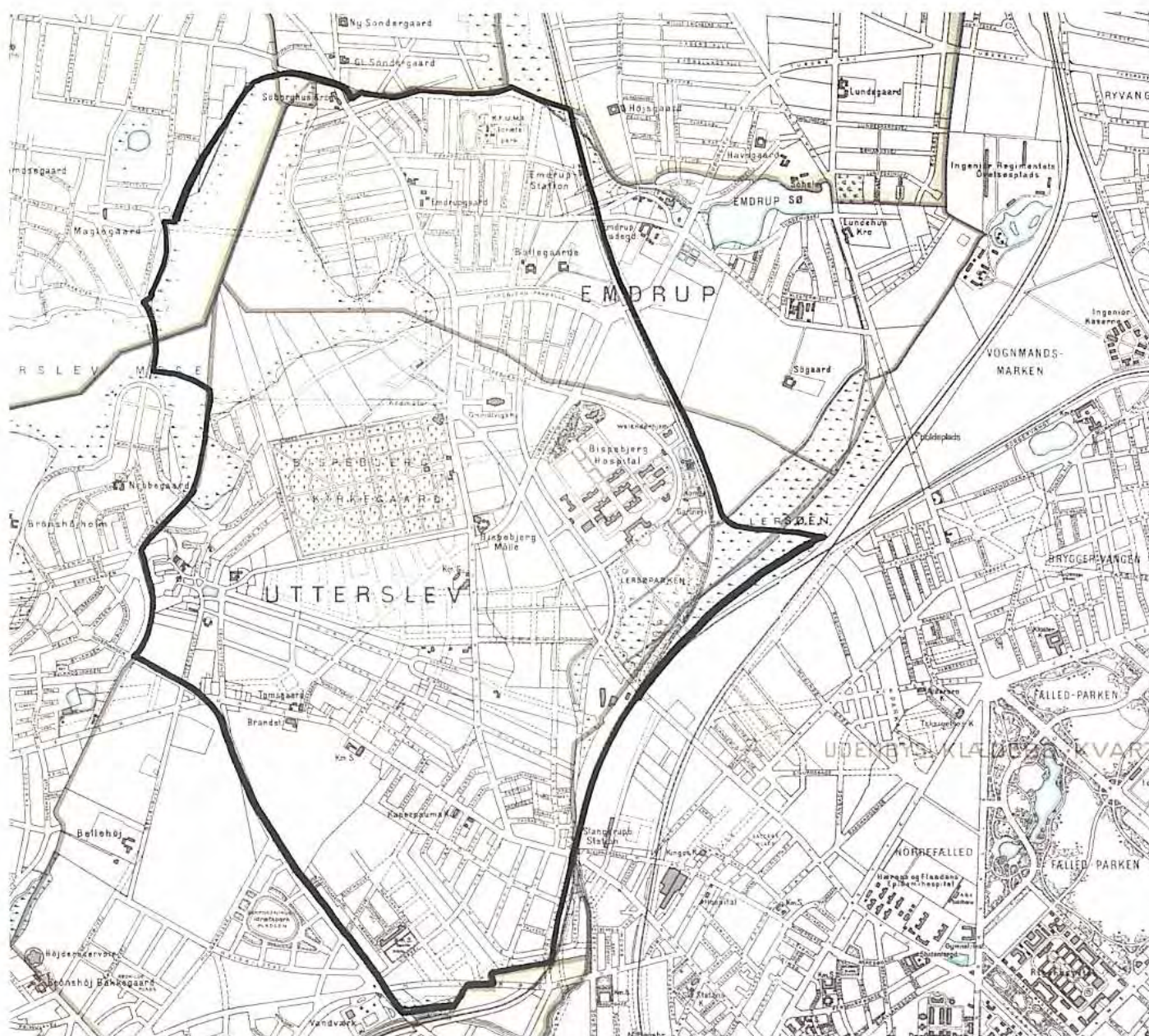

Foto af området nordvest for krydset Tuborgvej (1)/Emdrupvej (2). Øverst til højre ses Emdrup Sø (3) og midt i billedet langs Emdrupvej ligger Hannibal Sanders Farverier, Dampvaskerier og Kemiske Tøjrensning (4). Virksomheden lå her fra 1885 til 1971. Foto Stadsingeniørens Direktorat, u.å.

Bydelen er på dette tidspunkt b

vej, Frederiksborgvej og Rentemestervej. Endelig er bebyggelsen vokset omkring de to gamle landsbyer Utterslev mod vest og Emdrup i nord. Det øvrige del af området præges fortsat af marker med spredte gårde. Københavns Stadsarkiv.

Kort over Bispebjerg fra 1926.

Bebyggelsen er stadig koncentreret omkring Frederikssundsvej og Rentemestervej. Nord for er området op til Bispebjerg Kirkegård under projektering. Nord for kirkegården og mod øst i Emdrup er fortsat åbne marker. Københavns Stadsarkiv.

Bispebjerg

Langs Emdrupvej blev der etableret en række industrier, bl.a. Emdrup Dampvaskeri og Sæbefabrik, Radiometer, parfumefabrik, gum-mivarefabrik og værktøjsfabrik. Ved Lundedalsvej langs jernbanen blev Emdrup Savværk anlagt samt trælasthandel, oplagspladser og depot for spændbeton.

Gartnerivej

Industriområdet omkring Gartnerivej blev bebygget i begyndelsen af 1900-tallet. I 1911 etableredes Julius Hansen Trikotagefabrik og Far-veri, der senere blev overtaget af Hannibal Sanders Farverier, Damp-vaskerier og Kemiske Tøjrenseanstalter i nr. 3-5 og lå her til 1977. Området mellem Gartnerivej og Ryparken (tidl. Ole Nielsens Vej og Rymarksvej) husede en tæt samling af mange større og mindre virksomheder. Nordisk Læderfabrik, Østerbros Pakkasefabrik, Tapetfabrikken København (senere Danske Tapetfabrikker) hørte til de tidligste virksomheder, og senere fulgte autoværksteder, mekaniske værksteder, snedkerværksted m.m. Hele dette område blev i 1980'erne saneret og i stedet opførtes boliger.

Glentevej-kvarteret

Allerede i anden halvdel af 1800-tallet slog de første virksomheder sig ned i dette område. Ved Frederikssundsvej 7 lå frem til omkring 1878 V. Kornbecks Asfaltfabrik, hvis grund på dette tidspunkt blev afløst af Blauenfeldt & Tvedes kemiske fabrik. Virksomheden eksisterede frem til 1971, hvor bygningerne blev nedrevet og varehuset Schou-Epa op-ført.

På Glentevej etablerede Københavns Marmorvarefabrik sig i nr. 53 i 1865 og lå her til omkring 1920. I nr. 47 lå fra 1916 til 1971 C. Holst-Andersens kunst- og kleinsmedje, der producerede fabriks-garderobeskabe, stålreoler, brandsikre døre og ståldørkarme.

Hele karréen afgrænset af Vibevej, Ørnevej, Hejrevej og Glente-vej tilhørte frem til 1907 Københavns Renovationskompagni. Området hed oprindeligt Utterslev mark og blev i 1872 erhvervet af Københavns Renovationskompagni, og var på dette tidspunkt afgrænset af Frederiks-sundsvej, Stærevej, Glentevej og Lundtoftegade. Området blev udpar-celeret i 1906, hvorefter renovationskompagniet kun havde området ved Hejrevej.⁹⁸

I løbet af 1900-tallet steg antallet af virksomheder i området. Jern-og produkthandlere fandtes ved Vibevej/Tranevej, Glentevej/Nordre Fasanvej, Drejervej og Brofogedvej/Blytækervej. I perioden 1930 til 1987 har der samlet eksisteret 19 virksomheder indenfor denne branche.

98

Eriksen, Lossepladser og opfyldning i København, s. 78.

I 1940 fandtes 3 og i løbet af 1950'erne og 1960'erne fandtes 8, hvoraf de fleste var nye, der afløste nedlagte virksomheder. Der var i 1987 blot 2 produkthandlere tilbage på Blytækkervej/Brofogedvej.

Langs Glentevej har bl.a. ligget Vilhelm Krauses Farve- og Lakfabrik, Kymeia træimprægneringsanstalt samt Dansk Gips & Cementskillerumsfabrik. Vilhelm Krause lå i nr. 57 med filial i nr. 38 og havde samtidig produktion på Øresundsvej 132-140 på Amager. I dag er en række tekniske skoler rykket ind på de tidligere industrigrunde.

Lersø Parkallé

Området blev i 1947 udlagt til industrikvarter og blev tidligere kaldet *Konfektionsbyen*, idet kvarteret ved anlæggelsen var reserveret konfektionsindustrien. Ved slutningen af 1950'erne var der opført 7 fabrikker. I dag findes her serviceerhverv med kontorer.

Lygten

Mejeriet Enigheden hørte til en af de tidligste virksomheder, der blev anlagt her i 1897 og var i drift til 1971. Omkring år 1900 blev Lygteåen langs gaden overdækket og i de følgende tiår kom der flere virksomheder til området, bl.a. Erik Bergs Farve- og Lakfabrik, Superfos Damman-Luxol Asfaltfabrik og Johan Ankerstjerne Filmteknisk Laboratorium. Her har desuden været autoværksteder, benzinstationer, maskinværksteder m.m. Området nærmest Frederikssundsvej bag den nedlagte jernbanestation for Farumbanen er i 1990'erne blevet ryddet og her er opført et butikscenter. En række af industrigrundene langs jernbanetrænet huser i dag forskellige kontorbygninger.

Rentemestervej

Størstedelen af bydelens erhvervsvirksomheder findes i Nordvest-kvarteret mellem Frederikssundsvej og Frederiksborgvej. En af de tidligste virksomheder i området var Peter Ipsens Terrakottafabrik, der lå på Frederikssundsvej 78 fra 1847 til ca. 1915.

Rentemestervej hed frem til 1930 H.C. Jensens Vej og blandt de tidligste virksomheder var Schous Fabrikker. Virksomheden var grundlagt i 1859 og etablerede sig her i 1910. I løbet af de følgende årtier ekspanderede virksomheden i kvarteret. I 1918 flyttede N. Børresens metalvarefabrik her til, men lå her kun en kort årrække inden den flyttede videre til Lyngbyvej.

Ud til Frederiksborgvej blev i 1896 anlagt Utterslev Gas- og Vandværk, der var i drift til 1913. Omkring 1890 etablerede metalvarefabrikken Glud & Marstrands Fabrikker sig på Frederiksborgvej 20. Virksomheden var grundlagt i 1879 og produktionen blev i 1932 udvidet

Bispebjerg

i Dalslandsgade 16 på Amager.

Dansk Oleomargarinefabrik, der var grundlagt i 1881, slog sig ned på Dortheavej 10 i 1900 og lå her frem til omkring 1920. På nr. 61 etablerede Fabrikken Ilka sig i 1925. Virksomheden var et datterselskab af Schous Fabrikker og producerede sæbe, børsteverer og trævarer.

I de følgende tiår voksede antallet af virksomheder. Området ved Bispebjergvej/Dortheavej, Møntmestervej/Theklavej, Provstevej og Tomsgårdsvej har haft en lang række virksomheder indenfor metalvarefremstilling. Allerede i 1930 fandtes 27 og frem til 1940 fordobledes antallet. Op til i dag er de største virksomheder lukket og i 1987 var der ca. 50 tilbage. Området er i dag præget af autoværksteder.

Beboelsesområder ⁹⁹

Atelierhusene

Boligbebyggelsen, der ligger ved Grønnemose Allé, blev opført i 1942-43.

Birkebo

Dette boligkvarter ved Birkedommervej 65-83 blev opført i 1949-50.

Bispeparken

Dette boligområde afgrænset af Tagensvej, Landsdommervej og Frederiksborgvej blev opført i 1940-41.

Borups Allé

Bebyggelsen ved Borups Allé, Stærevej, Rørsangervej og Hillerødgade blev opført i 1917 for det nordlige område og i 1923 det sydlige område.

Degnegården

Boligkvarteret afgrænset af Birkedommervej, Smedetoften, Skoleholdervej og Præstelængen blev opført i 1936-37.

⁹⁹

Hvor intet andet er nævnt stammer oplysningerne fra Bydelsatlas Bispebjerg

Dommerparken

Dette boligkvarter ved Frimestervej, Hovmestervej og Bogtrykkervej blev opført i 1946-47.

Emdrup Banke og Emdrup Vænge

Disse to områder langs Emdrupvej er tidligere kolonihaver, hvor der blev opført boliger i 1939-40.

Emdrup Sø-området

Villakvarteret mellem Emdrup sø, Lyngbyvej og Emdrupvej - Ny Ryvang villakvarter blev anlagt i 1918-20. Efter udstykning etableredes vejnettet omfattende Lundehusvej, Teglstrupvej, Klosterisvej, Egebæksvej, Danstrupvej og Horserødvej.¹⁰⁰

Kantorparken

Dette boligområde blev opført i 1939-40 og ligger ved Bispebjerg Park Allé, Emdrupvej og Blåmunkevej.

Klerkegården

Boligområdet ved Birkedommervej, Skovløbervej, Tingskrivervej, Hovmestervej og Tomsgårdsvej blev opført i 1942-43.

Klokkergården

Boligbebyggelsen afgrænset af Birkedommervej, Skoleholdervej og Smedetoften blev opført i 1938-39.

Munkevangen

Dette boligkvarter afgrænset af Borups Allé, Frederikssundsvej, Hulgårdsvej og Sokkelundsvej blev opført i 1943-44.

¹⁰⁰

Bertram, Ny Ryvang i Emdrup.

Bispebjerg

Provstegården

Beboelseskvarteret blev opført i 1936-37 og er afgrænset af Tagensvej, C.J. Brandts Vej og Jacob Lindbergs Vej.

På Bjerget

Boligområdet omkring Grundtvigs Kirke afgrænset af Frederiksborgvej, Bispebjergvej og C.J. Brandts Vej blev opført i årene 1924-26.

Rebslagerhus

Denne boligbebyggelse omkring Frederikssundsvej, Lygten og Drejervej blev opført i 1943.

Ryparken

Dette boligområde afgrænset af Lyngbyvej og Ryparken blev opført i 1932-34.

Skoleholdergården

Boligområdet blev opført i 1933 og ligger ved Birkedommervej, Skoleholdervej, Præstelængen og Degnestavnen.

Skoleholdervej

Boligkarreen omkranset af Skoleholdervej, Tomsgårdsvej og Birkedommervej blev opført i slutningen af 1920'erne.

Storgården

Boligbebyggelsen omkranset af Tomsgårdsvej, Frederiksborgvej og Hovmestervej blev opført i 1935.

Utterslev Mose-området

Villakvarteret ved Utterslev mose omkring Hareskovvej, Horsebakken og Rådvadsvej er anlagt ud fra den internationale byplankonkurrence i 1908 og blev i de følgende årtier bebygget.

Vibevænget

Dette boligområde afgrænset af Hillerødgade, Rørsangervej, Mågevej og Nattergalevej blev opført i 1927.

Grønne områder

Utterslev Moses nordøstlige område findes i Bispebjerg. Se *Grønne områder* under Brønshøj-Husum.

Emdrup Søpark og Sø

Søen er oprindelig en opstemmet mølledam, der kendes i skriftlige kilder fra 1370. Fra søen blev der i 1580 anlagt vandledninger til forsyning af København med drikkevand.

Lersøparken

Lersøparken er sammen med hele jernbaneterrænet tidligere losseplads, der blev opfyldt fra omkring 1880 til 1920'erne.¹⁰¹ En del af området blev efter endt opfyldning i 1911 udlagt til park. Lersøen var oprindelig en sø, men allerede omkring år 1800 var søen tilgroet og omdannet til mose.

Mindelunden

Mindelunden hørte tidligere til det militære øvelsesterræn og blev efter 2. verdenskrig udlagt til gravplads for de faldne under besættelsen 1940-45.

Ryvangens naturpark

Området blev i 1894 erhvervet af Krigsministeriet og blev benyttet til militært øvelsesterræn frem til 1960'erne. Dele af området tilhører fortsat militæret, og anvendes af Københavns Kommune til institutionsformål og park.

¹⁰¹

Eriksen, Lossepladser og opfyldning i København, s. 76

Bispebjerg

Kolonihaveparken

Kolonihaveparken er området mellem kolonihaverne Lersøområdet op til Lyngbyvejen. Dette område var tidligere en del af lossepladsen - se ovenfor.

Bydelens kolonihaver og nyttehaver er alle anlagt på dele af den tidligere losseplads i Lersøen i 1940'erne. Det gælder Blomsten (1946), 4. maj 1921 (1946), Fremtiden (1946), Aldersro (1946), Øbro (1946), Vennens Lyst (1946) samt Tagensbo og Grundtvigsskolens skolehaver og Bispebjerg, Lersøens og Tagensvejs skolehaver.

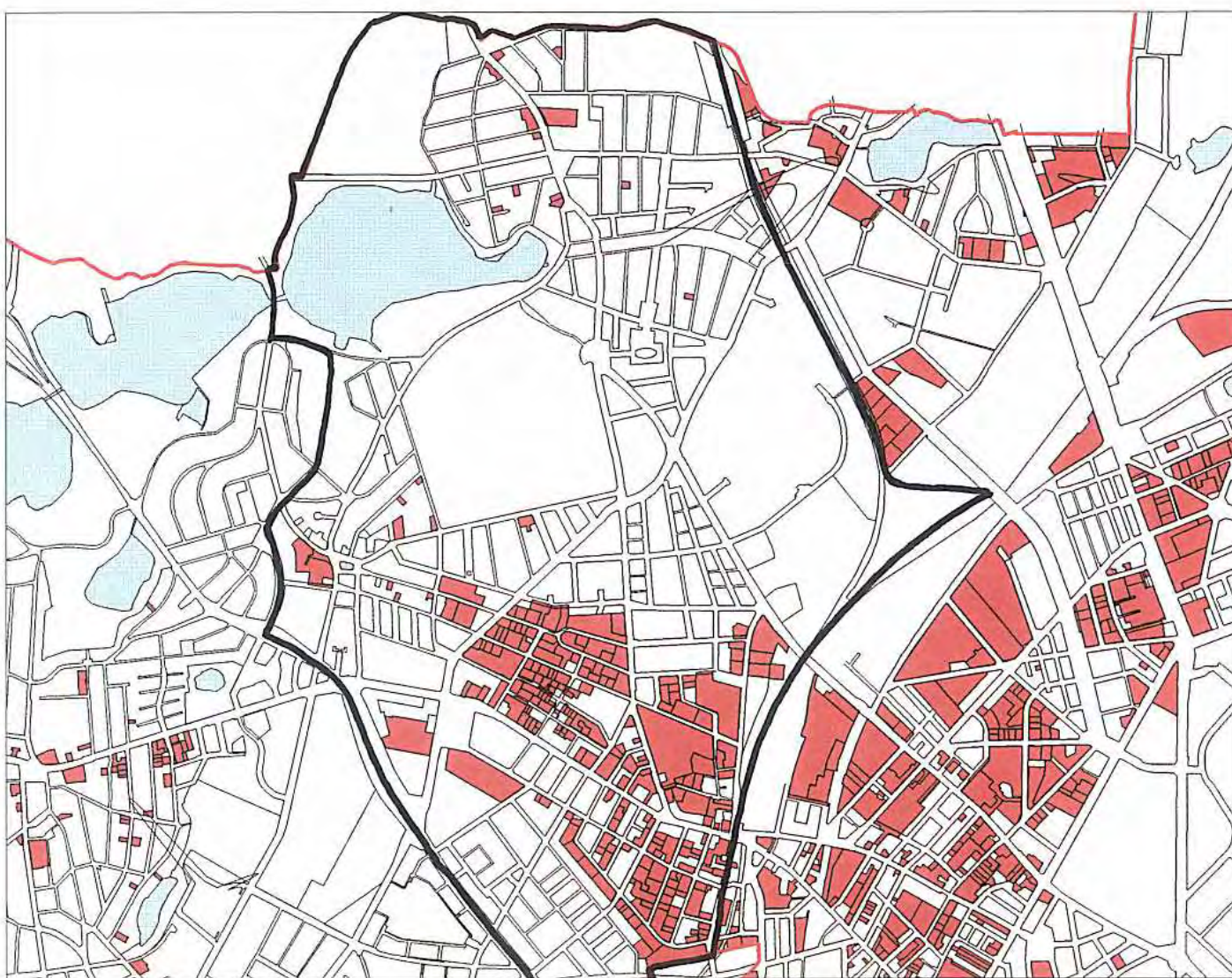
Ændret arealanvendelse

Bispebjerg har ikke oplevet omfattende ændringer i arealanvendelsen, som det kendes fra nogle af de andre bydele. Den største ændring i arealanvendelsen findes for hele det tidligere Lersø-område, der fra 1880 til omkring 1920 var losseplads. Efter endt opfyldning blev området udlagt til jernbaneterræn, kolonihaver og park.

Området ved Lygten langs jernbanen har ændret karakter og huser i dag butikscenter samt kontorhuse, hvor der tidligere var forskellige industrier.

Ved Ryparken er hele industrikvarteret på sydsiden af Gartnerivej, der stammede fra begyndelsen af 1900-tallet, blevet ændret til beboelseskvarter.

Endelig er der sket ændringer i arealanvendelsen på enkelte grunde, som det fremgår af adresselisten i appendix.

Kort over tidligere og nuværende industrigrunde.
Bispebjergs mange virksomheder er koncentreret omkring Rentemestervej, Frederiksborgvej og Glentevej. Hele den nordlige bydel er præget af de store beboelseskvarterer og kirkegården.

Amager

Amagerbro, Sundbyerne og Islands Brygge

Historie

Amager var åbent landbrugsland frem til 1800-tallet og helt op til midten af 1900-tallet fandtes endnu marker grænsende op til beboelseskvarterer eller industriområder. Flere af beboelsesområderne, primært villakvartererne, udviklede sig fra nyttehaver/kolonihaver og videre til helårsbeboelse.

De fleste af de tidlige fabrikker, der blev anlagt allerede i slutningen af 1700-tallet og op gennem 1800-tallet, var grupperet langs Amagerbrogade og Holmbladsgade (tidl. Køhlersvej).

Ved den bebyggelse der fandt sted fra indlemmelsen i Københavns Kommune i 1902 blev der, med udgangspunkt i byplankonkurrencen fra 1908, en opsplitning i regulære industriområder langs Prags Boulevard og ned langs Amager Strandvej og Strandlodsvej. I de centrale dele af Sundbyerne opførtes større sammenhængende boligområder. Her findes kun enkelte større virksomheder, samt spredte baggårdsvirksomheder.

Skotlands Plads var indtil 1966 den ældste forstadsbebyggelse i Sundbyvester. Der var tale om en mindre sømandsby anlagt i 1850'erne for søfolk og arbejdsmænd ansat ved Holmen. Foruden beboelse indeholdt området en række mindre værksteder, og havde i midten af 1900-tallet udviklet sig til et kløndyke-område med småindustri og værksteder. Bebyggelse blev nedrevet i 1966 og samtidig sløjfedes de tre gader Islandsgade, Færøgade og Grønlandsgade. Hen over hele området anlagdes Skotlands Plads.

Hele det vestlige område af Amager omfattende Islands Brygge, Amager Fælled og Kalvebod Fælled er tidligere vådområder, der er henholdsvis opfyldt og inddæmmet indenfor de sidste hundrede år. Det nordligste område af Islands Brygge blev opfyldt i 1887 og her blev anlagt Ny Tøjhus som afløser for det gamle Christian IV's Tøjhus. I den forbindelse flyttede Geværfabrikken ud på dette område.

Afgrænsning

Den kortlagte del af Amager omfatter Amagerbro, Sundbyerne samt Islands Brygge og afgrænses mod nord af Stadsgraven og mod syd af Kastrup Kommune.

Industrikvarterer

Holmbladsgade

De ældste industrier på Amager etableredes allerede i slutningen af 1700-tallet. Der var bl.a. tale om limfabrikker, sæbesyderier, hørspinderier og reberbaner. Industrien var lokaliseret langs Amagerbrogade.¹⁰² Selv om demarkationsterrænet mod Sjælland var blevet ophævet i 1859/1870 eksisterede demarkationslinien på Amager fortsat helt op til 1909. Området fra voldene og ud til Holmbladsgade måtte af militære forsvarshensyn ikke bebygges. Dette betød, at industrien anlagdes videre langs Holmbladsgade og syd her for. Først efter 1909 blev der anlagt industrier i området mellem Uplandsgade og Prags Boulevard. Anlæggelsen af industrikvarter i dette område, samt ned langs østkysten ved Strandlodsvej, var affødt af den internationale byplankonkurrence fra 1908. Her foresloges dette område udlagt til industri, dels i behørig afstand fra beboelsen og fra de fremherskende vestenvinde, der bragte røgen fra fabriksskorstenene bort fra byen.

I 1855 var antallet af virksomheder nået op på 10, der alle tilhørte den kemiske industri såsom oliemøller, lysfabrikker o.lign. I 1873 kom der to nye virksomheder til, en cigarfabrik samt J.F. Jacob & Co farveri, der var etableret i 1869.¹⁰³

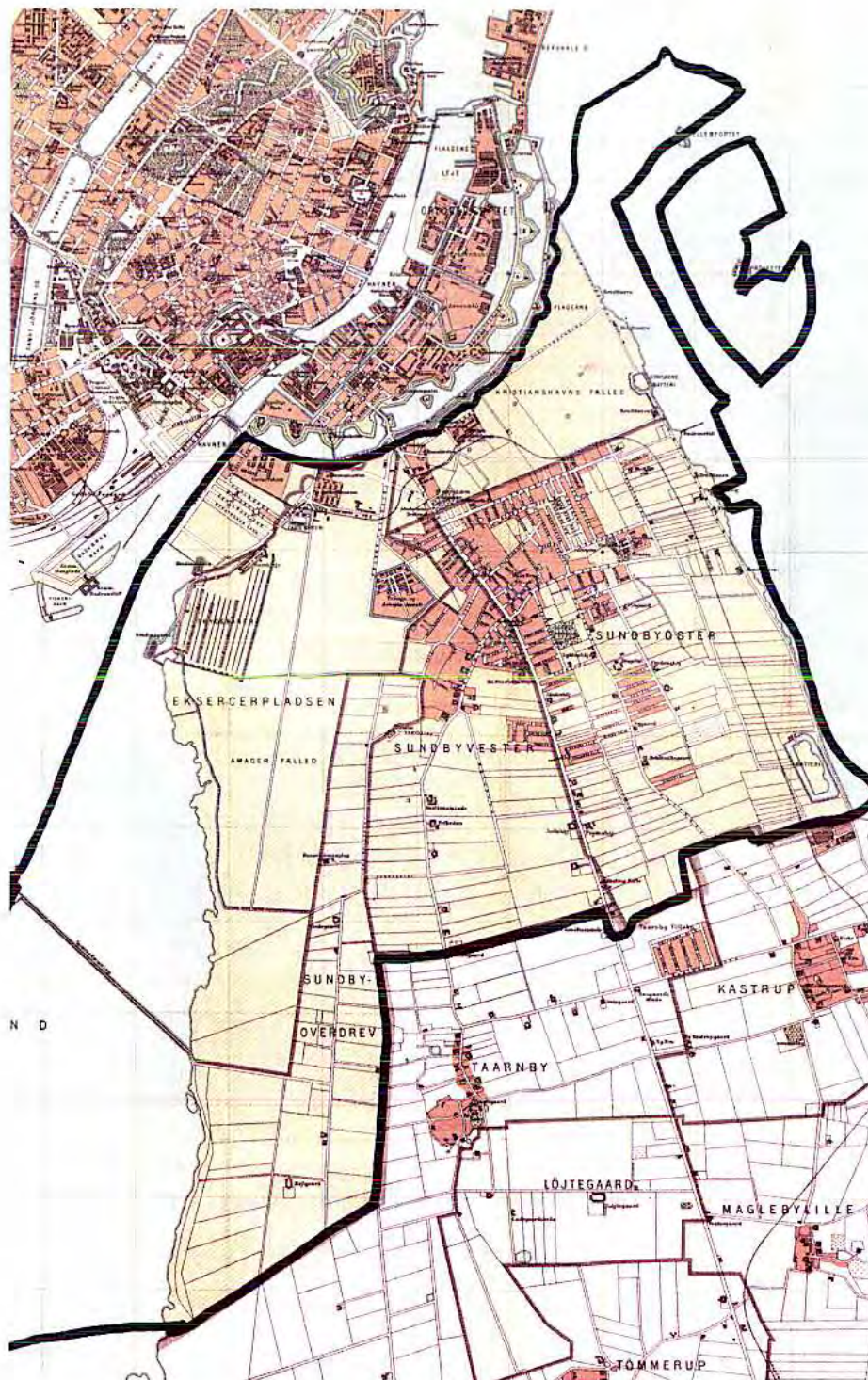
Under det økonomiske opsving i 1890'erne skete der yderligere stigning i antallet af virksomheder. De store industrier blev anlagt i det nordlige og østlige område mellem Holmbladsgade, Prags Boulevard og Amagerbanen/Uplandsgade. Op gennem dette 1900-tallet voksede antallet af virksomheder og langs østkysten voksede industriområdet mellem Strandlodsvej og Amager Strandvej ned til Hedegårdsvej ved Kastrop Fort.

Geislersgade-kvarteret

Der fandtes baggårdsvirksomheder flere steder. I området syd for Holmbladsgade findes en tæt koncentration i Geislersgade, Pommernsgade, Woltersgade og Lybækgade. Lidt mere spredte baggårdsvirksomheder findes ved Spaniensgade, Normandigade, Tyrolsgade og Øresundsvej.

¹⁰² Housted, Fra limfabrik til bankhus, 1978

¹⁰³ Hyldtoft, 1970, s. 39

Kort over Amager fra 1906.

På dette tidspunkt har bebyggelsen bredt sig i den nordlige del af Sundbyerne omkring Amagerbrogade og Holmbladsgade. Syd for dette område ses endnu åbne marker med spredte gårde. Islands Brygge er så småt ved at blive skabt og her ses Geværfabrikken. Københavns Stadsarkiv.

Kort over Amager fra 1926.

Bebyggelsen har nu spredt sig syd over på Amager. Sundbyvester og Sundby Overdrev er dog fortsat kendetegnet ved åbne marker. På Islands Brygge er blevet bebygget og havnefronten er vokset længere syd på. Københavns Stadsarkiv.

Foto af A/S Waldorffs Papirindustri og Emballagefabrik, Kirkegårdsvej 25, der lå her fra 1925 til c. 1997. Billedet viser alle de bebyggelsesformer, der kendetegner byen: Til venstre for virksomheden og det bag ved liggende område domineres af etageejendomme. Til højre i billedet ses 2-etages villaer med haver og forrest i billedet kolonihaver samt endnu ubebygget jord. Foto Stadsingeniørens Direktorat, c.1949.

Islands Brygge

Islands Brygge er byens tredje industrikvarter, der blev skabt ved opfyldninger fra 1903 og frem. Baggrunden var overenskomsten fra 1902 mellem Københavns Havn og aktieselskabet De danske Conservesfabrikker, J.D. Beauvais, der erhvervede området.¹⁰⁴ Nord for det opfyldte

104

København som industriby, s. 6.

område var allerede i 1888 anlagt geværfabrikken Ny Tøjhus, der flyttede fra de gamle lokaler i Tøjhushavnen (nu Det kongelige Biblioteks have).

En af de største virksomheder i området var Dansk Sojakagefabrik, der blev etableret her i 1909 og havde produktion frem til 1991. Området udviklede sig i takt med de efterfølgende opfyldninger syd over, og af øvrige virksomheder har her ligget Blyantfabrikken Viking, Tændstikfabrikken Gosch samt en række mindre virksomheder her i blandt maskinfabriker og autoværksteder.

Beboelsesområder ¹⁰⁵

Københavns Kommune henholdsvis opkøbte og eksproprierede i 1920'erne en række store områder i Sundbyerne for at få skabt en sammenhængende byplanlægning. I de efterfølgende år blev opført en række større beboelsesområder.

Amagerbro Kvarter

Boligområdet i Amagerbro kvarteret afgrænses af Amagerfælledvej, Norgesgade, Amagerbrogade samt Markmandsgade, Kløvermarken, Flinterenden og Limgården. Beboelsesejendommene blev opført i årene 1913-20 på de tidligere industrigrunde, hvor bl.a. Limfabrikken lå ved den nuværende Limgården. På tilsvarende måde er andre bygninger i kvarteret navngivet efter de tidligere lokaliteter. Således Ny Mølle (mellem Norgesgade, Finlandsgade, Hollænderdybet og Kongedybet), Håbet og Tylvten (begge ved Amagerbrogade, Svinget og Ved Linden). ¹⁰⁶

Boligbebyggelsen *Amagerbro* ved Amagerbrogade og Store Møllevej blev opført i 1939. ¹⁰⁷

Bellevue Kvarter

Dette område, der er beliggende mellem Holmbladsgade og Lergravsvej, omfatter Polensgade, Østrigsgade og Ungarnsgade blev opført i årene 1912 til 1920.

¹⁰⁵ Hvor intet andet er nævnt stammer oplysningerne fra Bydelsatlas Amager

¹⁰⁶ Husted, Fra limfabrik til bankhus, 1978

¹⁰⁷ Foreningen Socialt Boligbyggeri, (1986).

Amager

Bomi-Parken

Boligbebyggelsen ved Pallesvej 20-80 blev opført i 1972-74.¹⁰⁸

Dalføret

Området afgrænset af Englandsvej, Peder Lykkes Vej, Tingvej og Sæterdalsgade var marker frem til boligbebyggelsens opførelse i 1926.

Elbagade-området

Kvarteret mellem Amagerbrogade og Kastrupvej fra Tycho Brahes Allé og Kretavej blev bebygget i 1930'erne.

Fælledgården

Dette boligkvarter afgrænset af Finlandsgade, Norgesgade og Sundholmsvej blev opført i 1933.¹⁰⁹

Hessensgården

Boligkvarteret afgrænset af Hessensgade, Holmbladsgade og Polensgade blev opført i 1978-79.¹¹⁰

Holmbladsgade/Amagerbrogade

Området, der omfatter Amagerbrogade, Blekingegade, Skånegade, Norlandsgade og Holmbladsgade, husede i 1800-tallet Fredens Mølles Fabrikker. Efter nedlæggelsen i 1904 blev de nuværende beboelsesejendomme opført mellem 1905 og 1912.

¹⁰⁸ Foreningen Socialt Boligbyggeri, (1986).

¹⁰⁹ Foreningen Socialt Boligbyggeri, (1986).

¹¹⁰ Foreningen Socialt Boligbyggeri, (1986).

Islands Brygge

Området blev opfyldt i begyndelsen af 1900-tallet og det var planen at anlægge et industriområde og en godsbanegård. Af økonomiske grunde blev planen skrinlagt og i stedet opførtes beboelsesejendomme. De tidligste blev opført i 1905 i Thorshavnsgade og i de følgende to årtier skabtes hele det nuværende boligområde.

Kirsten Kimers Huse

Dette boligkvarter ved Pallesvej 4-18 blev opført i 1980-81.¹¹¹

Møllelængen

Denne boligbebyggelse Langs Store Møllevej mellem Amagerbrogade og Uplandsgade blev opført i 1939.¹¹²

Præstevænget

Boligkvarteret *Præstevænget* afgræset af Englandsvej, Glommensgade og Sæterdalsgade blev opført i 1949-50.¹¹³

Rasmus Nielsens Kollegium

Kollegiet blev opført i 1968-70 På Brigadevej 50¹¹⁴, hvor der tidligere havde været forskellig industri, bl.a. korkvarefabrik, papæskefabrik, sæbefabrik og benzintank.

Rødegårdsparken og Abildgården

Disse områder på begge sider af Wittemberggade var frem til 1940'erne landbrugsområder under de to gårde Rødegården og Abildgården, hvorefter der blev opført beboelsesejendomme.

¹¹¹ Foreningen Socialt Boligbyggeri, (1986).

¹¹² Foreningen Socialt Boligbyggeri, (1941).

¹¹³ Foreningen Socialt Boligbyggeri, (1986).

¹¹⁴ Foreningen Socialt Boligbyggeri, (1986).

Amager

Røde Kro

Dette boligområde ved Øresundsvej, Rødegård og Spaniensgade blev opført i 1963-65.¹¹⁵

Smyrnavej

Dette område blev bebygget i 1912 og 1922 med henholdsvis Sundby Øster Skole og beboelsesejendommene, der oprindeligt var husvildeboliger.

Sundby Kirke-området

Området omkring kirken afgrænses af Frankrigsgade, Brysselsgade, Reberbanegade og Amagerbrogade blev opført i årene 1880 til 1900.

Øselsgården

Boligbebyggelsen ved Øselsgade og Røsågade blev opført i 1967-69.¹¹⁶

Byggeforeningshuse

I anden halvdel af 1800-tallet opførtes en række byggeforeningshuse forskellige steder på Amager:

Badensgade

Byggeforeningshusene i dette område blev opført i 1898.

Eberts Villaby

Dette område afgrænset af Englandsvej, Amagerbrogade og Dronning Elisabeths Allé var frem til 1902 landbrugsområde, hvor det blev erhvervet af Herman Ebert fra gårdejer Jan Hansen. Her blev i de følgende år opført ca. 85 villaer.

¹¹⁵ Foreningen Socialt Boligbyggeri, (1986).

¹¹⁶ Foreningen Socialt Boligbyggeri, (1986).

Gimle

Denne byggeforening fik fra 1899 og i årene frem opført en række villaer i området mellem Amagerbrogade, Englandsvej og Irlandsvej.

Kastrupvej-Amagerbrogade

Mellem disse veje, afgrænset af Rodosvej og Krudtmøllegårds Allé, blev byggeforeningerne Fremad, Bien og Broderskabet opført i årene 1900 til 1912.

Sverrigsgade

Byggeforeningshusene, der ligger her, blev opført af Arbejdernes Byggeforening i 1867-71

Grønne områder

Amager Fælled

Amager Fælleds østlige område var oprindeligt militære skydebaner, der blev taget i brug i 1673 og benyttet helt frem til 1950'erne. Den vestlige del var oprindeligt vådområde, og blev opfyldt med renovation fra midt i 1940'erne og frem til 1974.

Kalvebod Fælled

Kalvebod Fælled blev skabt ved inddæmning i årene 1939-45 og var militært øvelsesområde i perioden fra 1956 til 1984. Foruden skydetræn for kanoner blev der anlagt en skydebane for håndskydevåben, der i dag benyttes til sportsskydning.

Amager Strandpark

Strandparken blev skabt i 1933 ved indpumpning af sand, og blev i de følgende år udvidet til sit nuværende omfang.

Haveforeningerne

Haveforeningerne langs Kløvermarken og volden var oprindelig et sumpet engområde, der omkring år 1900 blev anvendt til losseplads. Efter endt opfyldning blev kolonihaverne anlagt.

Tilsvarende var området langs Amager Strandvej oprindelig vådområde, der blev opfyldt med renovation, og efter endt opfyldning blev området udlagt kolonihaver og badestrand.

Haveforeningerne omkring Kastrop Fort samt langs Kalvebod Fælled og Kongelundsvej er alle anlagt på tidligere markområder.

Kløvermarken

Kløvermarken hed tidligere Christianshavns Fælled og var militært område frem til 1909. Det har bl.a. været benyttet til eksercits, men ikke til skydeøvelser, der fandt sted på Amager Fælled.

I de efterfølgende år fra 1910 til 1926 var der lufthavn på Kløvermarken med hangarer, værksteder og monteringshaller i det vestlige område langs skellet til matrikel 19d og Amagerbanen. Her var nedgravet flere tanke til benzin og olie.

Ved Kløvermarksvej, ved de nuværende barakker med omklædningsrum, lå en radiostation opført af tyskerne i 1941. Den blev revet ned i 1972.

Efter afslutningen af anden verdenskrig blev der i 1945 anlagt en baraklejr for de mange flygtninge fra det krigshærgede Europa. Efter nedlæggelsen i 1947 blev barakkerne flyttet til Ellebjergvej i Valby og genanvendt til husvilde. Kløvermarken har siden været udlagt til idrætsformål.

Lergravsparken

Lergravsparken var oprindelig en vildtremise anlagt omkring 1660 (se *nedenfor*). Den blev i 1898 offentlig park og fik sin nuværende udformning i 1941.

Remiseparken

Remiseparken var, ligesom Lergravsparken, en tidligere vildtremise anlagt omkring 1660.

Efter krigen 1658-60 anlagdes en række *vildtremiser* - en lille beplantet lund/kratskov - der skulle tjene som ly for det græssende kvæg forskellige steder på Amager. Samtidig skulle beplantningerne fungere som brændselsreserver under efterfølgende krige. Der fandtes ligeledes remiser i områderne ved Sumatravej/Wiebrandtsvej, ved Amager Landevej/Løjtegårdsvej, sydvest for Dragør samt ved Nøragersminde.

Sundbyvester Park

Parken samt idrætsparken anlagdes i 1923 hvor kommunen købte area-
lerne, der var agerjord under gården Bastiansminde.¹¹⁷

Ændret arealanvendelse

De tidligste og større ændringer i arealanvendelsen fra industri til anden aktivitet fandt sted i begyndelsen af 1900-tallet, hvor A/S Amagerbro i 1907 opkøbte de gamle fabriksgrunde, der havde tilhørt L.P. Holmblad. Det drejer sig om grundene langs Amagerbrogade til Holmbladsgade, hvor der i de følgende år opførtes store beboelsesejendomme. Her lå i 1800-tallet bl.a. Limfabrikken ved den nuværende Limgården samt Fredens Møllers Fabrikker afgrænset af Amagerbrogade, Holmbladsgade og Blekingegade.

Jacob Holm & Sønner etablerede i 1812 en tovværksfabrik samt reberbane, der lagde navn til gaden: Reberbanegade. Fabrikken var grundlagt tilbage i 1794 og flyttede i 1812 her ud. Reberbanen blev nedlagt i 1939, hvor der blev opført beboelsesejendomme på grunden. Tovværksfabrikken lå her frem til 1966, hvor den flyttede til Varde, og hele fabrikskomplekset blev i 1973 overtaget af Amager Centret og har siden været butikscenter.

Skotlands Plads blev anlagt i 1966 ved en bortsanering af de gamle gader Islandsgade, Grønlandsgade og Færøgade samt hele bebyggelsen med værksteder, småindustrier og mindre beboelseshuse.

Grønjordsskollegiet blev indviet i 1969 på et område, der tidligere bestod af en række mindre parceller, husende forskellige småindustrier, værksteder og en række oplagspladser. I området lå den mindre vej *Hegningen* og her fandtes bødkeri, maskinsnedkeri, autoværksted, metallsliberi, brændselsforretning, legetøjsfabrik, kasketfabrik, garager samt oplagsplads for gammelt jern og metal.

Desuden er der sket enkelte ændringer i løbet af 1900-tallet, hvor nedlagte virksomheder er blevet afløst af beboelsesejendomme. Det har fortrinsvis fundet sted i Sundbyvester og Sundby Overdrev, mens de store industrikvarterer i Sundbyøster i højere grad har uændret arealanvendelse. Således blev Rasmus Nielsens Kollegium på Brigadevej 50 opført i 1968-70 på en tidligere industrigrund, hvor der havde været produktion siden slutningen af 1800-tallet. Her har bl.a. været N.P. Jensens korkvarefabrik (c.1880-1920), H. Baungaards papæskefabrik (1920-c.35), Nivea-Creme fabrik (1941-60), benzintank i 1960'erne

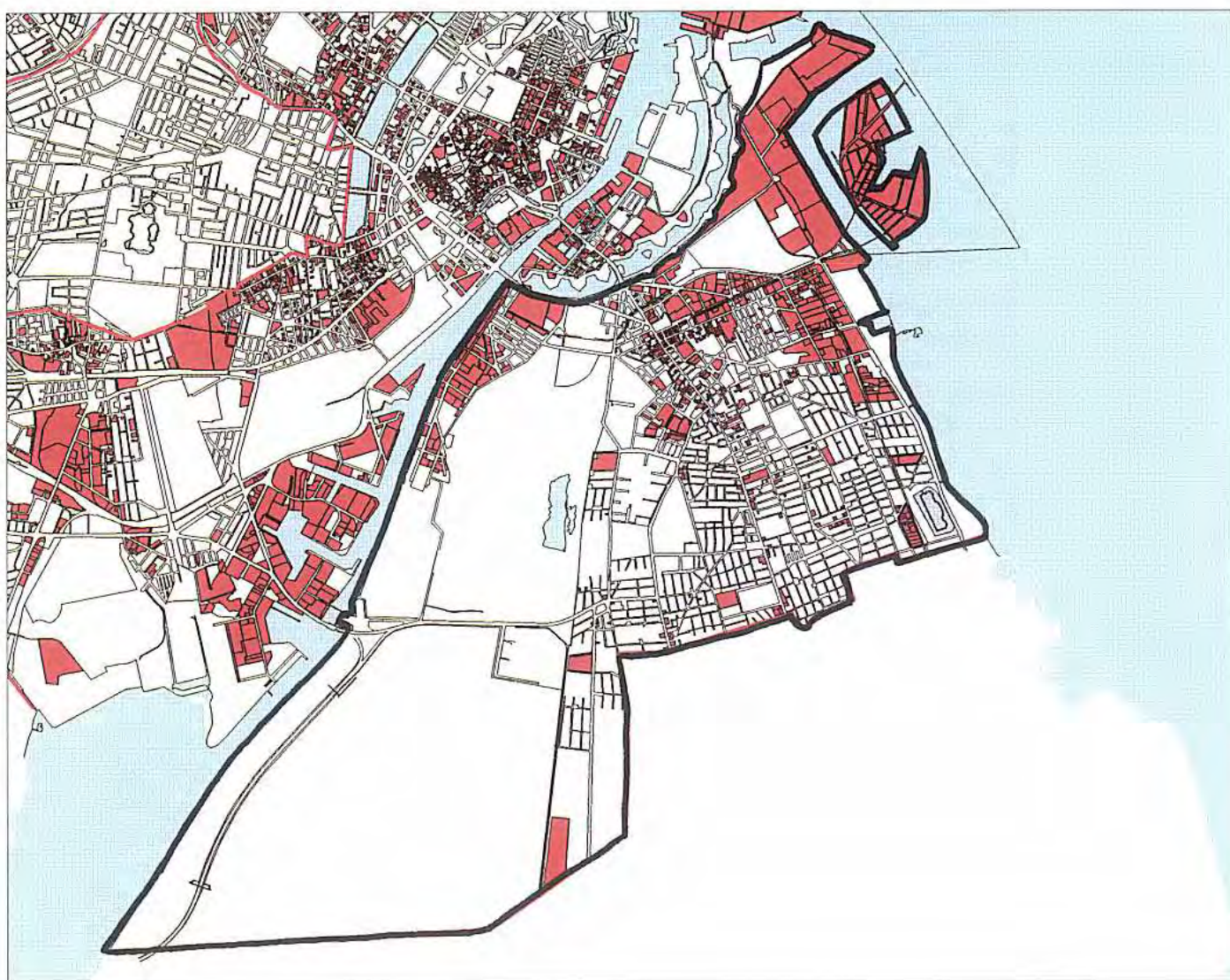
Amager

samt bogbinderi og snedkerværksted.

Endelig er der sket ændringer i arealanvendelsen på enkelte grunde, som det fremgår af adresselisten i appendix.

Foto af Jacob Holms Fabrikker i Reberbanegade. Tovværksfabrikken, der var grundlagt i 1794, flyttede i 1812 til Amager. Bag de store fabriksbygninger ud til gaderne, ses midt i gårdsanlægget de ældste bygninger grupperet omkring skorstenen. Fabrikken flyttede i 1966 til Varde, og i 1973 indrettedes Amager Centret i bygningerne. Foto Stadsingeniørens Direktorat, u.å.

Kort over tidligere og nuværende industrigrunde.
Amager er kendetegnet ved meget store industriområder, der er placeret på primært den nordlige del af øen. Det tidligste område var omkring Holmbladsgade, og herefter fulgte Islands Brygge og det østlige område langs Strandlodsvej.

Bilag 1

Miljøstyrelsens fortegnelse over potentielt forurenende brancher.

Benzin- og olieprodukter

Mineralolieraffinaderi
Benzin- og oliedepoter
Salgsanlæg for olie- og benzindepoter
Autoreparation
Forbrugeranlæg for olie- og benzinprodukter
Fyringsolieanlæg
Oparbejdningsanlæg

Fremstilling af tjæreprodukter

Asfaltværker
Tagpapfabrikker
Koksværker
Trækulfremstilling
Destillation af tjæreprodukter

Kemisk industri (undtagen fremstilling af pesticider, olieprodukter og pesticider)

Fremstilling og blanding af kemikalier
Medicinalvarefabrikker
Farve- og lakfabrikker
Krudt- og sprængstoffremstilling

Levnedsmiddel- og dyrefoderindustri

Ekstraktion af animalske og vegetabiliske olier
Oliemøller
Kødfoderfabrikker
Destruktionsanstalter
Foderkagefabrikker

Sten-, ler- og glasindustri

Flasfiberindustri
Fremstilling af glasfiber
Fremstilling af glasfiberprodukter
Mineraluldsfremstilling
Glasværker
Asbestvarefabrikker

Tekstilindustri

Tekstilfarverier
Farveri
Imprægnering
Renserier

Lædervareindustri

Garverier

Metalindustri

Jern- og metalstøberier
Akkumulator- og tørrelementfabrikker
Industrilakering med kemisk affedtning
Elektronikindustri
Metallisering (metal og plast)
Galvanisering
Fortinning
Forchromning
Cadmiering
Fornikling
Smedeværksteder
Maskinfabrikker og -værksteder
Stålskibsværfter

Energiforsyning

Elværker
Kraft/varmeværker
Gasværker
Beholderstationer

Pesticider/bekæmpelsesmidler

Pesticidfremsstilling
Pesticidoplag og -påfyldning
Maskinstationer
Landbrugsejendomme
Gartnerier
Skovbrug
Planteskoler
Frugtplantager
Før- og rodbejdsning
Tør- og vådbejdsning af frø og korn
Rodbejdsning
Træbeskyttelse
Træimprægnering
Svampebekæmpelse i savværker og trælast

Behandling, oplag og deponering af affald

Deponering af jord og affald
Fyldpladser
Løsepladser
Specialdepoter
Retablerede råstofgrave
Genbrugsanlæg
Papir
Jern- og metalkrot
Batterier
Elartikler

Luftbåren belastning

Emissioner fra industri
Vejtrafik

Bilag 2

Ændrede gadenavne

Før

Ahrensberggade
 Agersøgade
 Bjørnsholms Plads
 Brogade
 Carl Lunds Gade
 Citygade
 Dannebrogsgade
 Frederiksholmsgade
 Færøgade
 Glænøgade
 Godthåbsvej, del
 Grønlandsgade
 Halmtorvsgade
 Hamlets Passage
 Haslegade
 H.C. Andersens Gade
 H.C. Jensens Vej
 Hegningen
 Helsingørgade
 Islandsgade
 Jarmers Gade

 Kandestøbervej
 Køhlersvej
 Ladegårdsvej
 Mariasvej
 Nygade
 Ny Toldbodgade
 Nørre Allé
 Prinsensgade
 Revalsgade
 Rosagade
 Rymarksvej
 Sallingvej, del
 Sankt Jørgens Gade
 Sofievej
 Soldenfeldtsgade
 Strømsvej
 Sundbyøster Boulevard
 Syndergaardsgade
 Søndre Frihavns Gade
 Toldbodvej
 Ved Godsbanegården
 Ved Idrætsparken
 Vester Boulevard
 Øresundsgade

Nu

Ålandsgade
 Masnedøgade
 Wilders Plads
 v/Strandgade 25
 Uplandsgade
 v/Kristen Bernikows Gade 4
 Skjulhøj Allé
 Scandiagade
 Skotlands Plads
 Kristineberg
 Jyllingevej
 Skotlands Plads
 Skelbækgade
 v/Meinungsgade 10-12
 v/Lyngbyvej 11-19
 Kjeld Langes Gade
 Rentemestervej
 Grønjordsskollegiet
 v/Borgergade 3-5
 Skotlands Plads
 H.C. Andersens Boulevard mellem Staunings Plads og
 Vester Farimagsgade
 v/Lyngtjen 3
 Holmbladsgade
 Åboulevard
 Grønrisvej
 Lillegade
 Toldbodgade 24ff/25ff
 Kirkebjerg Allé
 v/Borgergade 17-19
 v/Sønder Boulevard 46-50
 Mimergade
 Ole Nielsens Vej
 Slotsherrensvej
 Valby Tingsted
 Worsaaesvej, Frb
 Otto Mønstedts Gade
 v/Thielsensvej, Frihavnen
 Prags Boulevard
 Bernstorffsgade
 Folke Bernadottes Allé
 Esplanaden
 Bernstorffsgade
 Gunnar Nu Hansens Plads
 H.C. Andersens Boulevard
 Vordingborggade

Kilder

Det kongelige Bibliotek, kortsamlingen.

Severin Sterms Topographie Kort over Kjøbenhavn, 1841.

Det kongelige Garnisonsbibliotek.

DSB Banestyrelsen, tegningsarkivet.

Diverse kort over jernbaneområderne i København.

Forsvarets Bygningstjeneste.

Tegningsarkivet.

Københavns Rådhusbibliotek.

V.F.A. Berggreen, *Carré-Planer af Kjøbenhavn*, 1888.

Københavns Stadsarkiv.

Kort- og tegningsamlingen.

Miljøkontrollen, Københavns Kommune.

Miljøkontrollens arkiv.

Nationalmuseet nyere tid, Brede.

Industriregistreringen.

Plan- og Ejendomsdirektoratet, Københavns Kommune.

Rekognosceringsplaner 1940-.

Litteratur

- Andersen-Høyer, U.S.:
Den danske Vaabenindustri's Udvikling, s. 132-163 i:
Danmarks industrielle udvikling, red. Eugen Wolfson,
København 1943.
- Anthonsen, Kristian:
Placeringen af Danmarks industri 1938 til 1960.
København 1964.
- Bertram, Viggo: *Ny Ryvang i Emdrup*.
København 1971.
- Boligbladet*, "Tre nye parkanlæg", 2.nov. 1938.
- Bredsdorff, Peter:
Industrikvarter I, Valby.
København november 1945.
- Busse, O.: *Statsbanernes nye Centralværksteder*.
Ingeniøren, 1909, s. 449-455.
- Bydelsatlas Amager*.
Udg. af Miljøministeriet og Planstyrelsen. 1992.
- Bydelsatlas Bispebjerg*.
Udg. af Miljøministeriet og Planstyrelsen. 1991.
- Bydelsatlas Brønshøj-Husum*.
Udg. af Miljø- og Energiministeriet samt Skov- og
Naturstyrelsen. 1995.
- Bydelsatlas Kongens Enghave*.
Udg. af Miljøministeriet og Skov- og Naturstyrelsen.
1993.
- Bydelsatlas Nørrebro*.
Udg. af Miljø- og Energiministeriet samt Skov- og
Naturstyrelsen. 1996.
- Bydelsatlas Valby*.
Udg. af Miljøministeriet og Planstyrelsen. 1994.
- Bydelsatlas Vanløse*.
Udg. af Miljø- og Energiministeriet samt Skov- og
Naturstyrelsen. 1995.

Bydelsatlas Vesterbro.

Udg. af Miljøministeriet og Planstyrelsen. 1991.

Bydelsatlas Østerbro.

Udg. af Miljøministeriet og Planstyrelsen. 1992.

Bygninger og anlæg i Københavns Havn.

Udg. af Miljøministeriet og Planstyrelsen, 1988.

Christiansen, Ulf:

Storbyerhvervenes mobilitet 1961-76.

Statens Byggeforskningsinstitut 1979.

Dansk industris mobilitet efter 1960.

Statens Byggeforskningsinstitut 1983.

Dahl, Bjørn Westerbeek, og Helge Gamrath:

Bykort, prospekter og byens historie i:

København før og nu - og aldrig, bd. 11, u.å. red. Bo Bramsen.

Danmarks Historie, 1-10.

Red. Søren Mørch m.fl. København 1977-92.

Danmarks Hovedstad København 1-4.

Danske Købstæders Historie og deres Erhvervsliv 1919-1923.

Red. O. Hougaard og A. Weddekop Hedegaard.

Register v. Bjørn Westerbeek Dahl (upubl. Københavns Rådhusbibliotek)

Danmarks industrielle udvikling.

Red. Eugen Wolfson, København 1943.

De danske Statsbaner 1847-1947.

Generaldirektoratet for Statsbanerne.

København 1947.

Den sjællandske øgruppes landmilitære domiciler, I-II.

Østre Landsdelskommando, Ringsted 1980-82.

Erhvervsregistrering, forundersøgelsesrapport Vesterbro.

Det københavnske byfornyelses- og saneringsselskab.
København 1982.

Eriksen, John M.:

Lossepladser og opfyldning i København.

Miljøkontrollen, Københavns Kommune 1996.

- Eriksen, John M.:
Skjulhøj erhvervskvarter i:
Fabrik og Bolig 1, 1998.
- Forchammer, Grethe:
Københavns Industris Lokalisering.
Geografisk Tidsskrift, 1946-47, s. 74-109.
- Forchammer, Olaf:
Industriens placering. i:
København by og erhverv gennem 500 år. Red. Alfred Bindslev. København 1948.
- Foreningen Socialt Boligbyggeri 1933-1941.*
København 1941.
- Foreningen Socialt Boligbyggeri 1942-1985.*
København 1986.
- Hansen, Jens Erik Frits:
Københavns forstadsbebyggelse i 1850'erne.
København 1977
- Hassø, Arthur G.:
Københavns Frihavn. Tilblivelse og virksomhed 1894-1944.
København 1946.
- Haugbøll, Charles:
Blaagaardskvarteret gennem 300 år.
København 1942
- Hestesporvognen*, nr. 10, 4. årg., oktober 1981.
(Indeholder bygningstegninger til hestesporvogns remiser)
Udg. Leo Baunsgaard
- Housted, Erik: *Fra limfabrik til bankhus - nogle træk af Amagerbros historie.*
København 1978.
- Hvidberg, Ena og Hannelene Toft Jensen:
Vestegnen - fra gartneriland til forstad.
Københavns Amtsmuseumsråd 1986.
- Hvidberg, Ena og Hannelene Toft Jensen:
Nordvestegnen - fra bondelandskab til bylandskab.
Københavns Amtsmuseumsråd 1987.

- Hyldtoft, Ole: *Den Københavnske industris vækst og lokalisering 1870-1900.*
Upubl. speciale i historie, Kbh. 1970.
- Københavns Industrialisering 1840-1914.*
Herning 1984.
- Industriminder og industribevaring i Danmark. i:
Made ind Denmark? - Nye studier i dansk teknologihistorie.* Red. Hans Buhl og Henry Nielsen. Århus 1994.
- Teknologiske forandringer i dansk industri 1870-1896.*
i:
Dansk industri efter 1870, bd. 4. Odense 1996.
- Industriområder i Københavnseggen.*
Oversigt over lokale betingelser for industriel udvikling i 19 storkøbenhavnske kommuner.
Udg. Dansk Arbejde's Københavns-Udvalg. 1954.
- Isaksen, m.fl.: *Industrikvarteret i Gladsaxe.*
Dansk Byplanlaboratorium. Byplanhistoriske noter 15.
København 1988.
- Johansen, Hans Chr.:
Industriens vækst og vilkår 1870-1973 i:
Dansk industri efter 1870, bd. 1.
Odense 1988.
- Johansen, Hans Chr.:
Jernbanerne i bilismens skygge i:
På sporet 1847-1997, bd. III. Odense 1997.
- Krak:
Danmarks ældste forretninger.
København 1910 og 1915.
Omfatter eksisterende virksomheder anlagt før 1870.
- Danmarks ældste forretninger.*
København 1940 og 1950.
Omfatter eksisterende virksomheder anlagt før 1911.
- København, Gyldendals Egnsbeskrivelse, bd. 12.*
Red. Bent Rying og Alice Kennebo.
København 1973.
- København forslag til kommuneplan 1985.*
Københavns Kommune 1985.

- København fra bispetid til borgertid.*
Byplanmæssig udvikling til 1840.
Stadsingeniørens Direktorat, København 1947.
- København som industriby.*
Stadsingeniørens Direktorat, Beretning og regnskab
1940-41.
- København under borgerstyre og de indlemmede distrikter.*
Stadsingeniørens Direktorat, København 1975.
- Københavns centrale områder.*
Udvikling og differentiering af området mellem sørin-
gen og havnen.
Stadsingeniørens Direktorat, København 1950.
- Københavns grønne områder*
Plandirektoratet, Københavns Kommune 1993.
- Københavnske industrikvarterer.*
Stadsingeniørens Direktorat, Beretning og regnskab
1957-58.
- Larsen, Jørgen: *Ingeniørkasernen 1896. Svanemøllens Kaserne 1956.*
København 1996.
- Larsson, Bo og Anne Seidenfaden:
*Köpenhamn 1945-1977. Analys av en storstads utvec-
klung och förändring.*
Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm 1977.
- Lind, H.D.: *Kong Kristian den fjerde og hans mænd paa Bremer-
holm.*
København 1889. Reprod.genudg. 1974.
- Lindegaard, K.: *Ammunitionsarsenalets 300 års jubilæum.*
Teknisk Kontakt, særnummer, 1976.
- Lokvig, Jette: *De danske Bomuldsspinderiers fabrik i Valby, 1907*
Fabrik og Bolig 1, 1996
- Lorenz, G.: *Københavns Havns Udvikling med særligt Henblik paa
Femogtyve-aaret 1908-1933.*
København 1934.
- Müller, Anders: *Baggårdserhverv i brokvartererne.*
Generalplandirektoratet, Københavns Kommune 1973.

- Nystrøm, Eiler: *Vanløse. Et historisk Rids.*
København 1920.
- Olesen, Peter: *Valby - bevar mig vel.*
København 1988.
- Rasmussen, Frank Allan:
The Royal Danish-Norwegian Dockyard. Innovation, Espionage and Centre of Technology. i:
European Historiography of Technology, ed. Dan Ch. Christensen. Odense 1993.
- Schultz, J.H.: *Den danske Marine 1814-1848*, II. bind.
København 1932.
- Wilmann, Erik: *Opmålings- og kortlægningsarbejder i Københavns Kommune indtil 1929.*
Historiske Meddelelser om København 1979.
- Zinklar, Finn: *Fra mølle til badmintonhal. Store Mølle på Amager.*
Fabrik og Bolig 1, 1996
- Zinglersen, Bent:
Københavnske gadenavnes historie.
København 1979.

Register

Abildgården 157
Adelgade 45
Adelgade-Borgergade 41, 50
Ahlefeldtsgade 47
Ahornsgade 84
Aladdin 55
Aldersro Bryggeri 64
Aldersro Iergrav 87
Aldersro Teglværk 86
Aldersrogade 82, 86
Allersgade 13
Almindeligt Hospital 84
Amager 150
Amager Centret 161
Amager Fælled 159
Amager Landevej 160
Amager Strandpark 159
Amager Strandvej 150, 151
Amagerbanen 20, 151
Amagerbro 150
Amagerbro Kvarter 155
Amagerbrogade 150, 151, 155,
156, 157-159,
161
Amagerfælledvej 155
Amargade 60
Amaliehaven 50
Ambassade-kvarteret 72
Amerikavej 91
Amerikavej-området 91
Ammunitionsarsenalet 28, 29
Ammunitionsfabrik 60
Ankerøen 58
Antal virksomheder 36
Apollovej 119
Applebys Plads 14, 55
Arbejdernes Byggeforening 73
Arbejdslejr 82
Arsenaløen 58
Asiatisk Plads 54
Assistens Kirkegård 80, 88
Astrupvej 132
Atelierhusene 144
Atlas Maskinfabrik 27
August Wimmers Vej 114
Automobiles Citroën 98
Avedøre Holme 23
Axeltorv 25, 52
B&W skibsværft 13, 60, 99
Badensgade 158
Baggesensgade 77, 84
Baggårdsvirksomheder 37
Balfour 60
Ballerup 16, 23
Ballins Sønner 110
Baltikavej 70
Banefløjten 134

Bastiansminde 161
Bavnehøj Allé 103
Bavnehøjkvarteret 103
Bavnevangen 132
Beauvais A/S Dansk Vin og Konserver
88
Beauvais-grunden 88
Befolkningstallet 23
Bekkersgård Vænge 112
Bellahøj 132
Bellahøjparken 134
Bellahøjvej 133
Bellevue Kvarter 155
Benzinhavn 70
Benzinstationer 17
Berggreen 7
Berggrensgade 73
Bergs Farve- og Lakfabrik 143
Bernstorffsgade 48
Bien 159
Bing & Grøndahl 90
Birk & Co 58
Birkebo 144
Birkedommervej 144-146
Birkegade 84
Bispebjerg 138
Bispebjerg Park Allé 145
Bispebjergvej 144, 146
Bispeparken 144
Bjernedevej 133
Bjerre 14
Bjørøws Chromlæderfabrik 110
Bjørnsholm 54, 61
Blankavej 107
Blauenfeldt & Tvedes kemiske fabrik
142
Blegdamsvej 64, 68
Blekingegade 156
Blommehaven 113
Blyantfabrikken Viking 155
Blytækkervej 142
Blågården 77
Blågårds Plads 77, 88
Blågårdsgade 13, 84
Blåmunkevej 145
Bodenhoffs Plads 54
Bogholder Allé 119
Bogtrykkervej 145
Bohnstedt Petersens bilsamlefabrik 68
Bomi-Parken 156
Bordings bogtrykkeri 80
Borgergade 45
Borgmester Christiansens Gade 103
Borthingsgade 84
Borups Allé 82, 144, 145
Botanisk have 49
Boulevardbanen 26, 52
BP Olie Kompagni 70

- Brancher 24
 Brand- og Sundhedslovgivnin-
 gen 110
 Brede 13, 18, 32
 Bredgade 45
 Bremerholm 14, 44, 52
 Brigadevej 157
 BRL Offset 112
 Broderskabet 159
 Brofogedvej 142
 Brokvartererne 37
 Brumleby 13, 72
 Brune Kødby 90
 Bryggervangen 64, 65, 73, 75
 Brysselsgade 158
 Brøndbyerne 16
 Brøndbyvester 23
 Brøndstræde-kvarteret 41
 Brønshøjholms Allé 132
 Brønshøj 127
 Brønshøj Torv 131
 Brønshøj-Husum 127
 Brønshøjgårdsvej 132
 Brønshøjparken 132, 134
 Brønshøjvej 131, 132
 Brønsparken 132
 Burmeister & Wains Maskin- og
 Skibsbyggeri 99
 Busser 27
 Bygården 124
 Byplanafdeling 14
 Bystævnet 134
 Byvolden 41
 Børresens metalvarefabrik 143
 Børstefabrikken Bruun & Bosses
 Eftf. 71
 Bøssevagere 28
 Bøsemagerier 15
 Bådsmandsstræde 58
 Bådsmandsstrædes Kaserne 29,
 62
 C.J. Brandts Vej 146
 Carl Jacobsens Vej 110
 Carl Langes Vej 113, 114
 Carlsberg 90
 Carlsberg Bryggerierne 27, 95
 Carlsberg-kvarteret 113
 Castbergsvej 114, 115
 Centralværkstederne 94
 Christen Berghs Allé 113
 Christian Bandholtz maskin-
 fabrik 27
 Christian IV's Tøjhus 150
 Christiania 29, 62
 Christianshavn 54, 55
 Christianshavns Fælle 160
 Christiansholm 58
 Cichoriefabrikken 110
 Classens have-kvarteret 72
 Classensgade 68, 72
 D.D.P.A. 119
 Dag Hammarskjölds Allé 72
 Dagmargården 84
 Dahl Jensens Porcelænsfabrik 127
 Dalføret 156
 Dalslandsgade 144
 Damhussøen 116, 124
 Damhusåen 116
 Dampmaskine 14, 15, 28, 45
 Danmarks Hovedstad København 9
 Dannebrogsgade 94
 Dansk Asfaltfabrik 99
 Dansk Dammann Asfalt 99
 Dansk Gips & Cementskillerumsfabrik
 143
 Dansk Ilt- og Brintfabrik 98
 Dansk Instrument- og Apparatfabrik 58
 Dansk Karosserifabrik 68
 Dansk Lakfernisfabrik 110
 Dansk Oleomargarinefabrik 144
 Dansk Riffelsyndikat 68
 Dansk Sidevognsfabrik 47
 Dansk Sojakagefabrik 155
 Danske Cigar- og Tobaksfabrikker 58
 Danske Oliemøller og Sæbefabrikker
 75, 82
 Danske Provinslagtermestres Hudauk-
 tionsalg 95
 Danske Tapetfabrikker 142
 Danstrupvej 145
 De forenede Protokolfabrikker 71
 De Gamles By 84
 Degnegården 144
 Degnemosen 134
 Degnestavnen 146
 Dehns vaskeri 47
 Demarkationslinie 12
 Den engelske Haveby 132
 Den hvide By 113
 Den hvide Kødby 90
 Den røde By 113
 Den tredje Blegdam 80
 Det Danske Petroleums Aktieselskab
 119
 Det danske Petroleumsselskab 70
 Det kongelige Bibliotek 30, 50
 Det kongelige Saltværk 60
 DGI-sportscenter 96
 DISA 69
 Dokøen 58
 Dommerparken 145
 Dorteavej 144
 Drejervej 142, 146
 Drejøgade 68
 Dronning Elisabeths Allé 158
 Dronningensgade 62
 DSB's centralværksteder 26
 Dybbølsbro station 99
 Dybbølsgade 95
 Dybendalsvej 133

- Dyrop & Co's farve- og lak-fabrik 127
- Ebert 158
- Eberts Villaby 158
- Egebæksvej 145
- Egnsudviklingstøtten 37
- Eickhoffs Maskinfabrik 90, 96
- Elbagade-området 156
- Elektricitet 15
- Elektriske sporvogne 27
- Elektrotekniske industri 15
- Ellebjergvej 102, 110, 113
- Ellestykket 113
- Elmegade 84
- Emdrup 138, 139
- Emdrup Banke 145
- Emdrup Dampvaskeri og Sæbe-fabrik 142
- Emdrup Savværk 142
- Emdrup Sø-området 145
- Emdrup Søpark og Sø 147
- Emdrup Vænge 145
- Emdrupvej 139, 145
- Emil Poulsens Pengeskabsfabrik 47
- Engelholmvej-kvarteret 131
- Engelsk Forniklingsanstalt 27
- Enghaveparken 95
- Enghavevej 91, 95, 103
- Englandsvej 156-159
- Enigheden 132
- Enigheds Allé 132
- Erhvervstællingen 1935 9
- Erhvervstællingen 1948 11
- Erhvervstællingen 1958 11
- Erhvervstællinger 36
- Eschrichtsvej 115
- Esplanaden 46
- Eszlingers Sæbefabrik 90
- F.F. Ulriks Gade 84
- F.L. Smith 110
- Fabrikken Ilka 144
- Falckhuset 94
- Finlandsgade 155, 156
- Fiskerihavnsgade 99
- Flinterenden 155
- Flasketorvet 90
- Fogedgården 85
- Fogedmarken 85
- Folehaven 113
- Ford 98
- Frankrigsgade 158
- Fredens Møllens Fabrikker 156, 161
- Fredensbro 80, 83
- Fredericiagade 45
- Frederiksberg 16, 32
- Frederiksborgvej 143, 144, 146
- Frederiksholm 58
- Frederiksholms Havnevej 104
- Frederiksholms Tegl- og Kalkværk 98
- Frederiksholmskvarteret 103
- Frederikshøj 103
- Frederiksstaden 41
- Frederikssundsvej 131-134, 138, 139, 142, 143, 145, 146
- Frederikssundbanen 118
- Frem 103
- Fremad 159
- Fribrødrea 14
- Frihavnen 13, 26, 68
- Frihavnsjernbanen 26
- Frimestervej 145
- Fristaden Christiania 62
- Frydenlund Lampe- og Metalvarefabrik 71
- Fyrværkerikompagniet 60
- Fælledgården 156
- Fælledparken 74
- Fælledvej 77, 84
- Færgehavn Nord 70
- Færgehavnsvvej 70
- Færøgade 150
- Følager 106, 113
- Gadekærvej 107
- Gadelandet 131, 132, 134, 136
- Gamle Vasbygade 104
- Gammel Dok 54
- Gammel Kalkbrænderi 64
- Gammel Kalkbrænderi Vej 68
- Gammel Kloster 86
- Gammel Køge Landevej 106, 113
- Gammelholm 28
- Garageanlæg 28
- Gartnerier 13
- Gartnerivej 142
- Garvergården 94
- Gasværkshavn 99
- Gedde 7
- Geislersgade 151
- Geislersgade-kvarteret 151
- General Motors 99
- Gentofte 16, 34
- Gernersgade 12
- Geværfabrik 28, 30, 155
- Gimle 159
- Gislingevej 133
- Gittervej 69
- Gjethuset 44
- Glad & Co's oliedestillation og raffinaderi 83
- Gladsaxe 13, 16, 21, 23, 34
- Glentevej 142
- Glentevej-kvarteret 142
- Glommensgade 157
- Glostrup Produkt Handel 99
- Glud & Marstrands Fabrikker 143
- Glumsøparken 133
- Glumsøvej 133
- Glückstadtsvej 68

Godsbanegården 26, 94, 99
 Godsbanelinien 110
 Goldschmidt & Nordholms
 tekstilfarveri 82
 Gormsgade 13, 84
 Gothersgade 45, 52
 Grevingevej 133
 Grøndals Haveby 124
 Grøndals Parkvej 124
 Grøndalsparken 124
 Grøndalsvænge Allé 124
 Grøndalsvænget 124
 Grøndalsåen 124
 Grønjordsskollegiet 161
 Grønland 46
 Grønlandsgade 150
 Grønnegårds havn 60
 Grønnemose Allé 144
 Grønrisvej 102
 Grønttorvet 112
 Guldborg Have 85
 Guldborgs Plads 85
 Guldborgsgade 80, 84, 85
 Gyldenløvesgade 47
 Gåsebækrenden 110
 Gåsebækvej 114
 H.C. Jensens Vej 143
 H.C. Lumbyes Gade 73
 H.C. Ørsted Værket 99
 H/F Borgervænget 75
 Hafnia mekanisk værksted 112
 Hallengren & Søns Autoværk-
 sted 71
 Halmtorvet 25, 90
 Hambrosgade 48, 91
 Hannibal Sander 138
 Hannibal Sanders Farverier,
 Dampvaskerier
 og Kemiske T
 139, 142
 Hans Egedes Gade 82
 Hans Knudsens Plads 75
 Hans Tavsens Park 88
 Haraldsgade 20, 82, 84, 85, 87
 Hareskovvej 133, 146
 Harrestrup å 124
 Hauberg 80
 Hauberg maskinfabrik 77
 Haunstrupgård 72
 Havnefronten 24
 Havneområdet 24
 Hedegårdsvej 151
 Heegaard 77
 Heegaards Jernstøberi 81
 Hegningen 161
 Hegnshusene 132
 Heinrich Jensens Farverier og
 Tøjrensning 119
 Hejrevej 142
 Heldbovej 115
 Helgoland 26, 70
 Helgoland Maskindepot 70
 Hellerup & Glødefri Tændstikfabrik 70
 Herlev 13, 16, 23, 35
 Herlufsholmvej 124
 Herman Triers Plads 85
 Hermodsgade 85
 Hermodsgården 85
 Herstedøster 23
 Hertz Garveri 64, 68
 Hessensgade 156
 Hessensgården 156
 Hestesporvogne 27
 Hillerødsgade 87, 144, 147
 Hjørtinggade 68
 Hollesens Batterifabrik 98
 Hollænderdybet 155
 Holm's Eftf., Jernstøberier 82
 Holmblad 77
 Holmblads Stearinlys- og sæbefabrik
 71
 Holmblads stearinlysfabrik 60
 Holmbladsgade 150, 151, 155, 156,
 161
 Holmen 58
 Holmens Kanal 44
 Holmens kirke 44
 Holst-Andersens kunst- og kleinsmedie
 142
 Horsebakken 146
 Horserødvej 145
 Hovedbanegården 25
 Hovmestervej 145, 146
 Hulgårdsvej 124, 145
 Humleby 95
 Humlebækgade 87
 Humlevænget 133
 Husum 127
 Husum Torv 131
 Husum Vænge 133
 Hvide Kødby 90
 Hvidkildevej 124
 Hvidovre 13, 35
 Hyltebjerg Allé 119
 Hyrdevangen 132, 133
 Hüttemeiers Fabrik 80
 Hærens Laboratorium 28, 29, 62
 Høffdingsvej 114, 115
 Højlandsvangen 132
 Hønschusene 114
 Hørsholmsgade 85
 Håbet 155
 Håndværk 14
 Håndværkerbyen 112
 Indlemmede distrikter 13
 Indlemmelserne 20
 Indre By 41
 Indre Vesterbro 91
 Industrialiseringen 15
 Industriens placering 17

- Industriens udvikling 14
 Industrihus 23, 52
 Industrivej 68
 Infrastruktur 20, 27
 Ingerslevgade-området 95
 Ingerslevgade 90, 95, 99
 International byplankonkurrence 13
 Irlandsvej 159
 Islands Brygge 13, 150, 154, 157
 Islandsgade 150
 Istedgade 95
 J.Chr. Jensens Galvaniseringsanstalt 60
 J.F. Jacob & Co farveri 151
 J.P.E. Hartmanns Allé 113
 Jacob Holm & Sønner 161
 Jacob Lindbergs Vej 146
 Jagtvej 20, 64, 74, 77, 85
 Jagtvejslinien 20
 Jarmers Gade 47
 Jarmers Plads 47
 Jens Munks Gade 72
 Jernbane Allé 119, 124
 Jernbaneområder 40
 Jernbaneterrænet 25
 Jernbanetransporten 22
 Jernstøberier 15
 Johan Ankerstjerne Filmteknisk Laboratorium 143
 Johannes Allens Forkoblings-, Forniklings- og Forsølv 71
 Jonge 17
 Julius Hansen Trikotagefabrik og Farveri 142
 Julius Thomsens Gade 85
 Jydeholmen 119
 Jyllingevej 119, 124
 K.P. Thomsens Tekstilfabrik 127
 Kabbelejevej 127
 Kagsmosen 134
 Kalkbrænderi 64
 Kalkbrænderihavnen 68, 70
 Kalkbrændrihavnsgade 70
 Kalvebod Brygge 48, 91
 Kalvebod Fælle 159
 Kalvebod strand 26, 94
 Kalveboderne 98
 Kanthusene 114
 Kantorparken 145
 Kartoffelrækkerne 49
 Kastanie Allé 119
 Kastellet 41, 46
 Kastelsvej 72
 Kastrup 13
 Kastrup Fort 151
 Kastrup Havn 21
 Kastrupvej 156
 Kastrupvej-Amagerbrogade 159
 Kattunfabrik 17
 Kattuntrykkeri 17
 Kildager 133
 Kildevældskvarteret 73
 Kildevældsparken 74
 Kirkebjerg Allé 119
 Kirsten Kimers Huse 157
 Klem & Krügers Klædefabrik 139
 Klerkegården 145
 Klokkegården 145
 Klostergården 73
 Klosterisvej 145
 Klostervængets Skole 86
 Klubensvej 70
 Klædemanufaktur 15
 Klædemanufacturet på Blågård 77
 Kløverbladet 114
 Kløverbladsgade 114
 Kløvermarken 20, 30, 155, 160
 Kobbelvænget 134
 Koefoed & Co 77
 Koefoed & Co, maskinfabrik 82
 Kollegiegården 85
 Kolonihaveparken 148
 Konfektionsbyen 143
 Kongedybet 155
 Kongelige Skydeselskab 95
 Kongelige Teater 44
 Kongens Enghave 98
 Kongens have 50
 Kongshaven 116
 Kornbecks Asfaltfabrik 142
 Korsgade 84
 Kraks vejviser 8
 Kretavej 156
 Kristianiagade 72, 74
 Kristineberg 65
 Kristinebergs oplagspladser 65
 Krogebjergparken 124
 Kronprinsessegade 45
 Krudtfabrikker 15
 Krudtmøllegårds Allé 159
 Kryolitselskabet Danmark 64, 68
 Krøyers Plads 54
 Kymeia træimprægneringsanstalt 143
 Kærskiftevej 114
 Københavns Acetylenfabrik 99
 Københavns Asfaltfabrik 98
 Københavns Brændselskompagni 99
 Københavns Bymuseum 95
 Københavns Flydedok & Skibsværft 99
 Københavns Galvaniseringsanstalt 99
 Københavns Hesteskofabrik 80, 83
 Københavns Marmorvarefabrik 142
 Københavns Navigationsskole 86
 Københavns Papæskefabrik 112
 Københavns Renovationskompagni 142

- Københavns Smergelfabrik 71
 Københavns Sporveje 47
 Københavns Teglværk 77
 Københavns Tin- og Sølvvarefabrik 71
 Kød- og Benmelsfabrikken 110
 Køhlersvej 150
 Ladegården 85
 Ladegårdsvej 77
 Ladegårdsåen 77
 Landgreven 52
 Landsdommervej 144
 Landskronagade 71, 73
 Langkjærvej 124
 Langs Store Møllevej 157
 Larsens kemiske Fabrik 119
 Lastbiltransporten 21
 Laybourn 118
 Lergrav 86
 Lergravsparken 160
 Lergravsvej 155
 Lersø Parkallé 82, 86, 87, 143
 Lersøen 148
 Lersøparken 147
 Lille Mølle 58
 Lille Triangel 64
 Limfabrikken 155
 Limgården 155, 161
 Linde Allé 124
 Linnet & Laursen 119
 Losseplads 147
 Lublin & Borgens elektro-mekaniske fabrik 58
 Lufthavn 160
 Lundedalsvej 142
 Lundehusvej 145
 Lundtoftegade 87, 142
 Lübckes elektrotekniske fabrik 119
 Lybækgade 151
 Lygten 143, 146, 148
 Lygteåen 143
 Lykkebovej 114
 Lyngby 13, 18, 21, 32
 Lyngby-Tårnbæk 16
 Lyngbyvej 64, 65, 73, 75, 82, 84, 88, 145, 146
 Lyrskovgade 95
 Lyset 114
 Lyshøj Allé 114
 Lægeforeningens Boliger 13, 72
 Løgstørgade 64
 Løjtegårdsvej 160
 Løvens Kemiske Fabrik 131
 Løwener & Co's kedelfabrik 54, 60
 Mansasvej 115
 Manufakturur 14
 Markmandsgade 155
 Marstrand, Dedweg & Co 80
 Maskinfabrikken Automa 112
 Maskinfabrikken Smith & Mygind 80
 Maskinfabrikker 15
 Maskinmesterskolen 86
 Masnedøgade 68
 Masseproduktion 14
 Matthæusgade 94
 Max Mauritzen & Co's metalvarefabrik 27
 Medicinalvarefabrikken Ferrosan 71
 Mejeriet Enigheden 143
 Mekaniske maskiner 14
 Meldahls Støberi 90
 Meyer & Henckels Eftf. 71
 Militæret 15
 Militärrområderne 28
 Mindelunden 147
 Mobilitet 23
 Mogensens Jernstøberi 60
 Mosedalvej 107
 Mosestykket 107
 Muldager 133
 Munkevangen 145
 Musikbyen 103
 Møllegade 84
 Møllelængen 157
 Mølleåen 18, 32
 Møntmestervej 144
 Mørkhøjvej 133
 Mågevej 147
 Nabokommunerne 32
 Nansensgade 47
 Nationalbanken 44
 Nationalmuseets industriregistrering 9
 Nattergalevej 147
 Niels Juels Gade 44
 Nielsen & Winther's Værktøjsmaskinfabrik 71
 Nielsens Elementfabrik 123
 Nikolajgade 12
 Nordbanen 82, 87
 Nordbassinet 68
 Nordbjergs Bådeværft 70
 Nordhavns-Værftet 68, 70
 Nordhavnsgården 73
 Nordisk Diesel og Traktor Compagni 98
 Nordisk Essens Fabrik 20
 Nordisk Fjerfabrik 68
 Nordisk Galvaniseringsanstalt 82
 Nordisk Kaffekompagni 68
 Nordisk Læderfabrik 142
 Nordisk Metalvarefabrik 82
 Nordisk Svovlsyrefabrik 110
 Nordre Allé 113
 Nordre Fasanvej 142
 Nordrupvej 133
 Nordvest-kvarteret 143
 Norgesgade 155, 156

Norlandsgade 156
 Normandigade 151
 Ny Kalkbrænderi 64
 Ny Kongens Enghave 103
 Ny Mølle 155
 Ny Ryvang villakvarter 145
 Ny Tøjhus 28, 30, 50, 150, 155
 Ny Østensgård 113
 Ny-København 41, 45
 Nyboder 46, 49, 77
 Nygårdsvej 71
 Nyholm 28, 58
 Næstvedgade 72
 Nørre Allé 74, 84
 Nørre Fælle 74
 Nørre Vold 47
 Nørrebro 77
 Nørrebrogade 77, 80
 Nørrebroparken 87
 Oanumsvej 115
 Oldtiden 14
 Ole Nielsens Vej 73, 142
 Oliekrisen 17
 Oliemøllen 110
 Omegnskommuner 21
 Orienbassinet 68
 Oslo Plads 46
 Ottiliavej 110
 Otto Mønstedts kollegium 96
 Ourøgade 73
 Overbys Allé 113
 P. Knudsens Gade 103
 Pakhuse 24
 Pallesvej 156, 157
 Parkstykket 132, 133
 Peblingesøen 77
 Peder Lykkes Vej 156
 Peter Ipsens Terrakottafabrik 143
 Petersen & Albeck, skibsop-
 hugning og smel-
 teri 99
 Pilestræde 68
 Pilestykket 113
 Polensgade 155, 156
 Polititorvet 48
 Pommernsgade 151
 Potter 54, 60
 Prags Boulevard 20, 150, 151
 Prinsensgade 52
 Prinsesse Charlottes Gade 80
 Produktionsvirksomheder 17
 Proviantgården 28, 50
 Provstegården 146
 Provstevej 144
 Præsteløngen 144, 146
 Præstevænget 157
 På Bjerget 146
 Radiometer 142
 Ramsingsvej 110
 Randersgade 68
 Rasmus Nielsens Kollegium 157
 Ravnkilde & Co Huder og Skind en
 gros 68
 Reberbanegade 158, 161
 Rebslagerhus 146
 Redmolen 68
 Refshaleøen 13, 60
 Rekognosceringsplaner 8
 Rektorparken 96, 114
 Remiseparken 160
 Remiser 27
 Rentemestervej 143
 Retortvej 116
 Ringvejsystem 21
 Rodosvej 159
 Rosenborg slot 50
 Rosengården 49
 Rosenvænget 72, 73
 Rosenørns Allé 85
 Roskildevej 115
 Roussell Grafisk Produktion 112
 Rovinggade 88
 Ryesgade 68, 71, 82
 Rymarksvej 73, 142
 Rymarksvænget 73
 Ryparken 73, 142, 146, 148
 Ryvangens naturpark 147
 Ryvangs Allé 73
 Ryvangs-kvarteret 73
 Røde Kro 158
 Røde servitutter 18, 73
 Rødegård 158
 Rødegårdparken 157
 Rødkilde park 124
 Rødovre 13, 16, 23, 35
 Rødovre Jern- & Metalhandel 70
 Rønnebærvej 124
 Rønning & Gjerløff's kemiske fabrik 68
 Rørsangervej 144, 147
 Røsgade 158
 Rådmandsgade 82, 85
 Rådvalsvej 146
 Sallingvej 133
 Sandgrave 84
 Saneringer 23, 50
 Sankt Hans Torv 87
 Sankt Pauls Gade 12
 Saxogade 94
 Saxtorphsvej 115
 Scandiagade 103
 Schleisners Farveri og Renseri 68
 Schou-Epa 142
 Schous Fabrikker 143
 Sejldugsfabrik 17
 Selveje 114
 Serridslev 77
 Servicevirksomheder 17

- Siemens Svagstrøm & Røntgen 71
- Sigurdsgade 85
- Sionsgade 64
- Sjællandsgade 84, 85
- Sjællandsgades Sideallé 80
- Skalbakken 119
- Skandinavisk Motor Co 71
- Skelmosevej 107
- Skibsbyggeri 14
- Skibsværfter 28
- Skibsværftsindustri 55
- Skindfabrikken Unikum 110
- Skjulhøj Allé 119
- Skjulhøj industriområde 119
- Skjulhøj-kvarteret 118
- Skolegade 107
- Skoleholdergården 146
- Skoleholdervej 144-146
- Skolevangen 133
- Skotlands Plads 150, 161
- Skovløbervej 145
- Skudehavnen 70
- Skudehavnsvej 70
- Skydebanehaven 95
- Skydebanekarreen 95
- Skydebanemuren 95
- Skånegade 156
- Slangerupbanen 138
- Slettegården 133
- Slotsgade 77
- Slotsherrensvej-området 123
- Slotsherrensvej 123
- Slotsholmen 44, 50
- Smedestræde 107
- Smedetoften 144, 145
- Smith, Mygind & Hüttemeier 80
- Smith, N.L. og J. Chr. Mygind 80
- Smyrnavej 158
- Smørumvej 133
- Sofiegade 60
- Sokkelundsvej 145
- Solbakken 114
- Solskrænten 103
- Sorte Hest 90
- Spaniensgade 151, 158
- Sporveje 27
- Stakhaven 114
- Stakledet 114
- Stefansgade 85
- Stellings Lak- og Farvefabrik 110
- Stenmaglevej 133
- Sterm 7, 64
- Stevns-gade 85
- Store Møllevej 155
- Store Vigerslevgård 115
- Storegårdsvej 131
- Storgården 114, 146
- Strandboulevarden 64, 68, 72
- Strandgade 60
- Strandlodsvej 150, 151
- Strandmøllen 13, 32
- Strandvejen 73
- Strintz 13
- Struergade 73
- Stubbeløbsgade 68
- Stubmøllevej 102
- Studsgårdsgade 84
- Stærevej 142, 144
- Sumatravej 160
- Sundby Kirke-området 158
- Sundbyerne 150
- Sundbyvester Park 161
- Sundevedgade 91
- Sundhedspolitiet 18
- Sundholmsvej 156
- Sundkrogsgade 68
- Superfos Damman-Luxol Asfaltfabrik 143
- Svanemøllen station 70
- Svanemøllens Kaserne 31, 74
- Svanemølleværftet 70
- Sverrigsgade 159
- Svinget 155
- Sydhavnen 98
- Sydhavns Plads 104
- Sydhavns-gade 99
- Syndergaardsgade 48, 94
- Sæterdalsgade 156, 157
- Søborg 13
- Søborg Liste & Rundstokfabrik 70
- Søllerød-gade 85
- Sølv-gades Sporveje 80
- Sønder Boulevard 25, 90, 95
- Sønder Fasanvej 107
- Søndre Allé 113
- Søofficersskolen 14
- Søren Jensens Pianofabrik 139
- Søren Nielsens Maskinfabrik 27
- Tagsen-vej 74, 82, 84, 85, 87, 144, 146
- Tagsen-vej-området 77
- Tapetfabrikken København 142
- Teglgårdsstræde 77
- Teglgårdsgade 99
- Teglgårdsløbet 99
- Teglgårdstræde 145
- Teglgårdsgade 87
- Teglgårdshavnen 98
- Teknologisk Institut 131
- Tekstilindustri 15
- Televox Superphone 119, 123
- Tersløse-vej 133
- Testo-Plase 112
- Theklavej 144
- Thielsens-vej 68
- Thorshavns-gade 157

Tingbjerg 133
 Tingskrivervej 145
 Tingvej 156
 Tippen 103
 Titan Maskinfabrik og Jernstø-
 beri 80, 83
 Titangade 77
 Tivolisøen 49
 Tjære 14
 Todesgade 84
 Toftebakkevej 115
 Tomsgårdsvej 144-146
 Tranevej 142
 Traps Allé 113
 Trekronergade 110, 115
 Trekroners Bryggeri 110
 Trianglen 64, 68
 Trommesalen 90
 Trondhjemsgade 74
 Tuborg Havn 21
 Tulipanvej 133
 Tuxham maskinfabrik 110
 Tycho Brahes Allé 156
 Tylvten 155
 Typografernes Hus 87
 Tyrolsgade 151
 Tændstikfabrikken Gosch 155
 Tøjhuset 28, 50
 Tøjhushavnen 50
 Tømmergraven 99
 Tømmergravsgade 99
 Tøndergade 91
 Tårbæk 21
 Tårnby 36
 Ulvsundvej 70
 Ungarnsgade 155
 Uniscrap Genindvindingsindustri
 99
 Universitetsparken 74
 Uplandsgade 151, 157
 Urtehaven 113, 114
 Utterslev 138
 Utterslev Gas- og Vandværk
 143
 Utterslev mark 142
 Utterslev Mose 134
 Utterslev Mose-området 146
 Valby 106
 Valby Gasværk 116
 Valby Langgade 107, 113
 Valby Parken 116
 Valby Strømpefabrik 110
 Valby Værkstedby I 112
 Valby Værkstedby II 112
 Valbyvænge 115
 Valhøjvej 115
 Vallekildevej 133
 Vanløse 118
 Vanløse Forchromningsanstalt
 119
 Vanløse station 119
 Vasbygade 99, 104
 Ved Godsbanegården 48
 Ved Linden 155
 Vendersgade 47
 Venners Hjem 115
 Venøgade 65
 Vermundsgade 82, 87
 Vestegnen 23
 Vester Fælledvej 95
 Vester Gasværk 96
 Vester Vold 48
 Vesterbro 90
 Vesterbrogade 90, 91, 95
 Vesterbros Stentagpapfabrik 110
 Vesterfælledvej 91
 Vesterport station 52
 Vestervold-området 52
 Vestre Allé 113
 Vestre Gasværk 90, 98
 Vestre Teglgade 99
 Vestvolden 134, 135
 Vibekevang 87
 Vibenhushuset 75
 Vibenhushuset Runddel 75
 Vibevej 142
 Vibevangen 147
 Vigerslev 106
 Vigerslev Alle 106, 114-116
 Vigerslev Haveforstad 115
 Vigerslevparken 115, 116
 Vigerslevvej 114-116
 Vilhelm Krauses Farve- og Lakfabrik
 143
 Vilhelm Thomsens Allé 114
 Voldanlægget 41
 Voldfløjen 134
 Voldparken 134
 Voldterrænet 20
 Værkstedshaven 106
 Værkstedvej 112
 Våbenfabrikker 15
 Våbenproduktion 28
 Wessel & Vett's Fabrikker 71
 Westergaards autokarosserifabrik 123
 Wiebrandtsvej 160
 Wilders Plads 54, 61
 Wittemberggade 157
 Woltersgade 151
 Ændret arealanvendelse 38
 ØK 70
 Øresundsvej 68, 143, 151, 158
 Ørholm 13, 32
 Ørnevej 142
 Ørstedparken 49
 Øselgade 158
 Øselgården 158
 Østbanegade 72-74
 Øster Farimagsgade 47
 Øster Vold 47

Østerbro 64
Østerbro Karosserifabrik 71
Østerbro Kaserne 74
Østerbrogade 64, 73
Østerbrogården 74
Østerbros Pakkasefabrik 142
Østerfælled Torv 74
Østmolen 70
Østre Allé 72
Østre anlæg 49
Østre Gasværk 64
Østre Teglgade 99
Østrigsgade 155
Åbjergvej 124
Åboulevard 77, 81, 85
Åfløjen 134
Ågerupvej 133
Ålekistevej 119, 124
Ålholm-kvarteret 115
Århusgade 64, 68, 73

